

Latvijas Republika
Labklājības ministrija

1998
Sociālais ziņojums

Starp daudzām problēmām, kuras sastopoties ar pārejas laika grūtībām risina mūsu jaunā Latvijas valsts, sociālie jautājumi ir īpaši nozīmīgi.

Lielās ekonomiskās un sociālās pārmaiņas, kuras rietumu valstīs norisinājās gandrīz visu šo aizejošo gadsimtu, soli pa solim demokrātiski pieņemot sociālos likumus, mūsu sabiedrībā notiek strauji. Protams mums ir priekšrocība nepieļaut dažas kļūdas, kuras veidojot savas sociālās drošības sistēmas un likumus, pieļāva vecās demokrātiskās sabiedrības, pat tā saucamās labklājības valstīs - mums ir iespēja mācīties.

Sociālie jautājumi skar ikvienu no mums, pārmaiņu temps ir tik straujš, ka daudzi mūsu cilvēki, lai arī no sirds mīlot savu valsti un vēloties tās politisko un ekonomisko neatkarību, sāk pagurt.

Par iemeslu tam ir cilvēku neinformētība un neziņa kādas pārmaiņas un cik ilgā laikā viņus sagaida. Viņiem pietrūkst zināšanu par jauno sabiedrību, par tās "spēles noteikumiem". Tas attiecas ne tikai uz ierindas cilvēku. Vēl vairāk zināšanas par jaunas sabiedrības uzbūves principiem, par valstī veiktajām sociālajām un veselības aprūpes reformām ir nepieciešamas visu līmeņu politiķiem, īpaši pašvaldībās, kuras vistiešāk saskaras ar sociālo jautājumu risināšanu un kuru likumā noteiktais pienākums ir sociālās palīdzības sniegšana iedzīvotājiem.

Mainās indivīda izpratne par sociālās drošības mehānismiem demokrātiskā sabiedrībā, pieaug cilvēku izpratne par viņa personīgās līdzda-

lības nepieciešamību savas dzīves un darba sakārtošanā.

Protams daļai vecākās paaudzes cilvēku, kuri visu mūžu ir nodzīvojuši vecajā "greizā spoģu" sociālajā sistēmā, kur it kā minimālas garantijas tika dotas apmaiņai pret pilnīgu cilvēka atteikšanos no individualitātes un personīgās iniciatīvas, būs grūti izprotams jaunais dinamiskais laiks.

Sabiedrībai ir tiesības būt informētai par patieso sociālo situāciju valstī, par veiktajām nozīmīgajām reformām, par Latvijas sociālo likumu normu sakārtošanu un to pielīdzināšanu Eiropas Savienības sociālajiem standartiem.

Sabiedrības uzmanībai tiek piedāvāts jau otrais sociālās drošības speciālistu darbs - Labklājības ministrijas Sociālais Ziņojums. Pirmo Ziņojumu ministrija sniedza pirms gada un tas guva plašu sabiedrības interesi un atbalstu - Ziņojums piedzīvoja atkārtotu izdevumu. Tas tika izplatīts Latvijā akreditētās ārvalstu pārstāvniecībās un ārvalstu vēstniecībās Rīgā. Ir svarīgi, lai ārzemju uzņēmēji un investori zinātu, ka mūsu valsts sociālās drošības sistēma nav šķērslis ārvalstu investīciju ienākšanai un kopuzņēmumu veidošanai Latvijā.

Ar Sociālo Ziņojumu iepazīnās tautas priekšstāvji Saeimā, pašvaldību deputāti un ministriju vadītāji un speciālisti. Ziņojums tika diskutēts daudzās nevalstiskās organizācijās, to ir saņēmušas visu - pat vismazāko pagastu pašvaldību un sociālie darbinieki.

Pirmo Sociālo ziņojumu kā rokasgrāmatu un ceļvedi sociālās drošības jautājumos lieto centrālo un reģionālo mediju žurnālisti, un tā ir kaut neliela garantija, ka viņi ar Latvijas sociālo un veselības aprūpes valsts politiku iepazīstinās plašāku sabiedrību.

Gada laikā, kopš pirmā ziņojuma Labklājības ministrijas speciālisti ir turpinājuši apzināt problēmas ministrijas kompetencē esošajās sfērās, pilnveidot labklājības sistēmas reformas. Ir ieviesti un tiek pilnveidoti jauni principi, sociālie pakalpojumi, nepārtraukti turpinās darbs pie sociālās un veselības aprūpes likumu normu pilnveidošanas.

Sociālajā Ziņojumā ir apkopota informācija par sociālo situāciju, sociālās apdrošināšanas principiem, darba tirgus attīstību un darba tiesiskām attiecībām, darba aizsardzību un samaksu par darbu. Ipaša vērība pievērsta sociālajai palīdzībai, kura vēl aizvien ir aktuāla lielai sabiedrības daļai. Kā atsevišķa tēma šī gada Ziņojumā ir iekļauta valsts sociālā politika palīdzībai ģimenēm ar bērniem.

Nodaļā par veselības aprūpi ir sniegta analīze un informācija par veselības aprūpes valsts politikas virzību un panākumiem, sabiedrības veselību nodrošinošu likumu normu pilnveidošanu, farmācijas valsts politikas pilnveidošanu.

Labklājības ministrija pateicas visiem speciālistiem un ANO attīstības programmai (UNDP), kas līdzdarbojās Sociālā ziņojuma tapšanā un cer, ka kopīgi veiktais darbs būs ieguldījums gan Latvijas sociālās zinātnes, gan kas vēl svarīgāk - sociālās drošības prakses pilnveidošanā.

Roberts Jurdžs
LR labklājības ministrs

Saturs

1. Ievads	6
2. Sociālā situācija	7
2.1. Ekonomisko pārmaiņu raksturojums 1998. gadā	7
2.2. Demogrāfisko procesu raksturojums 1998. gadā	8
2.3. Mājsaimniecības budžeta pētījumā uzrādītās tendences 1998. gadā	10
3. Sociālā apdrošināšana	12
3.1. Sociālās apdrošināšanas finansēšana	12
3.2. Valsts pensiju apdrošināšana	19
3.3. Maternitātes un slimības apdrošināšana	25
3.4. Valsts sociālā apdrošināšana bezdarba gadījumam	28
3.5. Valsts sociālā apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām	30
3.6. Sociālās drošības shēmu koordinācija	33
3.7. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	36
4. Darbs	38
4.1. Darba tirgus	38
4.2. Darba samaksas attīstība	48
4.3. Darba tiesiskās attiecības	51
4.4. Darba aizsardzība	54
4.5. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	59
5. Veselības aprūpe	61
5.1. Veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātes nodrošināšana	62
5.2. Veselība, saslimstība un mirstība	64
5.3. Veselības aprūpes sistēmas reforma un starptautiskā sadarbība	66
5.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	66
6. Sabiedrības veselība	68
6.1. Produktu, procesu un pakalpojumu drošuma un nekaitīguma nodrošināšana, lai tie neapdraudētu sabiedrības veselību	68
6.2. Epidemioloģiskās drošības joma	69
6.3. Vides riska faktori	72
6.4. Veselības veicināšana	74
6.5. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	75

7. Farmācija	77
7.1. Latvijas zāļu tirgus attīstība un zāļu kvalitāti nodrošinošie faktori	77
7.2. Narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālās aprites kontrole	80
7.3. Zāļu iegādes kompensācijas sistēmas reorganizācijas koncepcija	81
7.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	82
8. Sociālā palīdzība	83
8.1. Materiālā palīdzība	84
8.2. Sociālā aprūpe	90
8.3. Sociālā rehabilitācija	95
8.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi	98
9. Sociālā politika attiecībā uz ģimenēm ar bērniem	100
9.1. Situācijas analīze	100
9.2. Ģimenes politikas attiecībā uz ģimenēm ar bērniem analīze Latvijā	106
9.3. Pasākumi negadījumu un dzīves grūtību pārvarēšanai attiecībā pret ģimenēm ar bērniem	109
9.4. Ģimenes politikas turpmākā attīstība	110
10. Sociālās politikas novitātes	113
Pielikumi	118
1. Pielikums. Imunizēto bērnu īpatsvars Latvijā (1996-1998) pa vecuma grupām	118
2. Pielikums. FINBALT veselības monitorings - Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums	119
3. Pielikums. Pamatrādītāji, kas raksturo veselības aprūpes pieejamību un preventīvā ārstnieciskā darba kvalitāti	121
4. Pielikums. Jaunpiešķirto pensiju skaita dinamika	122
Literatūras saraksts	123

1. Ievads

Labklājības ministrija ir sagatavojusi Sociālo ziņojumu, kura pamatmērķis ir novērtēt ministrijā padarīto un informēt par to sabiedrību. Sociālais ziņojums sniedz Latvijas sociālās drošības sistēmas funkcionēšanas novērtējumu sociālās palīdzības, sociālās apdrošināšanas, nodarbinātības un darba aizsardzības, veselības, sabiedrības veselības un farmācijas jomās.

1998.gada Sociālais ziņojums ir strukturēts līdzīgi kā 1997.gadā - tajā tiek aprakstīta katra atsevišķā sociālās drošības joma atbilstoši katras jomas specifiskajiem jautājumiem. 1997.gada Sociālais ziņojums iepazīstināja ar sociālās drošības sistēmu, tās pamatprincipiem. Savukārt, 1998.gada ziņojums pievēršas tieši gada aktualitātēm katrā jomā – raksturo esošo situāciju, būtiskākās problēmas, nākotnes perspektīvas un ziņo par galvenajiem sasniegumiem gada laikā. Papildus atsevišķo jomu aprakstam, 1998.gada Sociālajā ziņojumā ir iekļautas vēl divas nodaļas – “Sociālā politika attiecībā uz ģimenēm ar bērniem” un “Sociālās politikas novitātes”.

Sociālās sekas, kādas ir radījuši daļas ģimeņu ar bērniem nespēja pielāgoties mainīgajiem sociāla-

jiem un ekonomiskajiem nosacījumiem, jau šobrīd ir jūtamas sabiedrībā. Tās izpaužas gan iedzīvotāju ataudzes ainā, gan datos par iedzīvotāju materiālo stāvokli, kas liecina, ka viena no trūcīgākajām sabiedrības grupām ir ģimenes ar bērniem, kur nepietiekamie ienākumi atstāj iespaidu uz ģimenes iespējām attīstīties un izglītēt bērnus, gan ievērojamā skaitā ģimeņu, kuras negrib vai nespēj rūpēties par saviem bērniem. Nepieciešamību akcentēt ģimenes un bērna atbalsta politiku ir atzinusi arī Labklājības ministrija, par vienu no savas darbības prioritātēm izvirzot tieši šo politikas virzienu, radot vienotu sistēmu, kas garantē regulārus un drošus ienākumus ģimenēm. Tieši tāpēc šī tēma ir iekļauta Sociālajā Ziņojumā kā atsevišķa nodaļa.

Kopsavilkuma nodaļa “Sociālās politikas novitātes” pilda “jumta” nodaļas funkcijas – ja iepriekšējās nodaļās ir aplūkoti katras atsevišķās jomas specifika, īpašās problēmas un atšķirīgais, tad kopsavilkuma nodaļā ir atspoguļota ministrijas vienotā politika, kas apvieno atsevišķo nozaru politikas un nostiprina vienotu sociālās drošības sistēmu. Nodaļā ir analizētas sistēmas problēmas un iespējas tās risināt, balstoties uz vienotu pieeju.

2. Sociālā situācija

Pašreiz sociālo situāciju raksturo ārkārtīgi strauja reformu gaita sektorā. Sakarā ar pāreju uz jaunajām ekonomiskajām attiecībām tiek mainīti sociālās politikas pamatprincipi, ieviestas jaunas politiskās pieejas, administratīvās metodes un attiecības gan ministrijā, gan ministrijas sadarbībā ar ārējiem partneriem.

Labklājības ministrijas darbības mērķis ir izveidot demokrātisku, stabilu, atbildīgu un dzīvotspējīgu sociālās aizsardzības sistēmu, kas nodrošinātu iespēju aizsargāt katras personas sociāli ekonomiskās tiesības un veselību.

Ministrijas realizētā sociālās drošības sistēma ir vērsta uz cilvēku, un tā aptver svarīgas un plašas dzīves jomas. Tādēļ ļoti būtiska ir stabilas un dzīvotspējīgas sociālās drošības sistēmas izveide. Stabila sistēma, kuras darbība ir skaidra gadiem uz priekšu ir priekšnosacījums tam, lai cilvēki paši iesaistītos un veicinātu šīs sistēmas funkcionēšanu. Sociālās drošības sistēma ir cieši saistīta ar valsts tautsaimniecības izaugsmi, attīstību atsevišķās tās jomās, kas to ietekmē. Nav iespējams novērtēt sociālās drošības sistēmu atrauti no valsts politikas ekonomikā, demogrāfijas, izglītības un kultūras sektoros. No otras puses, ne mazāk svarīgu lomu spēlē katra indivīda gatavība un iniciatīva iesaistīties savas dzīves veidošanā un pieņemt pārmaiņas.

2.1. Ekonomisko pārmaiņu raksturojums 1998.gadā

Iedzīvotāju dzīves līmeni, labklājību un reformu gaitu ietekmē ekonomiskie procesi. Uzsāktu ekonomisko reformu mērķis ir veicināt ilglaicīgu un sabalansētu tautsaimniecības izaugsmi, panākt iedzīvotāju labklājības un dzīves līmeņa celšanos. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti tādi uzdevumi kā jaunu darba vietu radīšana, inflācijas samazināšana zem 5%, uzņēmējdarbības veicināšana, mazo un vidējo uzņēmumu attīstība.

1998.gada ekonomiskie rādītāji liecina, ka valstī arvien izteiktāka kļūst iedzīvotāju noslāņošanās pēc materiālā stāvokļa. Tas negatīvi skar mājsaimniecības, kur ir vairāki bērni vai kāds bezdarbnieks. Tāpat kā 1997.gadā šādās mājsaimniecībās sociālie pārskaitījumi ir viens no galvenajiem ienākumiem.

Kā liecina makroekonomiskie rādītāji, kopš 1996.gada iekšzemes kopprodukts, investīcijas un eksports regulāri pieaug, tomēr pieauguma tempi 1998.gadā ir daudz lēnāki nekā 1997.gadā, attiecīgi 3,6% pret 8,6%. Vispārīgi vērtējot, tautsaimniecības attīstība turpinās, turpina ieplūst ārvalstu investīcijas, palielinās eksporta apjomi un saglabājas zems inflācijas līmenis (2.1.tabula).

Tautsaimniecības attīstību nosaka dabas, finansu (investīciju) un darba resursu izmantošanas iespējas un efektivitāte. Tirgus ekonomikā lielākās investīcijas izdara privātie uzņēmēji (pārsvarā pakalpojumu sfērā), bet, lai tas notiktu, ir jārada labvēlīgi uzņēmējdarbības un investīciju apstākļi, no kuriem svarīga nozīme ir valsts noteikto ekonomisko nosacījumu (nodokļu, ierobežojumu un veicinājumu utt.) stabilitātei pārskatāmā laika periodā. Pēdējā laikā vērojama nesaderība tautsaimniecības resursu nodrošinājumā, kas bremsē uzņēmējdarbību. Privātajiem uzņēmējiem ir grūti atrast kvalificētus darbiniekus, tādu nav pašreizējo bezdarbnieku vidū. No otras puses, privātajiem uzņēmumiem ir priekšrocības darba tirgū, jo to piedāvātais atalgojums bieži ir augstāks nekā valsts institūcijās.

Tautsaimniecības izaugsmi nosaka privātā sektora veiksmīga darbība, bet tā ir atkarīga no valsts radītajiem institucionālajiem priekšnosacījumiem. Latvijā sekmīgi darbojas 52.7 tūkstoši lielu un mazu uzņēmumu. Nodarbinātības ziņā un pārtikuša vidusslāņa veidošanai Latvijā liela nozīme ir maziem un vidējiem uzņēmumiem – tie veido 99% no kopējā uzņēmumu skaita. Lielākā daļa uzņēmumu atrodas Rīgā un tās tuvumā. Ražojošo uzņēmumu skaits nav pieaudzis, taču tirdzniecības un pakalpojumu sfērā vērojama aktīvāka darbība. Šobrīd, izveidojot jaunu uzņēmumu, galvenās grūtības ir finansējuma nodrošinājums darbības uzsākšanai un tālākai attīstībai.

Pieaugums 1998.gadā bija vērojams tajās nozarēs, kas vismazāk bija saistītas ar Krievijas tirgu. Strauji turpina pieaugt tādu apstrādes nozares uzņēmumu ražošanas apjomi, kuri noietu savai produkcijai atraduši Rietumu tirgos, piemēram, kokapstrāde, apģērbu ražošana.

Ar lauksaimniecību saistītajām mājsaimniecībām 1998.gads sliktu laika apstākļu dēļ bija īpaši nelabvēlīgs. Lauksaimniecībā strādājošie ir pārsvarā pašnodarbinātie, kas nodarbojas

2.1. tabula

Galvenie makroekonomiskie rādītāji, 1996 – 1998			
	1996	1997	1998
Reālais IKP pieaugums (% pret iepriekšējo gadu)	3,3	8,6	3,6
Inflācija (% pret iepriekšējo gadu)	17,6	8,4	4,7
Bezdarba līmenis (perioda beigās, %)	7,2	7,0	9,2
Iedzīvotāji darbaspējas vecumā (vīrieši 15-59 gadiem, sievietes 15-54 gadiem, % no iedzīvotāju kopskaita)	57,6	57,7	57,9
Nodarbinātie (% no iedzīvotāju kopskaita)	40,7	41,8	42,4
Darba alga (% pret iepriekšējo gadu)	110,3	121,6	111,1
Ārvalstu investīcijas, (milj.latu)	520,5	750,3	896,0
Imports % no IKP	44,5	47,7	49,1
Eksports % no IKP	29,0	32,6	31,5

Datu avots: Centrālās statistikas pārvalde

ar sīkražošanu, tiem ir zema produktivitāte un mobilitāte.

1998.gadā bija vērojams straujš būvniecības darbu pieaugums, ko galvenokārt radījusi ostu celtniecības, ceļu būvniecības darbu un remontdarbu palielināšanās. 1998.gadā salīdzinājumā ar 1993.gadu (visdziļākās krīzes gadu nozarē) būvniecības ražošanas apjomi ir palielinājušies 1,7 reizes. Latvijā, tāpat kā citās valstīs, būvniecībā raksturīgs liels ēnu ekonomikas īpatsvars.

Zemo ienākumu dēļ daudzi patērētāji ir atteikušies no siltumapgādes, siltuma, gāzes un elektroenerģija tiek izmantota taupīgāk un racionālāk, tādēļ šīs sfēras ienākumi 1998.gadā ir samazinājušies.

Arī Latvijā 1998.gadā bija jūtama pasaules un Krievijas finansiālo krīžu ietekme: samazinājās gan vietējā, gan ārējā tirgus pieprasījums un eksporta apjoms. Visvairāk cieta tie uzņēmumi, kuros bija monotirgus stratēģija un kuri nespēja operatīvi pārorientēties uz jauniem tirgiem un līdz ar to bija spiesti samazināt ražošanas apjomu un darba vietu skaitu (2.1.tabula).

Liela nozīme iedzīvotāju ekonomiskajā situācijā ir spējai iekļauties darba tirgū. 1998.gada beigās bez darba bija 9,2% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, bet vēl aptuveni 5% sastāda slēptais bezdarbs (darbu vai bezdarbnieku statusu zaudējušie). Joprojām aktuāls ir jauniešu vecumā līdz 25 gadiem bezdarbs. Valdības iecere par prakses iespējām pie potenciālā darba devēja līdz 1998.gada beigām vēl nebija realizēta, jo

profesionālo izglītības iestāžu specializācija neatbilst reālajam tirgus pieprasījumam. Šie jaunieši ne tikai nav konkurētspējīgi Eiropas darba tirgū, bet arī Latvijas darba tirgū viņi nespēj atrast darbu savā specialitātē. 1998.gadā 5,5% no profesionālās skolas beigušajiem jauniešiem nebija atraduši darbu un reģistrējušies bezdarbniekos.

Valsts cenšas panākt labāku un plašāku iedzīvotāju informētību par notiekošajām reformām, tādā veidā nodrošinot iedzīvotāju atbalstu reformām un lielāku atbildību par savu labklājību.

2.2. Demogrāfisko procesu raksturojums 1998.gadā

Valsts pastāvēšanu un attīstību nodrošina tās iedzīvotāji, tādēļ pilnvērtīgas iedzīvotāju ataudzes nodrošināšana un sabiedrības attīstībai labvēlīgu apstākļu radīšana ir viens no prioritārajiem jautājumiem valstī. Demogrāfisko situāciju valstī ietekmē daudzu faktoru kopums: sociāli ekonomiskā situācija un tautsaimniecības attīstības perspektīvas; sabiedrībā valdošās morāles normas; tautas veselības stāvoklis, u.c.

Latvijas demogrāfiskajā situācijā ir atzīmējamas vairākas negatīvas tendences, kuras ir pārmantotas no iepriekšējiem gadiem vai iezīmējas 1998.gadā:

1) iedzīvotāju mirstība - lai gan kopš 1995.gada tā sāka samazināties, 1998.gadā, salīdzinot ar 1997.gadu, tā ir pieaugusi (no 13,7 uz 1000 iedzīvotājiem līdz 14,0 uz 1000 iedzīvotājiem);

Būtiskākie demogrāfiskie rādītāji 1995. – 1998. gadam					
N.p.k.	Rādītājs	1995	1996	1997	1998
1.	Iedzīvotāju skaits (tūkst.), tai skaitā:	2529,5	2501,6	2458,4	2439,4
	- vīrieši	1172,0	1158,4	1138,5	1130,0
	- sievietes	1357,5	1343,2	1319,9	1309,4
	- pilsētās	1746,9	1725,7	1697,7	1683,5
	- laukos	782,6	775,9	760,7	755,9
2.	Demogrāfiskā slodze, tai skaitā:	760,9	736	726	695
	- līdz darbaspējas vecumam	365,3	353	332	314
	- virs darbaspējas vecuma	395,6	383	394	381
3.	Dzimušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem	8,6	7,9	7,7	7,5
4.	Mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem	15,5	13,7	13,7	14,0
5.	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums:				
	- vīriešiem	60,8	63,9	64,2	64,1
	- sievietēm	73,1	75,6	75,9	75,5
6.	Summārais dzimstības koeficients	1,2	1,2	1,1	1,1
7.	Migrācijas saldo (tūkst.)	-10,5	-7,2	-6,8	-3,2

2) vidējais paredzamais mūža ilgums – lai gan pēdējo gadu laikā tas pieauga, 1998.gadā ir vērojama tā samazināšanās;

3) bērnu dzimstība – šis rādītājs ar katru nākamā gadu turpina samazināties. Dzimušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem 1997.gadā bija 7,7, bet 1998.gadā tikai 7,5. Zemā dzimstība, pieaugošā mirstība un iedzīvotāju migrācijas negatīvais saldo ietekmē iedzīvotāju vecumsastāvu. Turpinās iedzīvotāju novecošanās process, ko pierāda bērnu un pusaudžu īpatsvara samazināšanās kopējā iedzīvotāju skaitā, pie tam, iedzīvotāju skaits virs 60 gadu vecuma pārsniedz bērnu un pusaudžu skaitu.

4) neregistrētā laulībā dzimušo bērnu īpatsvars – šis rādītājs katru gadu turpina pieaugt. 1997.gadā neregistrēto bērnu īpatsvars bija 33,1%, bet 1998.gadā 37,1%;

Turpinot analizēt demogrāfisko situāciju valstī, var atzīmēt dažas pozitīvas izmaiņas, kas ir aizsākušās iepriekšējos gados un turpinās 1998.gadā. Salīdzinot ar 1997.gadu:

1) iedzīvotāju skaita samazinājuma temps ir kļuvis lēnāks. Ja iedzīvotāju skaits 1997.gadā attiecībā pret iepriekšējo gadu ir samazinājies par 1,7%, tad 1998.gadā tas ir samazinājies vairs tikai par 0,8% (attiecībā pret iepriekšējo gadu);

2) lai gan summārais dzimstības koeficients (vidējais bērnu skaits, kuri varētu piedzimt vienai sie-

vietei viņas dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecuma grupā saglabātos aprēķina gada līmenī) Latvijā ir ļoti zems, 1998.gadā tā tālākais samazinājums nav vērojams un apmērs ir palicis iepriekšējā gada līmenī;

3) zīdaiņu mirstība ir samazinājusies par 2%;

4) uz pusi ir samazinājies migrācijas saldo, kā rezultātā ir mazinājies arī iedzīvotāju mehāniskās kustības negatīvā ietekme uz kopējo iedzīvotāju skaitu.

Demogrāfiskā situācija atspoguļo sabiedrībā notiekošo sociālo un ekonomisko procesu labvēlīgās un nelabvēlīgās sekas. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, Latvijas demogrāfiskajā ainā krasu izmaiņu nav. Ir vērojami nelieli uzlabojumi atsevišķos demogrāfiskos rādītājos, kas liecina par veiksmīgi realizētiem pasākumiem kādā no atbalsta jomām. Taču kopumā demogrāfiskās ainas izmaiņas noris pakāpeniski, saglabājot nemainīgu tendenci, ka iedzīvotāju skaits samazinās, ko parāda dzimstības/mirstības rādītāji un ģimeņu situāciju raksturojoši rādītāji. Tāda pati tendence pastāv Eiropas mēroga demogrāfiskajā ainā, t.i. arī Eiropas valstīs samazinās iedzīvotāju skaits un pastiprinās demogrāfiskā slodze, tāpēc arvien lielāku nozīmi iegūst cilvēku dzīves kvalitātes jautājumi visplašākajā aspektā – sociālajā, ekonomiskajā, u.c. Kompensējot neiespējamo kvantitatīvo ataudzes procesu, uzmanība tiek pievērsta dzīves kvalitātei.

2.3. tabula

Iedzīvotāju vidējā ienākuma dinamika			
	1997.gads, Ls mēnesī	1998.gads, Ls mēnesī	Pieaugums pret 1997. gadu, %
Iedzīvotāju vidējais ienākums uz vienu mājsaimniecības locekli	55,45	62,33	12,4

2.3. Mājsaimniecības budžeta pētījumā uzrādītās tendences 1998.gadā

Centrālās statistikas pārvaldes regulāri veiktie mājsaimniecību budžetu pētījumi ir viens no avotiem, kurš parāda kā dažādie sabiedrības procesi atsaucas uz atsevišķām mājsaimniecībām.

1998.gadā mājsaimniecību budžeta pētījumi uzrāda sekojošas tendences:

1) 1998.gadā ir pieaudzis vidējais iedzīvotāju rīcībā esošais ienākums, apsteidzot patēriņa cenu pieaugumu (2.3. tabula).

Taču jāatzīmē, ka mājsaimniecību ienākumu pieaugums ir noticis uz pilsētu mājsaimniecību materiālā stāvokļa uzlabošanās rēķina. Piemēram, ienākumi Rīgas mājsaimniecībās 1998.gadā pieauga par 22,7%, bet lauku mājsaimniecībās tikai par 3,1%.

Arī salīdzinot ienākumu pieaugumu tempus lauku un pilsētu mājsaimniecībās, jāsecina, ka atšķirība starp trūcīgākajām un turīgākajām mājsaimniecībām turpina padziļināties – ienākumu pieauguma tempi pilsētu mājsaimniecībās bija daudz straujāki nekā lauku mājsaimniecībās.

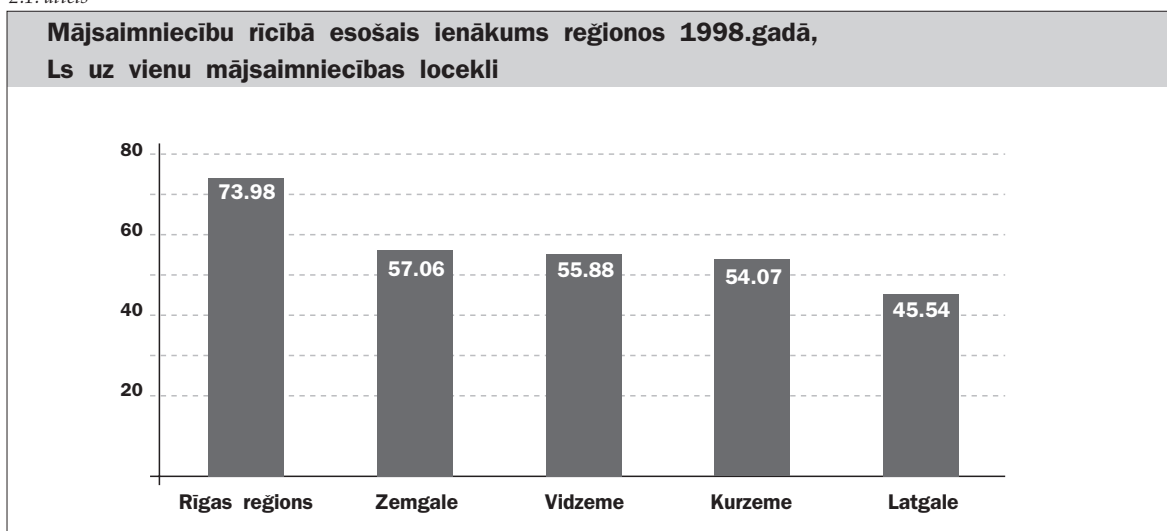
Mājsaimniecību ienākumu pieaugumu izraisīja 1998.gadā ieviestie atsevišķo sociālo transfertu pieaugumi un minimālās darba algas palielinājums. Svarīgākie sociālo transfertu pieaugumi bija:

- 1.05.1998 pensiju indeksācija, kuras rezultātā pensijas apjoms tiem pensionāriem, kuriem pensija piešķirta līdz 1.01.1996, palielinājās par 15,9%, un tiem, kuriem pensija piešķirta pēc 1.01.1996 - par 5,8%;
- 1.11.1998 pensiju indeksācija, kuras rezultātā pensijas apjoms paaugstinājās par 3,34%;
- ar 1.07.1998 par gandrīz 20% paaugstinājās valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts;
- no 1.07.1998 par 150% palielinājās bērna kopšanas pabalsts par bērnu līdz 1,5 gadiem;
- 1998.gadā par 10,5% tika paaugstināta valstī noteiktā minimālā darba alga.

2) teritoriālā noslāņošanās – visaugstākie mājsaimniecību ienākumi ir Rīgas reģionā (Ls 73,98 mēnesī uz 1 mājsaimn. locekli), kas ir par Ls 11,65 jeb par 18,7% lielāks nekā vidēji valstī – Ls 62,33. Savukārt, Latgales reģionos ienākumu apjoms ir ievērojami zemāks un pieaugums lēnāks. 1998.gadā vidējais mājsaimniecību ienākums Latgalē bija Ls 45,54 uz mājsaimniecības locekli mēnesī, kas ir par Ls 16,79 jeb par 26,9% zemāks kā vidēji valstī.

3) samazinās mājsaimniecību lielums. Laukos mājsaimniecības ir lielākas, taču no otras puses, laukos tendence, ka mājsaimniecību lielums samazinās, ir izteiktāka nekā pilsētās.

2.1. attēls

2.4. tabula

Mājsaimniecību lieluma dinamika		
	1997	1998
Mājsaimniecības locekļu vidējais skaits	2,42	2,40

4) pēc mājsaimniecību sastāva nemainīgi dominē 1-2 personu mājsaimniecības. Turklāt 1998.gadā iezīmējas divas tendences:

- palielinās vienas personas mājsaimniecību skaits;
- pieaug mājsaimniecību skaits, kuras sastāv no laulātā pāra ar bērniem līdz 16 gadu vecumam,

saimniecību īpatsvars, kuras savu materiālo stāvokli novērtē kā "sliktu" vai "vidēju", kā arī nedaudz pieaudzis ir pozitīvo atbilžu īpatsvars.

Neskatoties uz dažādiem procesiem, kas diferencē sabiedrību gan teritoriālā, gan sociālekonomisko grupu aspektā, šī tendence ļauj domāt par vidusslāņa nostiprināšanos un veidošanos.

2.5. tabula

Mājsaimniecību sadalījums pēc demogrāfiskajiem (ģimeņu) tipiem 1997. un 1998.gadā, %		
	1997	1998
Mājsaimniecību tipi:		
• vienas personas	31,5	31,8
• viens pieaugušais un bērns līdz 16 gadu vecumam	6,1	4,7
• laulātais pāris bez bērniem	16,3	15,9
• laulātais pāris ar bērniem līdz 16 gadu vecumam	16,5	18,1
• pārējās mājsaimniecības	29,6	29,5

bet samazinās nepilno ģimeņu skaits, kuras sastāv no viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadu vecumam.

5) visās sociālekonomiskajās grupās ir uzlabojies kopējais aptaujāto mājsaimniecību dzīves apstākļu pašnovērtējums – ir samazinājies krasi negatīvo atbilžu īpatsvars un palielinājies to māj-

Viena no tendencēm, uz ko norāda mājsaimniecību budžetu analīze, ir iedzīvotāju noslāņošanās procesa padziļināšanās. No vienas puses, tas ir neizbēgami, ņemot vērā tirgus ekonomikas apstākļus, taču, no otras puses, strauja sabiedrības noslāņošanās un polāro grupu veidošanās, rada šķēršļus sabiedrības vienmērīgai attīstībai.

2.6. tabula

Mājsaimniecību materiālā stāvokļa pašvērtējums, %		
	1997	1998
Kā Jūs vērtējat savas mājsaimniecības pašreizējo materiālo stāvokli?		
• ļoti labs	0,2	0,3
• labs	3,2	4,7
• vidējs	38,9	47,9
• slikts	28,0	34,4
• ļoti slikts	29,7	12,7

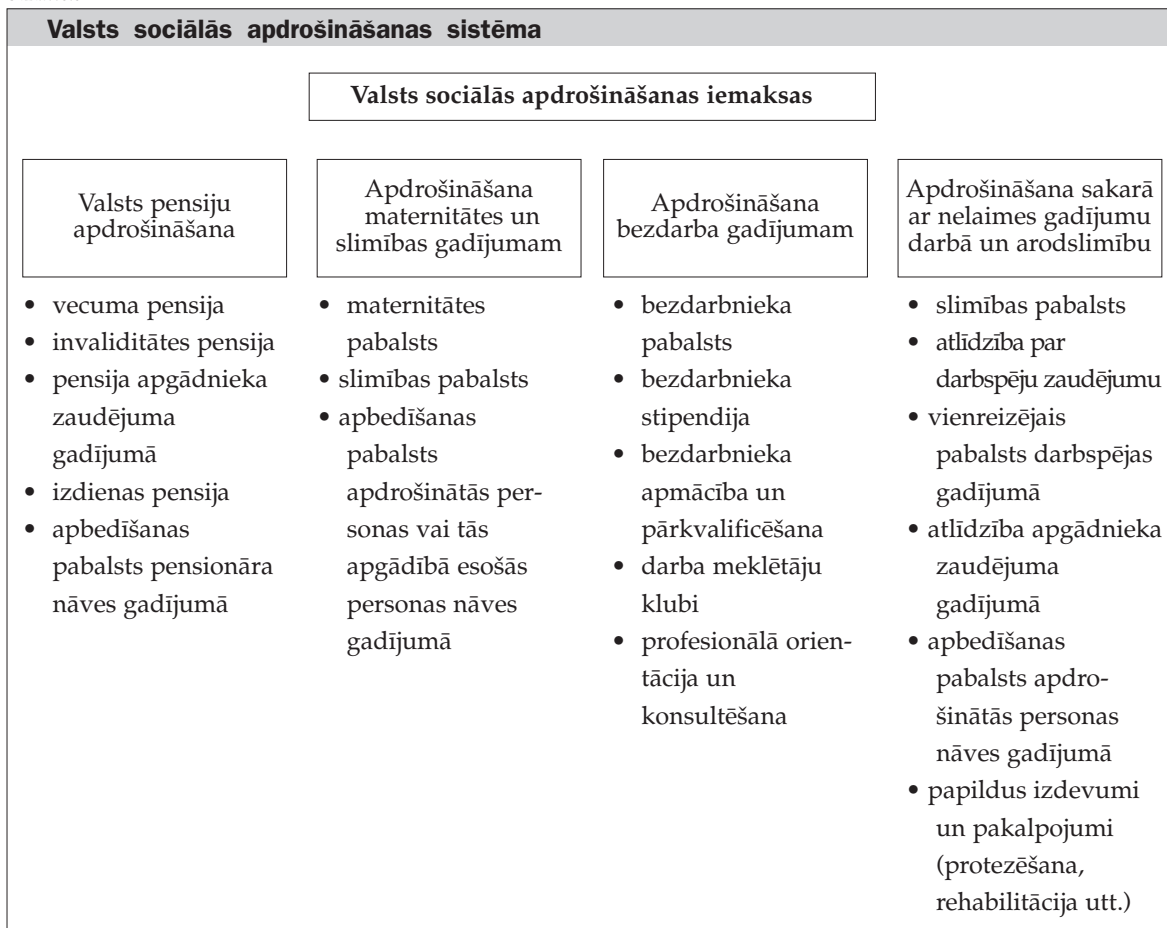
3. Sociālā apdrošināšana

Pašreizējā valsts sociālā apdrošināšanas sistēma (3.1.attēls) balstās uz sekojošiem principiem:

- sociālās apdrošināšanas pakalpojums atbilstoši veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām;

- solidaritāte starp sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem un sociālās apdrošināšanas pakalpojumu saņēmējiem.

3.1.attēls

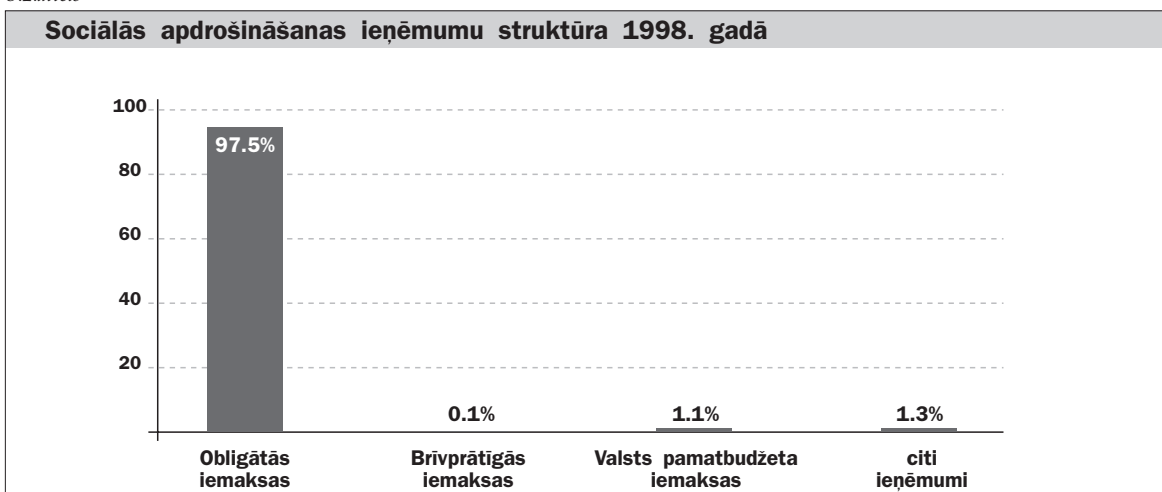

3.1. Sociālās apdrošināšanas finansēšana

Sociālās apdrošināšanas finansēšanu regulē 1997.gada 21.oktobrī Saeimā pieņemtais likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu" (stājās spēkā ar 1998.gada 1.janvāri) un tā mērķi ir:

- sistematizēt sociāli apdrošināto personu loku;
- noteikt diferencēto iemaksu likmi atbilstoši riskiem, kuri reāli var iestāties;
- dot iespēju brīvprātīgi pievienoties pensiju apdrošināšanai;
- harmonizēt darba ņēmēju obligāto iemaksu objektu ar iedzīvotāju ienākuma nodokļa objektu;
- noteikt iemaksu objekta maksimālo apmēru;
- noteikt obligāto iemaksu objekta minimālo apmēru pašnodarbinātajiem;

- nodrošināt budžeta izlietojuma caurskatāmību, Valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta vietā izveidojot četrus speciālos budžetus – pensiju speciālo budžetu, nodarbinātības speciālo budžetu, darba apdrošināšanas speciālā budžeta vietā izveidojot četrus speciālos budžetus – pensiju speciālo budžetu, nodarbinātības speciālo budžetu, darba negadījumu speciālo budžetu un invaliditātes, maternitātes un slimības speciālo budžetu;
- nodot obligāto iemaksu administrēšanu Valsts ieņēmumu dienestam;
- izveidot bezpeļņas organizāciju valsts akciju sabiedrību "Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra".

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

Sociālās apdrošināšanas sistēmas ieviešanai bija nepieciešams atsevišķs finansēšanas avots, kā rezultātā 1991.gadā tika ieviests sociālais nodoklis. Laikā no 1991.gada līdz 1998.gadam sociālās apdrošināšanas finansēšanas politikas attīstību raksturoja:

1) sociālās apdrošināšanas budžeta līdzekļi veidojās no darba devēju, darba ņēmēju, pašnodarbināto personu sociālā nodokļa maksājumiem, valsts pamatbudžeta maksājumiem, kā arī citiem ieņēmumiem;

2) sociālā nodokļa bāze (ar nodokli apliecināmie ienākumi) darba ņēmējiem bija darba ienākumi (ieskaitot materiālo vērtību), izņemot atsevišķus ienākumu veidus (pensijas, pabalsti, stipendijas, autoratlīdzības u.c.). Pašnodarbinātajiem nodokļu bāze bija brīvi izvēlēti ienākumi, kas līdz 1996.gadam bija ierobežoti ar minimālo apmēru;

3) līdz 1996.gadam sociālā nodokļa likme vispārējā gadījumā bija 38% no nodokļa bāzes. Samazinātu likmi maksāja strādājošie invalīdi (8%), lauksaimniecībā nodarbinātie (18,5%), zemnieki (19%) un personas, kuru nodarbinātības veidus ieskaitīja darba stāžā (1%), turpretī paaugstinātu likmi – personas, kuras pretendēja uz izdienas pensiju (50% un 42%) un vecuma pensiju uz atvieglotiem noteikumiem (70% un 50%). Kopš 1996.gada tika ieviesta vienota sociālā nodokļa likme (izņemot personām, kuras pretendēja uz izdienas pensiju) 38% apmērā, paredzot tās pakāpenisku samazināšanos līdz 33% 2001.gadā;

4) sociālā nodokļa administrēšanu veica Valsts sociālās apdrošināšanas fonds;

5) 1996.gadā tika ieviesta sociālā nodokļa maksājumu personificētā uzskaitē, t.i katrai sociā-

li apdrošinātajai personai tika atvērts apdrošināšanas konts, kurā tiek reģistrēti sociālā nodokļa maksājumi;

6) kopš 1997.gada ir noteikta sociālajai apdrošināšanai pakļautā gada darba ienākuma robeža 12000 latu gadā;

7) kopš 1997.gada ir nodrošināts finansiālais segums no valsts pamatbudžeta apdrošināšanas laikam pielīdzinātajiem periodiem (piemēram, obligātais aktīvais militārais dienests, bērna kopšana līdz 1,5 gadu vecumam).

1998.gada 1.janvārī stājās spēkā likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu", kas ieviesa vairākas būtiskas izmaiņas sociālās apdrošināšanas finansēšanas jomā.

Terminu "sociālais nodoklis" aizstāja "sociālās apdrošināšanas iemaksas", tādējādi uzsverot sociālās apdrošināšanas principu – sociālās apdrošināšanas pakalpojums (pensijas un pabalsti) atbilstoši veiktajām iemaksām. Sociālās apdrošināšanas iemaksas tika noteiktas kā obligāts maksājums sociālās apdrošināšanas budžetā, vienlaikus noteiktai iedzīvotāju kategorijai dodot iespēju brīvprātīgi veikt iemaksas pensiju apdrošināšanai (skat. nodaļu "Pensiju apdrošināšana") (turpmāk – obligātās iemaksas un brīvprātīgās iemaksas).

1998.gadā sociālās apdrošināšanas sistēma tika finansēta no obligātajām iemaksām, brīvprātīgajām iemaksām, valsts pamatbudžeta iemaksām un citiem ieņēmumiem (piedziņa par regresa prasībām, dividendes no nodotajām kapitāla daļām, kapitalizācijas rezultātā atgūtie līdzekļi u.c.) (3.2.attēls).

3.1.tabula

Sociālās apdrošināšanas budžeta ieņēmumi un izdevumi								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Ieņēmumi:								
faktiskās cenās (milj. lati)	15,3	95,7	168,3	235,3	290,8	327,9	391,4 ¹	438,3
1998.gada salīdzināmās cenās (milj. lati)	762,9	453,9	381,6	392,6	388,1	372,1	409,8	438,3
% no iekšzemes kopprodukta	10,7	10,1	11,5	11,5	12,4	11,6	12,0	11,4
Izdevumi:								
faktiskās cenās (milj. lati)	13,3	96,1	201,4	265,9	274,3	337,2	372,5	444,2
1998.gada salīdzināmās cenās (milj. lati)	663,1	455,8	456,6	443,6	366,1	382,7	390,0	444,2
% no iekšzemes kopprodukta	9,3	9,6	13,7	13,0	11,7	11,9	11,4	12,0
Tiešā gada rezerve								
faktiskās cenās (milj. lati)	2,0	-0,4	-33,1	-30,6	16,5	-9,3	18,9	-5,9
1998.gada salīdzināmās cenās (milj. lati)	99,7	-1,9	-75,0	-51,0	22,0	-10,6	19,8	-5,9
Uzkrātā rezerve:								
faktiskās cenās (milj. lati)	-	-	-	-	16,5	7,2	26,1	20,2
1998.gada salīdzināmās cenās (milj. lati)	-	-	-	-	22,0	8,2	27,3	20,2

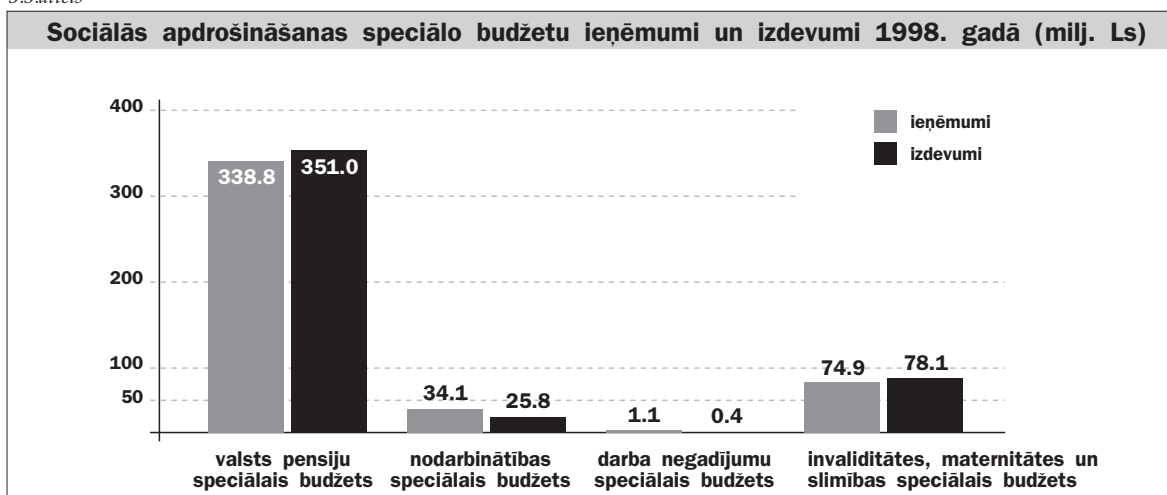
Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Labklājības ministrijas Sociālās apdrošināšanas departamenta aprēķina rādītāji

Tā kā izdevumi pensiju apdrošināšanai un apdrošināšanai bezdarba gadījumam ir saistīti ar demogrāfisko un ekonomisko situāciju valstī, kam nepieciešams veidot uzkrājumus ilgstošam laika posmam, kā arī budžeta izlietošanas "caurskatāmības" nodrošināšanai, viena speciālā sociālās apdrošināšanas budžeta vietā tika apstiprināti četri speciālie sociālās apdrošināšanas budžeti (turpmāk – speciālie budžeti) un to ietvaros arī pieļaujamie izdevumi:

- 1) valsts pensiju speciālais budžets;
- 2) nodarbinātības speciālais budžets;
- 3) darba negadījumu speciālais budžets;
- 4) invaliditātes, maternitātes un slimību speciālais budžets.

Kopējie speciālo budžetu izdevumi 1998.gadā bija Ls 444,2 milj., kas par Ls 5,9 milj. pārsniedza ieņēmumus, kā rezultātā līdzekļu atlikums no Ls 26,1 milj. 1998.gada sākumā samazinājās līdz Ls 20,2 milj. (3.1.tabula). Rezerve galvenokārt tika

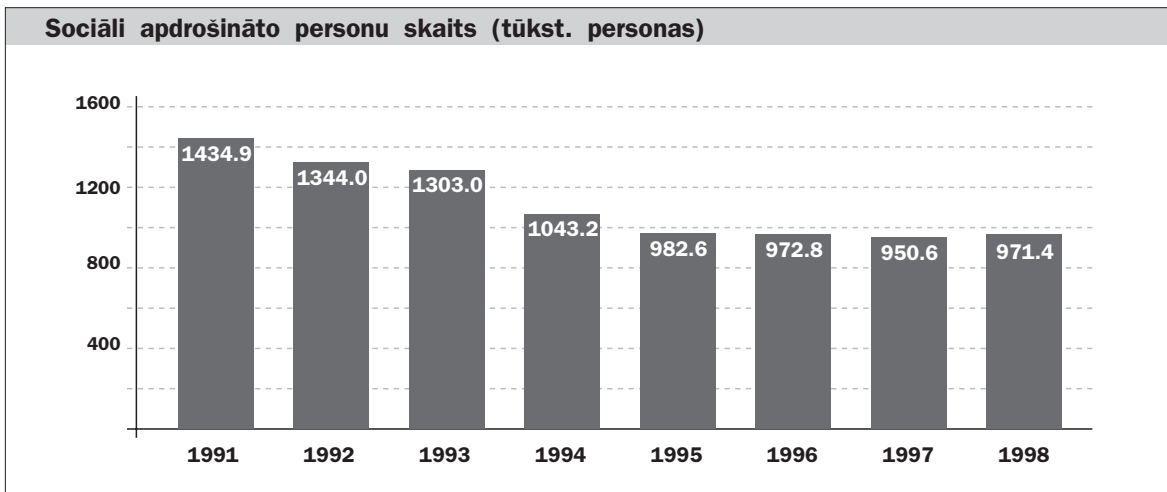
3.3.attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

¹ Neieskaitot pasaules bankas aizdevumu Ls 2 milj.

3.4.attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

tērēta pensiju speciālā budžeta un invaliditātes, maternitātes un slimību speciālā budžeta izdevumiem (3.3.attēls).

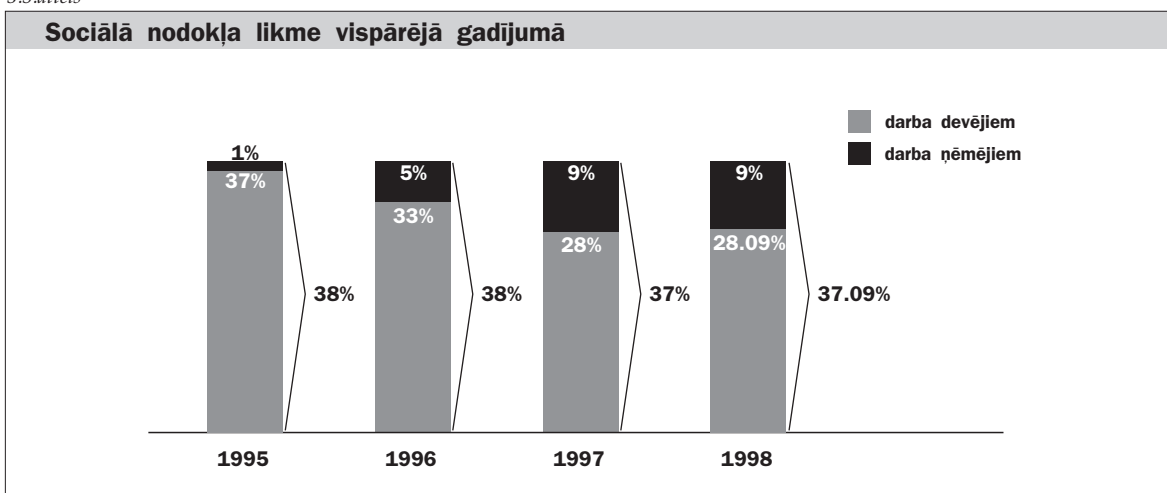
Sociālajai apdrošināšanai pakļauto personu loks iedalās divās kategorijās:

1) Obligāti sociāli apdrošināmās personas:

- darba ņēmēji;
- pašnodarbinātie;
- darba ņēmēji - ārvalstnieki;
- no valsts pamatbudžeta apdrošināmās personas (obligātā aktīvā militārā dienesta karavīri, personas, kuras kopj bērnu, līdz viņš sasniedz pusotra gada vecumu, un diplomātu laulātie);
- no sociālās apdrošināšanas speciālajiem budžetiem apdrošināmās personas (nestrādājošie invalīdi, maternitātes, slimības un bezdarbnieka pabalsta saņēmēji).

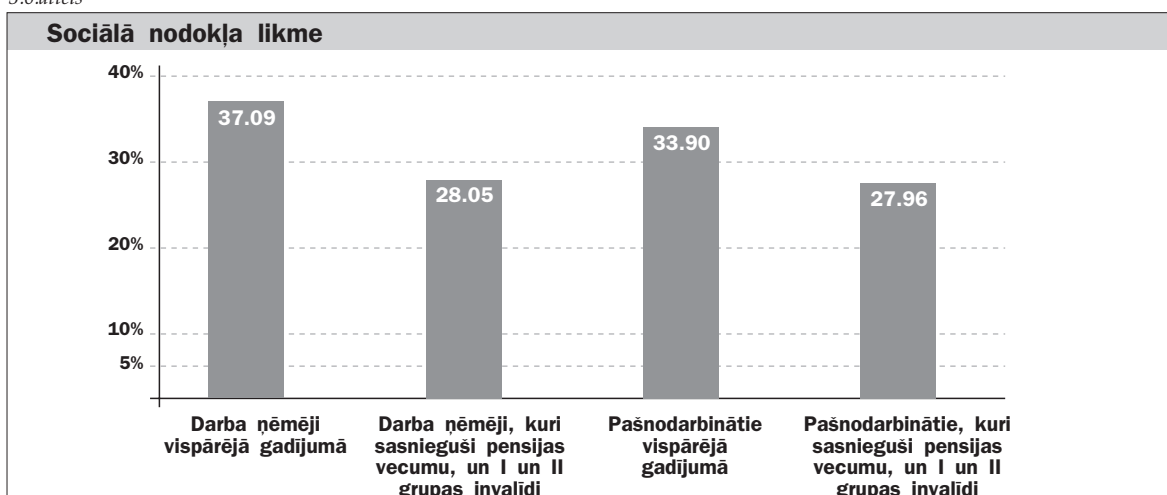
2) Personas, kuras brīvprātīgi pievienojas pensiju apdrošināšanai.

3.5.attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

3.6.attēls

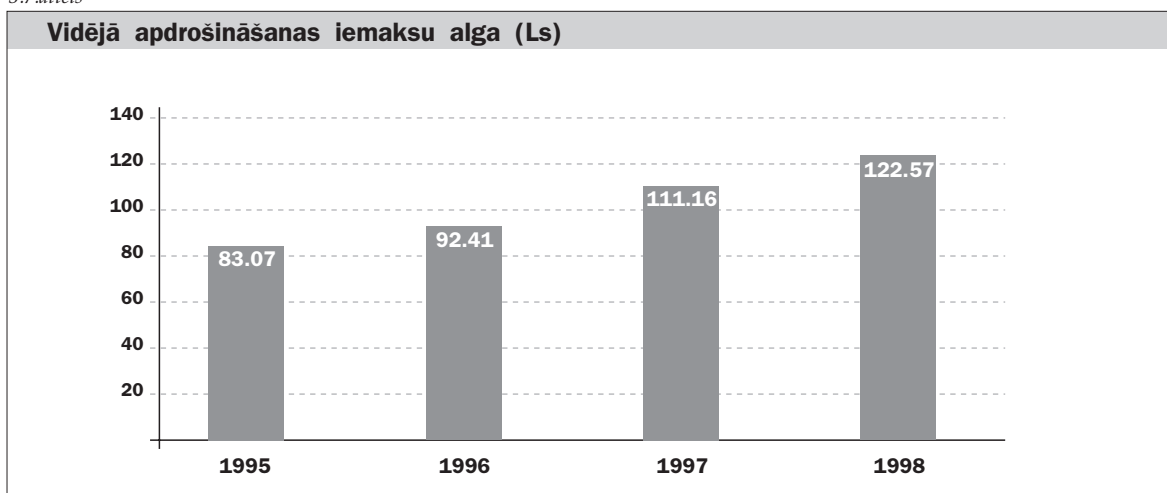

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

maksu likme bija samazināta salīdzinājumā ar likmi vispārējā gadījumā (3.6.attēls).

Obligāto iemaksu bāze darba ņēmējiem tika harmonizēta ar iedzīvotāju ienākuma nodokļa bāzi (ar atsevišķiem izņēmumiem, kā piemēram, obligātās iemaksas neveica no maksājumiem bijušajiem darba ņēmējiem), t.i., obligāto iemaksu bāze bija visi darba devēja maksājumi un labumi, izņemot noteiktus atvieglojumus (pabalsti, stipendijas, autoratlīdzības u.c.). Savukārt pašnodarbinātie obligāto iemaksu bāzi varēja izvēlēties paši un tā tika ierobežota ar minimālo apmēru. Minimālā apmēra nepieciešamību noteica iepriekšējo gadu pieredze, kad, iemaksājot nenozīmīgu summu, varēja saņemt visas sociālās garantijas. 1998.gadā minimālais apmērs tika noteikts valdības noteiktās minimālās mēneša darba algas apmērā, t.i., Ls 42 mēnesī jeb Ls 504 gadā. Turpretī personām, kuras brīvprātīgi pievē-

3.7.attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

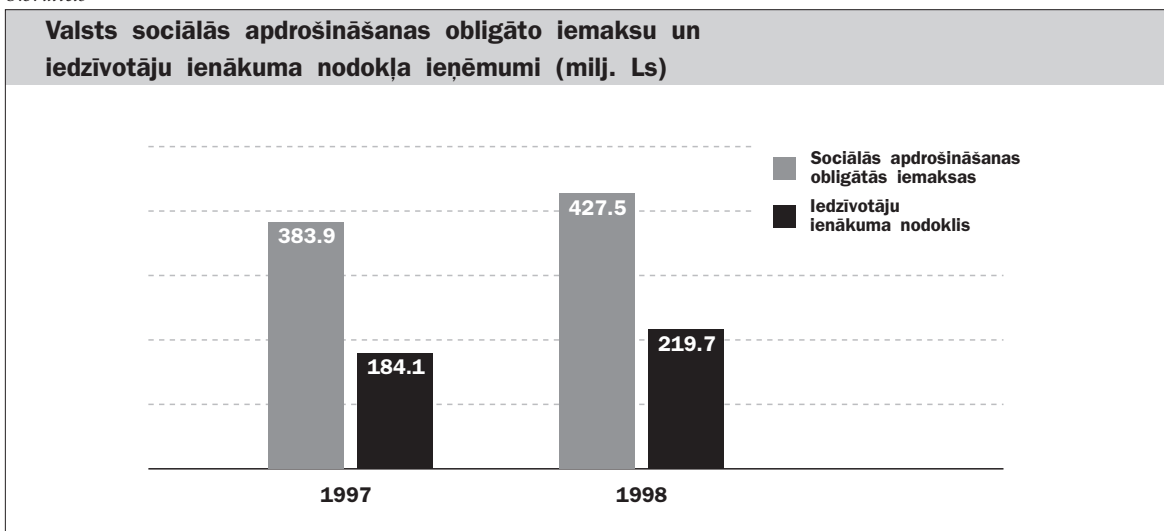
nojas pensiju apdrošināšanai, ienākumu minimālais apmērs tika noteikts 1428 latī gadā, t.i., lai aprēķinātā vecuma pensija būtu vismaz valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērā.

Sociāli apdrošināto personu iemaksu bāze tika ierobežota ar maksimālo apmēru, kas 1998.gadā saglabājās 1997.gada līmenī - 12000 latī gadā.

Vidējā apdrošināšanas iemaksu alga (ienākumi, no kuriem veiktas iemaksas) 1998.gadā bija Ls 122,57, kas salīdzinājumā ar 1997.gadu pieaugusi par 20,3% (3.7.attēls).

Obligāto iemaksu ieņēmumi 1998.gadā salīdzinājumā ar 1997.gadu palielinājās par 11,4%, turpretī iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumi - par 19,3% (3.8.attēls), ko galvenokārt ietekmēja:

1) atšķirības parādu summās: 1998.gadā obligāto iemaksu parāds bija 30% un ienākuma no-

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Valsts ieņēmumu dienests

dokļa parāds - 8,9% no kopējās visu nodokļu parādu summas;

2) atšķirības nodokļu bāzēs: piemēram, pašnodarbinātie iedzīvotāju ienākuma nodokli veica no visiem ienākumiem (izņemot no zemiņu (zvejnieku) saimniecību īpašnieku ienākumiem no lauksaimnieciskās ražošanas, ja tie nepārsniedz Ls 3000 gadā), turpretī obligātās iemaksas neveica tie pašnodarbinātie, kuru ienākumi bija mazāki par Ls 504 gadā, un pārējie obligātās iemaksas veica no brīvi izvēlētiem ienākumiem;

3) obligāto iemaksu bāze tika ierobežota ar maksimālo apmēru.

1998.gadā notika pārmaiņas sociālās apdrošināšanas sistēmas pārvaldībā. Valsts sociālās apdrošināšanas fonda vietā tika izveidota Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra (turpmāk - Aģentūra), kuras galvenais uzdevums ir speciālo budžetu un pakalpojumu administrēšana. Lai uzlabotu nodokļu iekasēšanu un izslēgtu valsts institūciju funkciju dublēšanos, obligāto iemaksu administrēšana tika nodota Valsts ieņēmumu dienestam. Tā kā obligāto iemaksu administrēšana ir saistīta ne tikai ar maksātāju apkalpošanu, auditu u.c., bet arī ar personificēto datu apstrādi (personas vārda, uzvārda, personas koda, obligāto iemaksu aprēķina pārbaudi), funkciju pārņemšana noritēja pakāpeniski, t.i., Aģentūra papildus tās noteiktajām funkcijām veica personificēto datu apstrādi. Rezultātā obligāto iemaksu administrēšanas process bija neefektīvs, sarežģīts un dārgs.

Kopējais obligāto iemaksu un sociālā nodokļa parāds pēc stāvokļa uz 1999.gada 1.janvāri bija 149,1 milj. latu (3.2.tabula). Salīdzinot ar 1997.gadu, kad administrēšanu veica Aģentūra, parāds pieauga par 1,7 milj. Latiem. 40,5 milj. Latu no kopējās parāda summas bija apturētie maksājumi (maksātnespējīgajiem un privatizējamiem uzņēmumiem), pret ko Valsts ieņēmumu dienests piedziņu nedrīkst vērst. Parādu 26,8 milj. latu apmērā veidoja uzņēmumiem piešķirtie maksājuma termiņa pagarinājumi, kā rezultātā tika atlikti obligāto iemaksu maksājumi par strādājošiem. Iespējami atgūstamie parādi bija 81,8 milj. latu, no tiem 15,5 milj. latu parāds, kas izveidojies 1998.gada laikā. Taču, neskatoties uz minētajām problēmām, administrēšanas funkcijas nodošanu iezīmēja pozitīvi aspekti:

- nodokļu maksātāji visus jautājumus, kas saistīti ar nodokļiem (reģistrēšanās, maksāšana, veidlapu iesniegšana u.c.), kārtoja vienā institūcijā;
- nodokļu pārbaudes tika veiktas kompleksi, t.i., par visiem nodokļiem;
- tika sakārtots juridisko personu - sociālā nodokļa maksātāju reģistrs, kas ir viens no faktoriem.

Sociālās apdrošināšanas pakalpojumi tika piešķirti atbilstoši veiktajām obligātajām iemaksām, kas radīja problēmas, ja:

- bija piešķirts parāda samaksas termiņa pagarinājums;
- nebija veiktas obligātās iemaksas (maksāts sociālais nodoklis).

3.2.tabula

Sociālā nodokļa un obligāto iemaksu parāds (milj. lati, gada beigās)							
1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
0,2	2,1	29,6	56,9	104,0	139,9	147,4	149,1

Datu avots: Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Valsts ieņēmumu dienests

Minēto problēmu risinājums būtu - piešķirt sociālās apdrošināšanas pakalpojumu neatkarīgi no veiktajām obligātajām iemaksām, pēc tam piedzenot parādu (likums paredz tādu kārtību ar 2002.gadu). Tā kā Aģentūra pakalpojumus piešķirtu neskatoties vai attiecīgajā brīdī obligātās iemaksas ir veiktas, Valsts ieņēmumu dienestam būtu jānodrošina parāda piedziņa. 1998.gadā tā izpildi ierobežoja šādi riska faktori:

- Valsts ieņēmumu dienesta piedziņas struktūrvienības nespēja nodrošināt pilnīgu visu neiemaksāto obligāto iemaksu piedziņu. Reālā situācija liecina, ka tiek piedzīti tikai apmēram 50% no visiem nodokļu parādiem, no kuriem 50% ir obligātās iemaksas (sociālais nodoklis);
- parāds tiek piedzīts bezstrīdu kārtībā, ko bieži vien nav iespējams veikt. Nākamais nodokļu administrācijas iespējamais solis - maksātspējas ierosināšana - nevis palielinātu, bet samazinātu iespējas atgūt parādu summas. Tas ir ilgstošs process, kur sedzot pirmās kārtas izdevumus, obligāto iemaksu parādu segšanai līdzekļu var nepietikt;
- varētu pasliktināties nodokļu maksāšanas disciplīna.

Pusgadu pēc likuma "Par valsts sociālo apdrošināšanu" spēkā stāšanās tika pieņemti grozījumi, kas ne tikai pilnveidoja un sakārtoja atsevišķas likuma normas, bet arī atbalstīja atsevišķu nodokļu maksātāju intereses, nosakot tiem nepamatotus atvieglojumus (iemaksas privātajos pensiju fondos tika izslēgtas no obligāto iemaksu bāzes un zemnieki, kas sasnieguši pensijas vecumu, vai I vai II grupas invalīdi, tika izslēgti no sociāli apdrošināmo personu loka).

Pašreizējā sociālās apdrošināšanas finansēšanas sistēma darbojas kopš 1998.gada 1.janvāra, taču, veicot tās darbības uzraudzību, ir radušās vairākas problēmas, kas prasa savlaicīgu risinājumu, kā arī nepieciešams izvērtēt atsevišķu likuma normu iespējamās sekas:

1) darba ņēmēji, kuru pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijā, un, kurus nodarbina darba devējs - ārvalstu nodokļu maksātājs, nav obligāti sociāli apdrošināmās personas, tāpēc tās var tikai brīvprātīgi pievienoties pensiju apdrošināšanai. Nepieciešams izvērtēt minēto personu iekļaušanu obligāti sociāli apdrošināmo personu lokā;

2) līdz 2002.gadam sociāli apdrošinātais ir persona, par kuru faktiski veiktas obligātās iemaksas. Sākot ar 2002.gadu persona ir sociāli apdrošināta un tai (par to) ir jāveic obligātās iemaksas, sākot ar dienu, kad šī persona ieguvusi sociāli apdrošinātās personas statusu. Tā rezultātā sociālās apdrošināšanas pakalpojumi tiks piešķirti neatkarīgi no veiktajām iemaksām, pēc tam nodrošinot attiecīgā parāda piedziņu. Nepieciešams izvērtēt likuma normas darbības finansu sekas - ietekmi uz sociālās apdrošināšanas speciālajiem budžetiem;

3) ar 2002.gadu paredzēts pazemināt obligāto iemaksu likmi no 37% uz 33% un veikt likmes pārdali starp darba devēju un ņēmēju no 28% un 9% uz 16,5% vienādās daļās. Pirms likuma normas spēkā stāšanās nepieciešams veikt finansu seku analīzi - ietekmi uz ienākuma nodokļa ieņēmumiem, sociālās apdrošināšanas speciālajiem budžetiem, darba devējiem un darba ņēmējiem.

Pašreiz spēkā esošie normatīvie akti regulē iemaksu veikšanas kārtību, sociālās apdrošināšanas pakalpojumu un sociālo pabalstu piešķiršanas kārtību, turpretī neviens normatīvais akts sociālās drošības jomā neregulē šādus jautājumus - sociāli apdrošināto personu, sociālās apdrošināšanas iemaksu, valsts sociālās apdrošināšanas pakalpojumu, valsts sociālo pabalstu un apdrošināšanas stāža uzskaiti; sociāli apdrošinātās personas apdrošināšanas konta atvēršanu, slēgšanu un tajā iekļaujamo informāciju; Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras pārziņā esošās informācijas aizsardzību.

3.2. Valsts pensiju apdrošināšana

Pensiju apdrošināšana

Finansiāli stabilas pensiju sistēmas izveidei atbilstoši Latvijas sociālekonomiskajiem apstākļiem 1995.gadā tika izstrādāta Pensiju reformas koncepcija. Saskaņā ar koncepciju pensiju sistēma tiek veidota trīs līmeņos:

- pirmais - valsts obligātā nefondētā pensiju shēma;
- otrais - valsts obligātā fondētā pensiju shēma;
- trešais - privātie brīvprātīgie pensiju fondi.

Pensiju sistēmas **pirmais līmenis** ir no sociālās apdrošināšanas iemaksām atkarīga pensiju shēma, kas darbojas pēc paaudžu solidaritātes principa, t.i. sociāli apdrošināto personu iemaksas tiek novirzītas pašreizējo pensiju izmaksām. Pirmo līmeni regulē 1995.gada 2.novembra likums "Par valsts pensijām" (stājās spēkā ar 1996.gada 1.janvāri) un tā mērķi ir:

- nodrošināt pensiju sistēmas finansu stabilitāti;
- izveidot no iemaksām atkarīgu pensiju shēmu;
- nodrošināt ienākumu kompensāciju vecuma, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma gadījumā;
- ieinteresēt individuālu pagarināt savu darba mūžu, pensionējoties vēlāk;
- nodrošināt pensijas aizsardzību pret inflāciju, veicot indeksāciju ar patēriņa cenu indeksu un no 2000.gada arī ar apdrošināšanas algas pieauguma indeksu.

Otrā līmeņa pensiju shēmas darbojas pēc individuālo sociālās apdrošināšanas iemaksu ieguldījuma principa. Tās regulēšanai tika izstrādāts "Valsts fondēto pensiju likuma" projekts.

Trešā līmeņa pensiju shēma radīs iespēju privātā uzkrājuma veidošanai pensiju fondos. To regulē likums "Par privātajiem pensiju fondiem", kas stājās spēkā ar 1998.gada 1.jūliju.

1998.gadā izdevumi pensijām bija 90% no visiem valsts sociālā apdrošināšanas budžeta izdevumiem, savukārt no IKP - 10,6%, kas kopš 1996.gada stabilizējās (3.9.attēls).

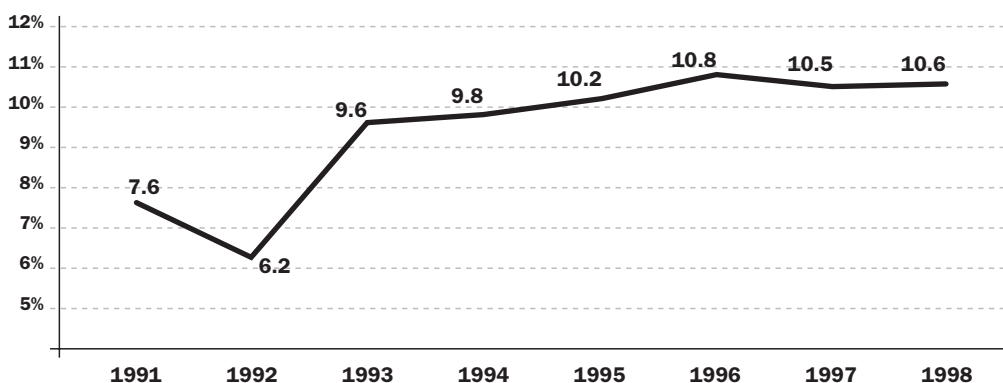
1998.gadā salīdzinot ar iepriekšējo gadu pensiju saņēmēju skaits ir samazinājies par 4,3 tūkst. jeb 0,7% (3.3.tabula). Visstraujāk (salīdzinot ar 1997.gadu) - par 4,4 tūkst. ir samazinājies invaliditātes pensionāru skaits. Straujais samazinājums daļēji izskaidrojams ar likuma normu, saskaņā ar kuru invaliditātes pensionāriem, kuri sasnieguši likumā noteikto pensionēšanos ve-

3.9.attēls

cumu, invaliditātes pensijas vietā piešķir vecuma pensiju.

Saskaņā ar iepriekš minēto likuma normu, kā arī noteiktajām garantijām sievietēm, kuras pensionējas priekšlaicīgi, neskatoties uz likumā noteiktā pensionēšanās vecuma paaugstināšanos, vecuma pensionāru skaits salīdzinot ar iepriekšējo gadu ir pieaudzis no 511,2 tūkst. līdz 512,5 tūkst. Priekšlaicīgi pensionējušās sievietes ir tās sievietes, kuras aizgājušas pensijā sākot no 55 gadu vecuma līdz likumā noteiktajam pensionēšanās vecumam (ar 1998.gada 1.jūliju pensio-

Izdevumi pensijām (% no iekšzemes kopprodukta)

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Centrālā statistikas pārvalde

3.3.tabula

Valsts pensiju apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Pensiju saņēmēju skaits (tūkst., gada beigās)²	638,7	654,0	657,7	654,5	637,9	640,8	643,0	638,7
tai skaitā:								
vecuma pensijas	497,7	496,7	500,3	496,0	497,0	504,0	511,2	512,5
invaliditātes pensijas	86,6	102,3	104,2	104,4	103,4	98,5	94,5	90,1
apgādnieka zaudējuma pensijas	30,0	27,6	26,3	28,6	29,9	30,2	28,9	28,5
izdienas pensijas	4,5	7,9	7,2	6,5	6,1	6,1	6,3	5,2
pensijas pēc speciāliem lēmumiem	0,5	0,03	0,02	0,01	1,5	2,0	2,3	2,4
sociālās pensijas	19,4	19,5	19,7	19,0	-	-	-	-
Vidējais pensijas apmērs (Ls, vidēji gadā, faktiskās cenās)³	1,40	8,29	10,50	27,00	32,72	38,50	42,42	51,23
tai skaitā:								
vecuma pensijas	1,40	7,42	9,90	27,30	32,60	38,30	42,55	51,57
invaliditātes pensijas	1,90	13,29	14,00	28,30	33,90	39,20	42,81	50,86
apgādnieka zaudējuma pensijas	1,30	7,37	9,90	23,60	28,20	32,20	35,94	42,17
izdienas pensijas	0,40	1,75	5,40	30,10	31,80	37,40	45,70	61,18
pensijas pēc speciāliem lēmumiem	-	6,72	11,20	23,50	64,40	64,00	69,50	77,72
sociālās pensijas	1,20	8,23	9,30	18,40	-	-	-	-

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

nēšanās vecums sievietēm paaugstinājās līdz 57 gadiem).

Pensionāru īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā pēdējos gados nemainās. 1998.gada beigās valsts pensiju saņēmēju īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā bija 26,2%.

Sakarā ar sociāli apdrošināto personu skaita pieaugumu (skat. nodaļu "Sociālās apdrošināšanas finansēšana") un pensionāru skaita samazināšanos (3.3.tabula), sociālās apdrošināšanas sistēmas noslodze samazinājās no 676 pensionāriem uz 1000 sociāli apdrošinātām personām 1997.gadā līdz attiecīgi 658 pensionāriem 1998.gadā.

1998.gadā vidējais pensijas apmērs valstī bija Ls 51,23 jeb par 21% augstāks kā iepriekšējā gadā, vecuma pensijas arī palielinājās par 21%. Invaliditātes pensiju apmērs vidēji pieauga par 18%, pensijas apgādnieka zaudējuma gadījumā - par 17%, izdienas pensijas attiecīgi - par 34%. Atbilstoši likumdošanai 1998.gadā tika divreiz veiktas pensiju indeksācijas ar patēriņa cenu pieauguma indeksu, kā rezultātā pensijas apmērs vidēji palielinājās par Ls 8,62.

Ar 1998.gada 1.aprīli, paaugstinoties valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam, attiecīgi palieli-

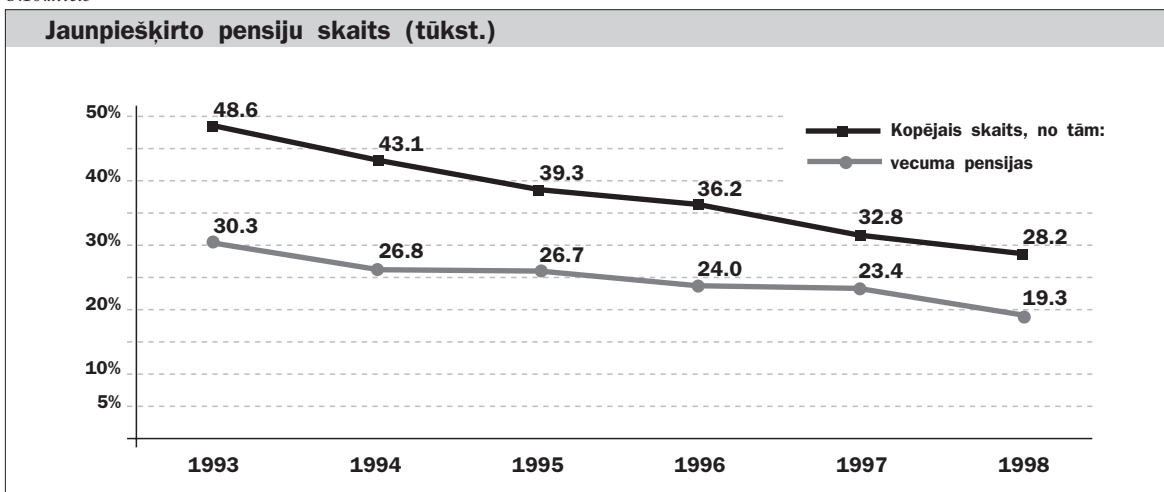
nājās garantētās pensijas apmērs, kas vecuma un III grupas invaliditātes pensijām kā arī pensijām apgādnieka zaudējuma gadījumā tika noteikts Ls 30 (pirms tam - Ls 25), I grupas invaliditātes pensijām - Ls 48 (pirms tam - Ls 40), II grupas invaliditātes pensijām - Ls 42 (pirms tam - Ls 35), savukārt sievietēm, kuras pensionējušās priekšlaicīgi garantētās pensijas apmērs paaugstinājās līdz Ls 24 (pirms tam - Ls 20). Garantētās pensijas apmērs sievietēm, kuras pensionējas priekšlaicīgi ir noteikts 80% apmērā no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra.

1998.gadā tika piešķirtas 11 tūkst. garantētās pensijas, kas bija 39% no visām jaunpiešķirtajām pensijām, no kurām 4,8 tūkst. bija vecuma pensijas.

Pakāpeniski samazinās jaunpiešķirto pensiju skaits (3.10.attēls). 1998.gadā jaunpiešķirto vecuma pensiju skaits bija par 17,6% mazāks kā 1997.gadā, jaunpiešķirto invaliditātes pensiju skaits ir samazinājies par 7,6%, savukārt jaunpiešķirto apgādnieka zaudējuma pensiju skaits ir pieaudzis par 1,3%, izdienas pensiju skaits - par 26% (4.Pielikums).

² Nav iekļautas Iekšlietu ministrijas pensijas

³ Nav iekļautas Iekšlietu ministrijas pensijas

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

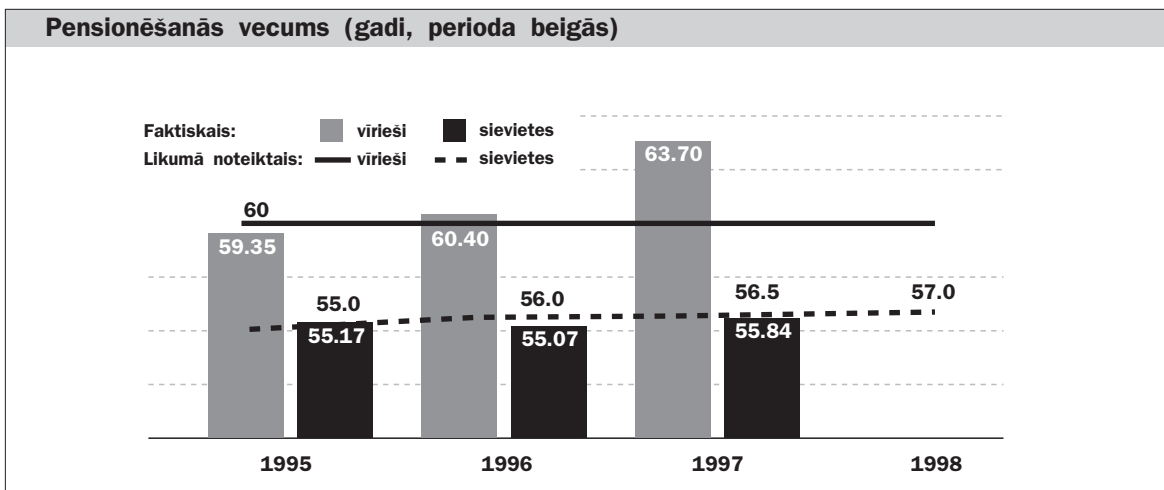
Kopējais vecuma pensiju saņēmēju skaits 1998.gadā ir pieaudzis (3.3.tabula), kas izskaidrojams ar to, ka no jauna piešķirto pensiju skaits ir bijis lielāks kā pensiju skaits, kuru izmaksā dažādu iemeslu dēļ bija pārtraukta (piemēram, pensionāra nāves gadījumā).

Jaunpiešķirtās vecuma pensijas apmērs ir atkarīgs no visā darba mūžā veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām un pensionēšanās vecuma, tādējādi ir stimuls pagarināt darba mūžu, izlemjot doties pensijā vēlāk. Vidēji jaunpiešķirtās pensijas apmērs valstī pieaudzis no Ls 43,24 1997. gadā līdz Ls 50,61 - 1998.gadā, jeb par 17%, savukārt jaunpiešķirto vecuma pensiju apmērs vidēji pieaudzis no Ls 45,44 līdz Ls 53,48 jeb par 18%.

1997.gadā salīdzinot ar 1995.gadu vidējais faktiskais pensionēšanās vecums vīriešiem pieauga no 59,35 gadiem līdz 63,70 gadiem, pārsniedzot 3.11. attēls

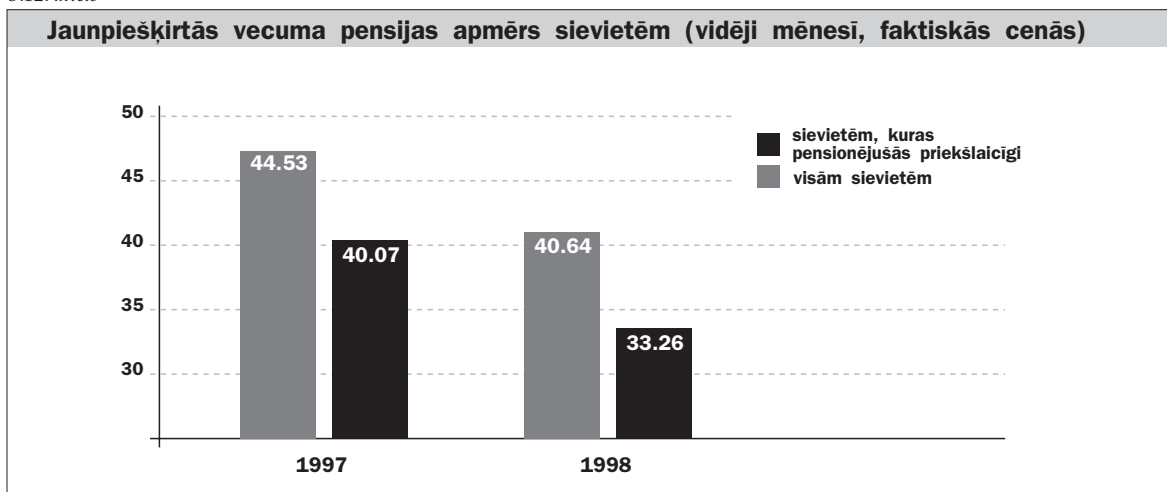
likumā noteikto pensionēšanās vecumu par 3,70 gadiem (3.11.attēls).

Pēc VSAA ziņām, augsts vidējais faktiskais pensionēšanās vecums vīriešiem bija sakarā ar Latvijas pensijas piešķiršanu personām, kuras līdz šim saņēma Krievijas Federācijas pensiju un, kuras jau iepriekš bija sasniegušas likumā noteikto pensionēšanās vecumu, savukārt sievietēm vidējais faktiskais pensionēšanās vecums 1997.gadā salīdzinot ar 1995.gadu pieauga par 0,67 gadiem, nesasniedzot likumā noteikto pensionēšanās vecumu. Sieviešu faktiskā pensionēšanās vecuma zemo pieauguma tempu veicināja priekšlaicīgi pensionējušos sieviešu (no 55 gadu vecuma) augstais īpatsvars pensionējušos sieviešu skaitā, (1998.gadā 80%). Salīdzinot ar 1997.gadu šo sieviešu skaits ir pieaudzis 4 reizes. Straujo priekšlaicīgi pensionējušos sieviešu skaita pieaugumu sekmēja likumā noteiktā pensionēšanās vecuma paaugst-

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

3.12. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Sociālās apdrošināšanas departamenta aprēķina rādītāji

ināšana sievietēm no 56 gadu vecuma 1997.gada sākumā līdz 57 gadiem 1998. gada beigās, kā arī augstais bezdarba līmenis sievietēm pirmspensijas vecumā. 1998.gada sākumā sievietes pirmspensijas (50 līdz 55) vecumā bija 7% no kopējā reģistrēto bezdarbnieku skaita (1997.gada sākumā - 6,1%). No visām sievietēm, kuras 1998.gadā pensionējušās priekšlaicīgi, nestrādājušās bija 86% un tikai 14% pieprasīja vecuma pensiju turpinot strādāt.

Tā kā likums nosaka pensijas apmēra tiešu atkarību no individuālajām iemaksām un pensionēšanās vecuma, 1998.gadā sievietēm, kuras pensionējušās priekšlaicīgi vidējais jaunpiešķirtās vecuma pensijas apmērs bija mazāks kā pārējām sievietēm, kuras pensionējās šajā gadā. (3.12.attēls).

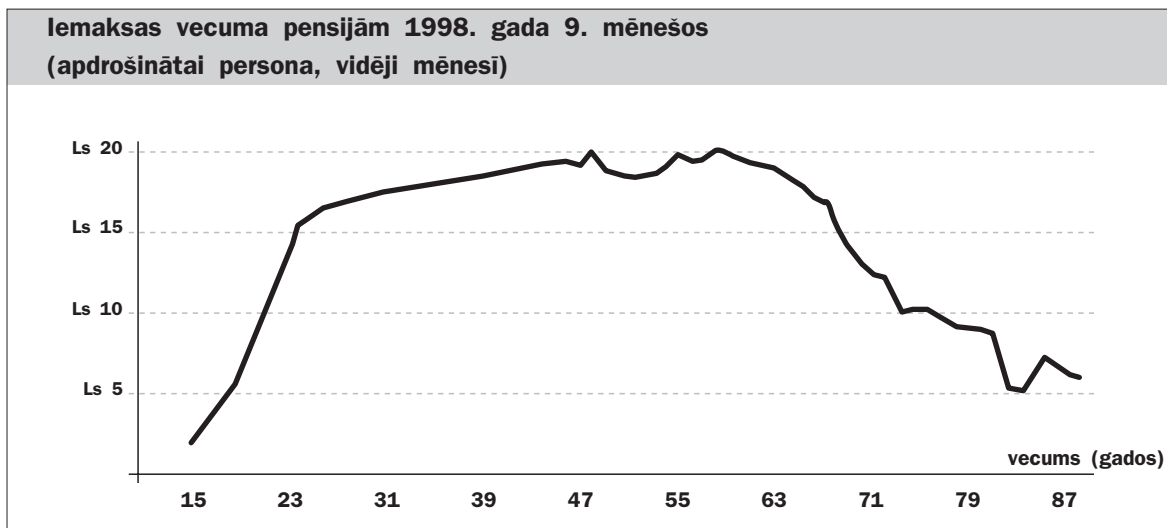
Saskaņā ar likumā "Par valsts pensijām" ietvertajām tiesību normām personām, kuru apdrošināšanas stāža lielākā daļa ir laikā līdz 1996.gada

janvārim, būtiska nozīme ir ienākumiem, no kuriem veiktas valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas 1996., 1997., 1998., 1999. gados. Tādēļ pirmspensijas vecuma iedzīvotājiem šobrīd ir lielāka ieinteresētība valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu veikšanā pilnā apjomā (3.13.attēls).

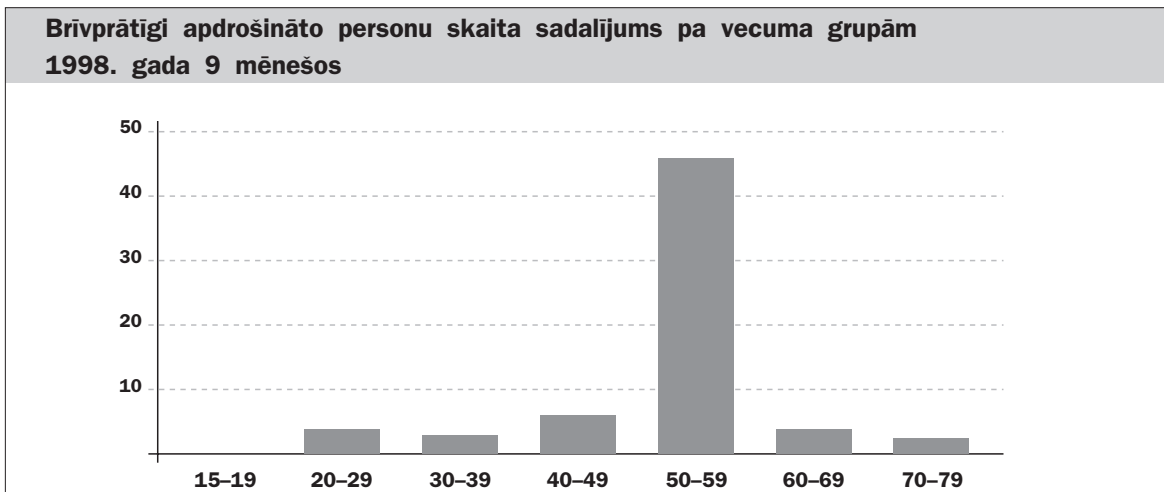
Visaugstākās iemaksas vecuma pensijām 1998.gada deviņos mēnešos bija veiktas par apdrošinātām personām 59 gadu vecumā, Ls 20,43 vidēji mēnesī. Turpretim viszemākās iemaksas pensiju apdrošināšanai bija veiktas par personām, kuru pensionēšanas vecums vēl ir "aiz kalniem", piemēram, par apdrošinātām personām 15 gadu vecumā tās bija Ls 1,73 vidēji mēnesī.

Kopš likuma "Par valsts pensijām" spēkā stāšanās Saeima piecas reizes ir pieņēmusi grozījumus. Minētie grozījumi pārsvarā saistīti ar likuma pilnveidošanu, bet bija arī grozījumi politisko ideju realizēšanai, kas

3.13. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

vērsti uz noteiktu mērķa auditoriju. Tā rezultātā 1998.gadā tika ieviestas vairākas būtiskas izmaiņas.

Lai rastu iespēju parūpēties par savām vecumdienām arī personām, kuras nav pakļautas valsts sociālajai apdrošināšanai, tika noteikta brīvprātīgā valsts pensiju apdrošināšana. Tā pavēra iespēju jebkurai personai, kas sasniegusi 15 gadu vecumu veikt brīvprātīgās iemaksas valsts pensiju apdrošināšanai. Lai aprēķinātā vecuma pensija būtu vismaz valsts sociālā nodrošinājuma palīdzības līmenī, tika noteikta minimālā iemaksa gadā (27,37% no Ls 1428).

Līdz 1998.gada 1. oktobrim brīvprātīgai pensiju apdrošināšanai bija pievienojusies 61 persona, no kurām 23 bija sievietes un 38 vīrieši. Šo personu vidējais vecums bija 53,4 gadi. Brīvprātīgi pensiju apdrošināšanai galvenokārt pievienojās personas īsi pirms pensionēšanās vecuma, t.i., personas 53 - 59 gadu vecumā (3.14.attēls.).

Tā kā 1997. un 1998.gados tika noteikta sociālajai apdrošināšanai pakļauto gada darba ienākumu maksimālā robeža (Ls 12000), tika ierobežots jaunpiešķirtās pensijas apmērs.

Lai ekonomētu sociālās apdrošināšanas budžeta līdzekļus un neradītu arvien lielākas atšķirības pensijas apmēros, līdz 2000.gadam tika ierobežota pensiju indeksācija atkarībā no tās apmēra, t.i. sāka indeksēt tikai tās pensijas, kas nepārsniedz 3 valdības noteiktās minimālās mēneša darba algas, jeb Ls 150.

Izvērtējot pensiju sistēmas darbību laikā līdz 1998.gadam (ieskaitot) jāsecina, ka daļa no pensiju sistēmas dalībniekiem nav saņēmuši solītos labumus (3.4.tabula.).

Otrā līmeņa pensiju shēmas regulēšanai tika izstrādāts "Valsts fondēto pensiju likuma" projekts.

Valsts fondētā pensiju shēma (2.līmeņa shēma) darbojas pēc individuālo sociālās apdrošināšanas iemaksu ieguldījuma principa. Atšķirībā no paaudžu solidaritātes pensiju shēmas (1.līmeņa shēma), kurā pastāv daudz dažādu garantiju un atvieglojumu, kas līdzekļu pārdales rezultātā tiek kompensēti uz pārējo shēmas dalībnieku rēķina, 2.līmeņa shēmā pensijas apmērs ir tieši atkarīgs no apdrošinātās personas individuālajam iemaksām un no šā pensiju kapitāla ieguldījuma peļņas. Līdz ar to šī shēma attiecas tikai uz tās dalībniekiem un vecos pensionārus, kam pensijas piešķirtas agrāk, tiešā veidā neskar.

Individuālo iemaksu likmes vecuma pensijām pārdales skars tikai valsts fondētās pensiju shēmas dalībniekus, t.i. sociāli apdrošinātās personas vecumā līdz 50 gadiem. Ja pašreiz vecuma pensija tiek aprēķināta, pamatojoties uz apdrošinātās personas iemaksām 20% apmērā no sociālās apdrošināšanas iemaksu algas, tad, piedaloties arī 2.līmeņa shēmā, šī likme tiks sadalīta - daļa no apdrošinātās personas iemaksām vecuma pensijai paliks 1.līmeņa shēmā, bet daļa naudas tiks ieguldīta 2.līmeņa shēmā (piem. 18% novirzīti 1. līmenim un 2% - 2. līmenim).

Sakarā ar iemaksu likmes pārdales, valsts fondētās pensiju shēmas dalībniekam 1.līmeņa shēmā pensijas kapitāls neveidosies tik liels, kā tas varētu būt pie pilnas 20% iemaksu likmes, toties veidosies attiecīgi kapitāla uzkrājumi 2. līmeņa shēmā. 2.līmeņa shēmas ieviešana neietekmēs

3.4. tabula

Valsts pensiju sistēmas ieguvēji un zaudētāji	
<p>Valsts pensiju sistēmas ieguvēji</p> <ul style="list-style-type: none"> Personas, kuras pensiju pieprasa vecumā, kas par vairākiem gadiem pārsniedz pensionēšanās vecumu, kādu nosaka likums "Par valsts pensijām", iegūst ievērojami lielāku vecuma pensiju. Personas, kurām 1996.-1997.gadā bija augsti darba ienākumi un, kuras pensionējušās 1998.gadā saņem atbilstoši augstu pensiju. Pensionāri, kuriem pensija piešķirta līdz 1997.gada 1.janvārim, ja pēc 1996.gada 1.janvāra nostrādāti vismaz 3 gadi, ir tiesības uz pensijas piešķiršanu no jauna, kas ir ievērojami lielāka par iepriekš saņemto. Sociāli apdrošinātās personas ar augstiem darba ienākumiem laikā no 1996.gada līdz 2000. gadam, iegūst atbilstoši lielu pensiju, ja lielākā apdrošināšanas stāža daļa ir periodā līdz 1996.gadam. 	<p>Valsts pensiju sistēmas zaudētāji</p> <ul style="list-style-type: none"> Sievietes, kuras pieprasījušas pensiju priekšlaicīgi (no 55 gadu vecuma līdz likumā noteiktam pensionēš. vecumam) un, kurām 1996.-1997. bijuši zemi ienākumi, saņem atbilstoši zemu pensiju, kā arī minimālās pensijas apmērs viņām ir tikai 80% no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra Personas, kurām 1996.-1997.gadā bija zemi darba ienākumi vai bija bezdarbnieki un, kuriem apdrošināšanas stāžs ir mazāks par 30 gadiem, saņem atbilstoši zemu pensiju (taču ne mazāku par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu). Pensionāri, kuriem pensija piešķirta līdz 1997.gada 1.janvārim, bet, ja pēc 1996.gada 1.janvāra nav nostrādāti vismaz 3 gadi, nevar iegūt tiesības uz pensijas piešķiršanu no jauna. Sociāli apdrošinātās personas ar zemiem darba ienākumiem laikā no 1996.gada līdz 2000. gadam, iegūst atbilstoši zemu pensiju, ja lielākā apdrošināšanas stāža daļa ir periodā līdz 1996.gadam, neskatoties uz to, ka ar 2000.gadu darba ienākumi ir ievērojami paaugstinājušies.

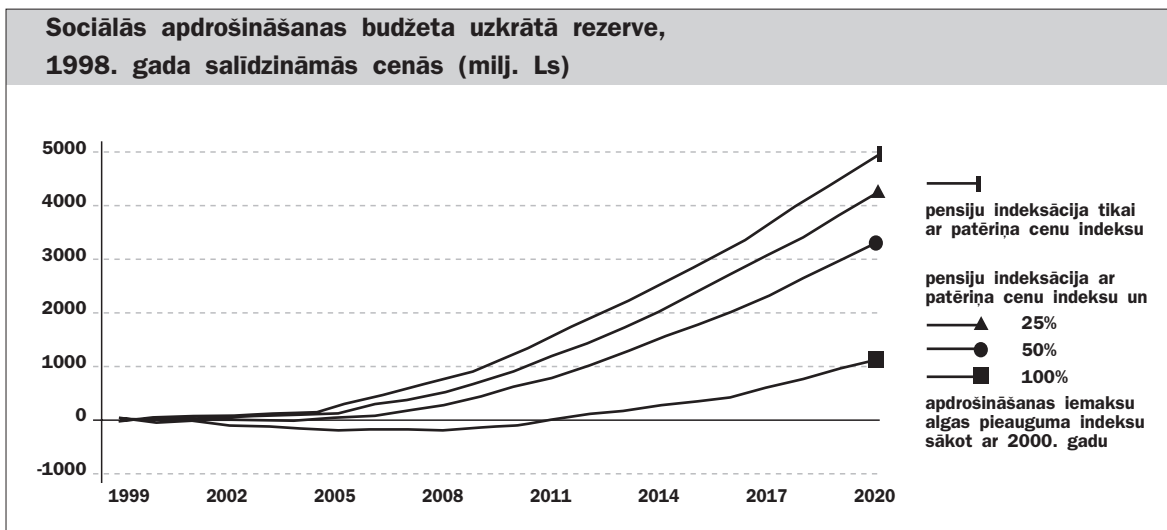
(t.i. nesamazinās) pašreizējo pensionāru pensijas apmēru.

Saskaņā ar likumu "Par valsts pensijām", valsts pensijas, sākot ar 2000.gadu, tiks indeksētas gan ar patēriņa cenu indeksu, gan ar apdrošināšanas iemaksu algu pieauguma indeksu. Pašlaik vēl nav noteikts, kāds būs šis indekss - vai tiks ņemts

vērā reālais apdrošināšanas iemaksu algas (precīzāk iemaksu algu summas) pieaugums 100% apjomā, vai tikai daļa no tā. To noteiks budžeta situācija 2000.gadā.

Ģatavojot "Valsts fondēto pensiju likums" projektu, tika veiktas valsts sociālās apdrošināšanas budžeta ilgtermiņa prognozes, kuras lieci-

3.15. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas departamenta prognozes

na, ka valsts pensiju sistēmā perspektīvā uzkrāsies ievērojamas naudas līdzekļu rezerves (3.15.attēls).

2. līmeņa shēma ir veids kā maksimāli efektīvi izmantot šīs naudas līdzekļu rezerves tā, lai iegūtu gan pensionāri, gan valsts tautsaimniecība kopumā.

Trešā līmeņa pensiju shēmas ieviešana radīs iespēju privātā uzkrājuma veidošanai pensiju fon-

dos, kas nodrošinās papildus ienākumus vecumā un līdz ar to lielāku darba dzīves laikā saņemto ienākumu aizvietošanu. Bez tam privātie pensiju fondi Latvijas tirgus ekonomikas finansu sistēmā ir nozīmīgs iekšējo investīciju avots, kas aktivizēs kapitāla tirgu. Līdz ar to privāto pensiju fondu attīstība Latvijas apstākļos ir uzskatāma par sabiedriski un valstiski nozīmīgu procesu.

3.3. Maternitātes un slimības apdrošināšana

Maternitātes un slimības apdrošināšanu regulē 1995.gada 6.novembrī Saeimā pieņemtais likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" (stājās spēkā ar 1997.gada 1.janvāri). Likuma mērķi bija:

- nodrošināt ienākumu kompensāciju slimības un maternitātes gadījumā atbilstoši veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām;
- nodrošināt kompensāciju apdrošinātās personas vai tās apgādībā bijuša ģimenes locek-

ļa nāves gadījumā atbilstoši veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām;

- stimulēt darba devēju rūpēties par savu darbinieku veselību, kā arī ieinteresēt pašu darbinieku nostiprināt savu veselību;
- nodrošināt lielāku līdzekļu izlietojuma kontroli, piešķirot pabalstus Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā, pretēji tam, kad attiecīgie pabalsti tika izmaksāti darba vietā uz sociālā nodokļa rēķina.

Likums nosaka sociāli apdrošinātās personas tiesības uz maternitātes, slimības un apbedīšanas pabalstiem, kā arī citas personas tiesības uz apbedīšanas pabalstu sociāli apdrošinātās personas nāves gadījumā.

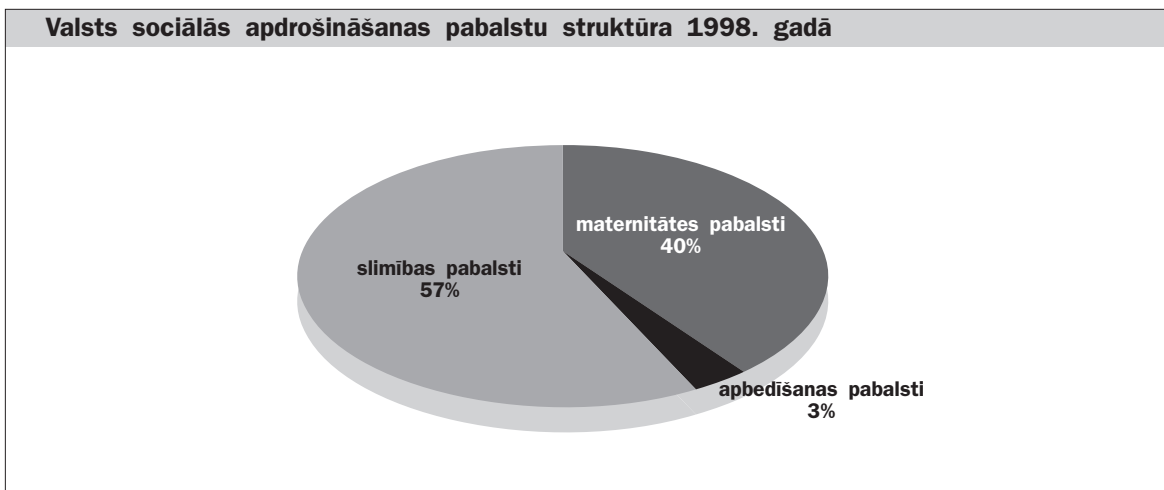
Lielākais īpatsvars valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu, kurus nosaka likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" 1998.gada izdevumos bija slimības pabalstiem (3.16.attēls)

Slimības pabalsts tiek nodrošināts sociāli apdrošinātās personas darbnespējas gadījumā, kā arī līdz 14 gadus veca slima bērna kopšanas gadījumā.

No sociālās apdrošināšanas budžeta slimības pabalsts sociāli apdrošinātās personas darbnespējas gadījumā tiek izmaksāts par laiku no darbnespējas piecpadsmitās dienas līdz likumā noteiktai dienai, savukārt no otrās līdz četrpadsmitajai darbnespējas dienai slimības pabalstu maksā darba devējs. Par slima bērna (līdz 14 gadus veca) kopšanu slimības pabalstu no valsts sociālās apdrošināšanas budžeta izmaksā par laiku no darbnespējas pirmās dienas līdz likumā noteiktai dienai.

Likumā noteiktā darbnespējas perioda, par kuru maksā darba devējs, izmaiņas rezultātā

3.16. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

3.5. tabula

Maternitātes un slimības apdrošināšanas kvantitatīvie rādītāji ⁴								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Izdevumi (milj.Ls, faktiskās cenās):								
slimības pabalsti	0,8	4,0	7,8	11,8	15,0	13,6	3,1	5,6
maternitātes pabalsti	0,2	1,1	1,7	2,0	2,5	2,6	2,7	3,9
apbedīšanas pabalsti	0,1	0,1	0,1	0,3
Skaita kvantitatīvie rādītāji (tūkst.vid. mēnesī):								
apmaksāto slimības dienu skaits	891	641	429,2	379,7	362,7	298,1	105,7	163,3
apmaksāto maternitātes dienu skaits	209	169	109,7	81,0	70,2	63,7	74,3	95,3
apbedīšanas pabalstu saņēmēju skaits	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Pabalstu vidējie apmēri (Ls, faktiskās cenās):								
slimības pabalsti (dienā)	0,07	0,52	1,51	2,58	3,46	3,82	2,70	2,87
maternitātes pabalsti(dienā)	0,06	0,53	1,32	2,11	2,91	3,35	2,98	3,48
apbedīšanas pabalsti	29,00	37,39	51,49	65,37	131,23	183,52

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

1997.gadā palielinājās darba devēja finansiālie izdevumi, bet savukārt radās sociālās apdrošināšanas budžeta līdzekļu ekonomija (3.5.tabulu). Tajā pat laikā šīs normas ieviešana varēja izraisīt negatīvas sekas - ielaistu, hronisku saslimstību skaita palielināšanos un vidējā slimības ilguma nepamatotu samazināšanos darba devēja apmaksas periodā, vai arī nepamatotu palielināšanos, novilcinot saslimstības ilgumu līdz apdrošināšanas periodam.

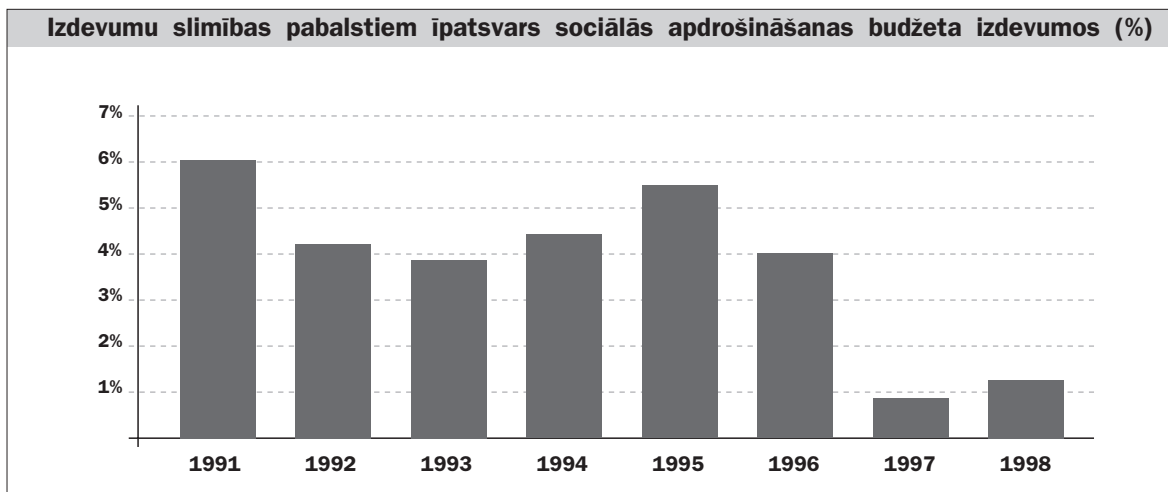
1998.gadā valsts sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumi faktiskās cenās slimības pabalstu izmaksai salīdzinot ar 1997.gadu ir pieauguši par 2,5 milj. Ls jeb 80%. Izdevumu palielināšanās izskaidrojama ar apmaksāto slimības die-

3.17. attēls

nu skaita pieaugumu, no 105,7 tūkst. slimības dienām vidēji mēnesī 1997.gadā līdz attiecīgi - 163,3 dienām mēnesī 1998.gadā jeb par 54%, kā arī slimības pabalsta apmēra paaugstināšanos no Ls 2,70 dienā līdz Ls 2,87 dienā jeb par 6%.

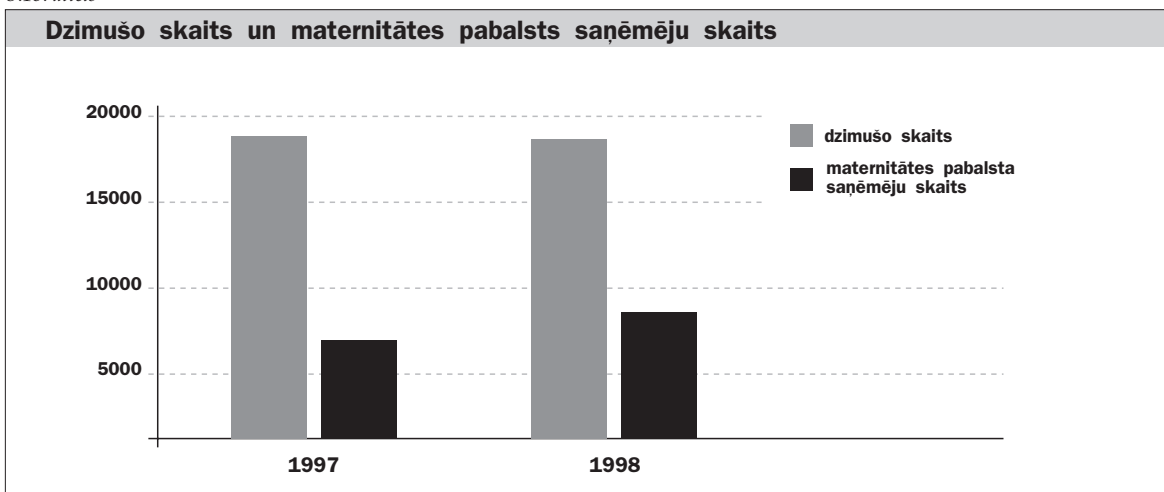
Sakarā ar to, ka trūkst datu par pirmajām 14 darbnespējas dienām, nav iespējams izvērtēt, kā izmainījies kopējais darbnespējas dienu skaits un vidējais slimības pabalsta apmērs (palielinājies vai samazinājies).

Izdevumu slimības pabalstiem īpatsvars kopējos sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumos ir pieaudzis no 0,8% 1997. gadā līdz 1,3% 1998. gadā. Straujo izdevumu šiem pabalstiem īpatsvara kritienu 1997. gadā galvenokārt veici-

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Valsts sociālās apdrošināšanas departamenta aprēķina rādītāji

⁴ Nav iekļauta informācija par slimības pabalstu izdevumiem, vidējiem apmēriem un darbnespējas dienu skaitu, ko apmaksā darba devējs (sākot ar 1997.gadu). Sākot ar 1997.gadu slimības un maternitātes pabalsts tiek aprēķināts par kalendārām dienām, līdz tam - par darba dienām.

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un Centrālā statistikas pārvalde

nāja darbnespējas perioda noteikšana, par kuru apmaksu veic darba devējs.

Likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" nosaka **maternitātes pabalsta** piešķiršanu un izmaksu par visu grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laiku, t.i. par 56 grūtniecības atvaļinājuma kalendārām dienām un par 56 dzemdību atvaļinājuma kalendārām dienām. Sieviete, kurai sakarā ar grūtniecību medicīniskā aprūpe ārstnieciski profilaktiskajā iestādē ir uzsākta līdz 12 grūtniecības nedēļai un turpināta visu grūtniecības laiku, piešķir 14 dienu ilgu papildus atvaļinājumu, kuru pievieno grūtniecības atvaļinājumam, 14 dienu ilgu papildus atvaļinājumu pievieno dzemdību atvaļinājumam, ja sievietei ir bijuši grūtniecības, dzemdību vai pēcdzemdību perioda sarežģījumi, kā arī gadījumā, ja piedzimuši divi vai vairāki bērni.

1998.gadā strauji palielinājušies valsts sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumi maternitātes pabalstiem: no 2,7 milj. Ls faktiskās cenās 1997.gadā līdz 4,4 milj. Ls (3.5.tabula), t.i. gandrīz divas reizes. Straujo izdevumu pieaugumu sekmēja apmaksāto maternitātes dienu skaita un pabalsta apmēra pieaugums. Šajā gadā apmaksāto maternitātes dienu skaits vidēji mēnesī salīdzinot ar 1997.gadu ir pieaudzis no 74,3 tūkst. līdz 95,3 tūkst. mēnesī jeb par 28%. Maternitātes pabalsta apmērs dienā ir pieaudzis no Ls 2,98 līdz Ls 3,48, jeb par 17%.

Pēc Valsts centrālās statistikas pārvaldes datiem 1998.gadā bija dzimuši 18540 bērnu. Pēc VSAA datiem šajā gadā maternitātes pabalstu piešķīra 8410 saņēmējiem. Aptuveni aprēķini

rāda, ka tikai 45% no visām dzemdējušām māmām ir saņēmušas maternitātes pabalstu. Taču šim rādītājam ir tendence pieaugt (3.18.attēls). Tādējādi, vairākums bērnu dzimst māmām, kuras nestrādā un neveic valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas.

Likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu" nosaka arī **apbedīšanas pabalsta** izmaksu sociāli apdrošinātām personām un viņu apgādībā bijušiem ģimenes locekļiem.

1998.gadā ievērojami paaugstinājies izmaksātā apbedīšanas pabalsta apmērs sociāli apdrošinātām personām un to ģimenes locekļiem, no Ls 131,23 līdz Ls 183,52, jeb 40%. Tas galvenokārt izskaidrojams ar izmaiņām apbedīšanas pabalsta aprēķināšanā: ar 1998.gada 22. jūliju apbedīšanas pabalsts apdrošinātās personas nāves gadījumā atbilst divkārtīgai mirušās personas mēneša vidējai izpeļņai (līdz tam - mēneša vidējai izpeļņai), kā arī ar vidējās apdrošināšanas iemaksu algas palielināšanos (skat. sadaļu Sociālās apdrošināšanas finansēšana).

Paredzēts turpināt personu veiktajām valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām atbilstošu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu sistēmas attīstīšanu, iekļaujot tajā jaunu uz dzimumu līdztiesības principu balstītu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu.

3.4. Valsts sociālā apdrošināšana bezdarba gadījumam

Sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumā regulē 1995. gada 5. oktobrī Saeimā pieņemtais likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" (stājās spēkā ar 1997.gada 1. janvāri) un tā mērķi bija:

- nodrošināt ienākumu kompensāciju bezdarba gadījumā;

- nodrošināt bezdarbnieka pabalsta apmēru atbilstoši apdrošinātās personas individuālajai iemaksu algai, apdrošināšanas stāžam un pabalsta saņemšanas ilgumam;
- stimulēt bezdarbniekus darba meklēšanai, aktīvai esošās kvalifikācijas celšanai vai pārkvalifikācijai.

Sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumi nodarbinātības pasākumiem gadu no gada palielinās. 1998.gadā salīdzinot ar 1997.gadu faktiskās cenās tie ir pieauguši par 38%, bet salīdzinot ar 1995.gadu attiecīgi par 95% (3.6.tabula). Straujais izdevumu pieaugums ir izskaidrojams ar bezdarbnieka pabalsta vidējā apmēra, pakalpojumu saņēmēju skaita, un pārējo nodarbinātības pasākumu izmaksu pieaugumu.

Pieaug arī izdevumu nodarbinātības pasākumiem īpatsvars kopējos sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumos. 1996. gadā šie izdevumi bija 3,6% no budžeta izdevumiem, bet 1998. gadā - 4,4% jeb par 0,8 procentu punktiem vairāk (3.19.attēls).

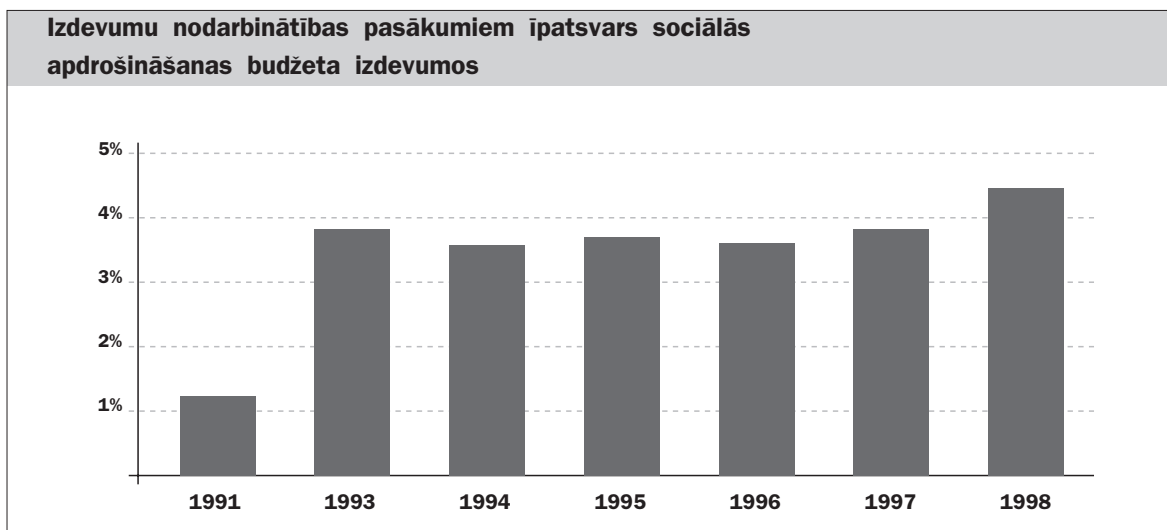
Likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" ir noteicis būtiskas izmaiņas gan bezdarbnieka pabalsta apmēra noteikša-

3.6. tabula

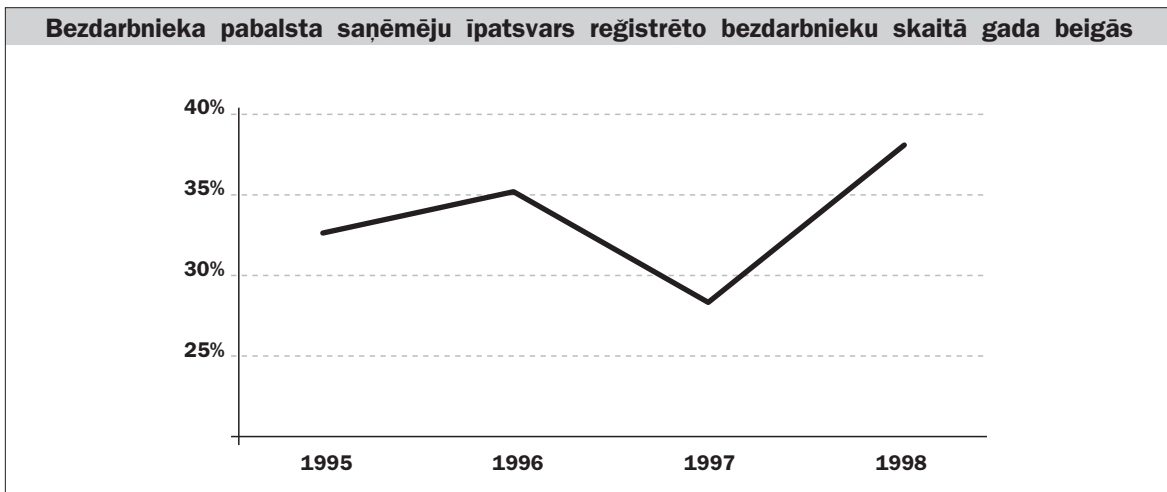
Apdrošināšanas bezdarba gadījumam kvantitatīvie rādītāji								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Izdevumi (milj. Ls, faktiskās cenās):								
bezdarbnieka pabalsti	-	1,0	6,5	6,9	7,3	9,6	11,4	14,7
bezdarbnieka stipendijas	-	-	-	0,1	0,2	0,3	0,4	0,7
pārējie izdevumi	-	0,2	1,2	2,5	2,6	2,1	2,5	4,3
Bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits (tūkst., vid. mēnesī)	-	25,2	44,3	42,7	27,0	28,7	30,9	30,7
Bezdarbnieka pabalsta vidējais apmērs (Ls)		5,89	13,00	17,47	23,20	27,77	30,38	40,08

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

3.19. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra un sociālās apdrošināšanas departamenta aprēķina rādītāji

Datu avots. Sociālās apdrošināšanas departamenta aprēķina rādītājs, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes datus.

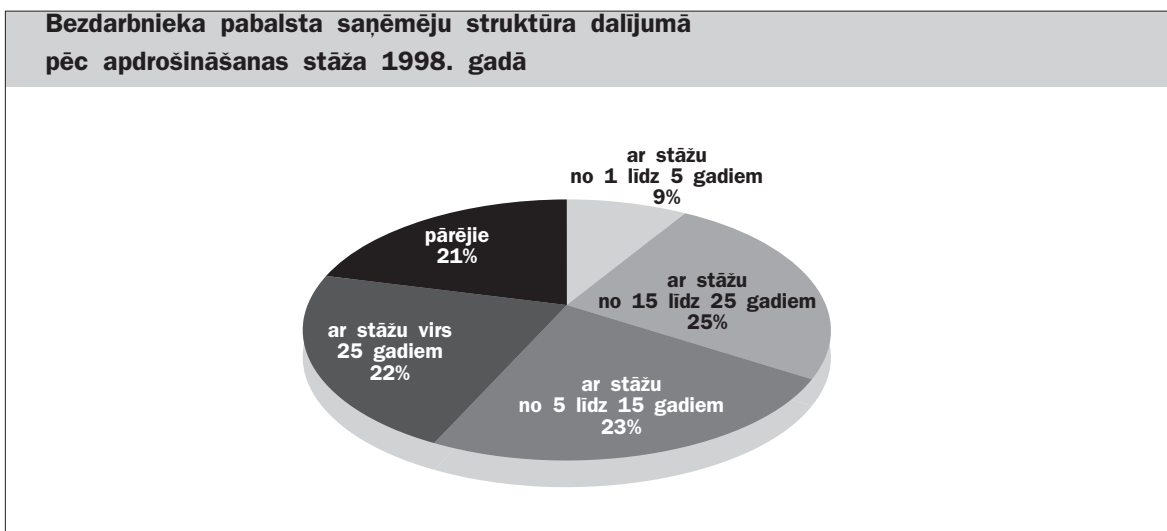
nā, gan tā saņemšanas ilgumā.

Pēc iepriekšējās likumdošanas bezdarbnieka pabalsta lielums bija atkarīgs no valsts noteiktās minimālās mēnešalgas, kā rezultātā neatkarīgi no veikto sociālo iemaksu apjoma, pabalsta lielums visiem bija vienāds.

Likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" bezdarbnieka pabalsta apmēru noteica proporcionāli apdrošināšanas stāžam un pēdējo sešu mēnešu vidējās izpeļņas lielumam.

Vidēji 1998. gadā salīdzinot ar 1997. gadu bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits nav būtiski mainījies (3.6.tabula.). Taču, bezdarbam strauji pieaugot 1998.gadā (no 7.0% janvārī līdz 9,2% decembrī) bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits pieauguma un gada beigās, sasniedza 42,2 tūkst., kas ir par 75% vairāk nekā iepriekšēja gada beigās.

3.21.attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

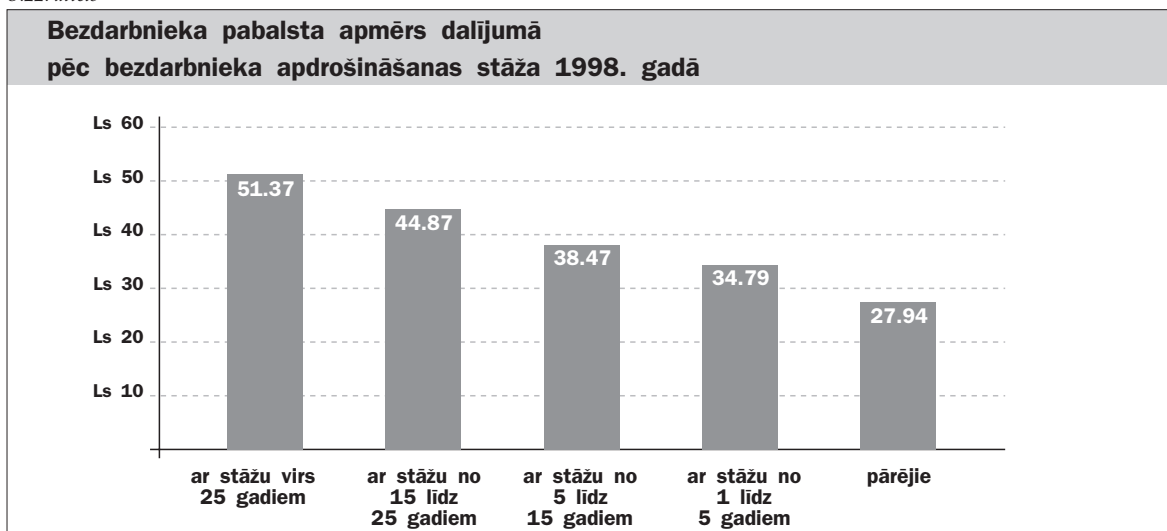
(1997. gada beigās bezdarbnieka pabalsta saņēmēju skaits bija 24,1 tūkst).

1998. gada beigās par 9,5 procentu punktiem pieaudzis arī bezdarbnieka pabalsta saņēmēju īpatsvars reģistrēto bezdarbnieku kopskaitā.

Vidējais piešķirtais bezdarbnieku pabalsta apmērs 1998.gadā salīdzinot ar iepriekšējo periodu ir pieaudzis par Ls 9,72, jeb 32% (3.6.tabula). Tas izskaidrojams ar vidējās apdrošināšanas iemaksu algas paaugstināšanos valstī, ir samazinājis to bezdarbnieku skaitu, kuri vēl turpina pabalstu saņemt pēc iepriekšējās tā aprēķināšanas kārtības, lielākais īpatsvars bezdarbnieku kopskaitā ir bezdarbniekiem ar lielu apdrošināšanas stāžu.

1998. gadā bezdarbnieka pabalsta apmērs bezdarbniekiem ar stāžu virs 25 gadiem bija par 48% lielāks kā bezdarbniekiem ar stāžu no 1 līdz 5 gadiem.

3.22. attēls

Datu avots. Valsts Sociālās apdrošināšanas aģentūra.

Sociālās apdrošināšanas sistēmas politika paredz turpināt attīstīt par personu veiktajam valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām atbilstošu bezdarbnieka pabalsta un citu apdrošināšanas bezdarba gadījumam pakalpojumu sistēmu, kuras ietvaros 1999.gadā paredz izstrādāt jaunu likumprojektu "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam", kura mērķi ir šādi:

- saskaņot likuma "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" normas ar citu sociālās apdrošināšanas sistēmas likumu normām, ta-

jā skaitā saskaņot periodu, atbilstoši kura valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām tiek aprēķināts bezdarbnieka pabalsta apmērs;

- noteikt no Nodarbinātības speciālā budžeta finansējamo aktīvās un pasīvās nodarbinātības pakalpojumu apjomu;
- precizēt apdrošināšanas bezdarba gadījumam pakalpojumu saņēmēju loku;
- noteikt jaunu sociālās apdrošināšanas pakalpojuma veidu - apbedīšanas pabalstu bezdarbnieka nāves gadījumā.

3.5.Valsts sociālā apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām

Sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām regulē 1995.gada 2.novembrī Saeimā pieņemtais likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" (stājās spēkā ar 1997.gada 1.janvāri). Tā mērķi bija:

- kompensēt ienākumu zaudējumu, iestājoties nelaimes gadījumam darbā vai arodslimībai;
- nodrošināt pakalpojumu kopumu cietušās personas integrācijai sabiedrībā;
- stimulēt darba apstākļu uzlabošanu, iemaksas veicot tikai darba devējam.

Darba negadījumu apdrošināšanai 1998. gadā tika noteikta vienota sociālās apdrošināšanas obligātā iemaksu likme - 0,09% (arī 1997. gadā) no iemaksu objekta, kuru maksā tikai darba devējs.

Likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" noteica tiesības uz šādiem apdrošināšanas atlīdzības veidiem:

- slimības pabalsts;
- atlīdzība par darbaspēju zaudējumu;
- vienreizējs pabalsts sakarā ar nepārejošu darbaspēju zaudējumu;

- atlīdzība par apgādnieka zaudējumu;
 - apdrošinātās personas apbedīšanas pabalsts.
 - papildus izdevumi un pakalpojumi (ārstēšanai, medicīniskai un profesionālai rehabilitācijai, utt.).
- Ar 1998.gadu, stājoties spēkā likumam "Par valsts sociālo apdrošināšanu", no personu loka, kuras ir pakļautas darba negadījumu apdrošināšanai tika izslēgti:

- mācību un audzināšanas iestāžu audzēkņi un studenti, kas nodarbināti darba vietās ražošanas vai mācību prakses laikā;
- obligātā valsts darba dienesta dienestnieki.

3.7. tabula

Valsts sociālās apdrošināšanas pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām kvantitatīvie rādītāji		
	1997	1998
Izdevumi (tūkst. Ls, faktiskajās cenās)		
slimības pabalsts	76,5	188,5
atlīdzība par darbspēju zaudējumu	16,8	148,0
atlīdzība par apgādnieka zaudējumu	1,5	12,2
pārējie pabalsti	1,0	8,0
Saņēmēju skaits gadā (cilv.)		
slimības pabalsts	1159	1595
atlīdzība par darbspēju zaudējumu	107	277
vienreizējs pabalsts sakarā ar nepārejošu darbspēju zaudējumu	1	14
atlīdzība par apgādnieka zaudējumu	7	15
apbedīšanas pabalsts	2	5
Pakalpojumu vidējie apmēri (Ls, faktiskās cenās)		
slimības pabalsts (dienā)		
nelaimes gadījuma rezultātā	2,97	3,26
arodslimības rezultātā	2,11	3,48
atlīdzība par darbspēju zaudējumu (mēnesī)	52,28	56,42
vienreizējs pabalsts sakarā ar nepārejošu darbspēju zaudējumu	198,0	114,40
atlīdzība par apgādnieka zaudējumu (mēnesī)	55,53	97,38
apbedīšanas pabalsts	114,00	134,01

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

Likuma "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" darbības otrajā gadā sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumu apjoms faktiskajās cenās šajā likumā noteiktajiem pasākumiem bija pieaudzis gandrīz 4 reizes (3.7.tabula). Tas liecina par cilvēku informētību un pieaugošu ieinteresētību reģistrēt šos gadījumus, iegūstot tiesības uz attiecīgajiem pakalpojumiem. Izdevumu strauju paaugstināšanos veicināja arī tas, ka likums reāli sāka darboties ar 1997. gada 22.aprīli, tādējādi 1997. gadā izmaksas šiem pakalpojumu veidiem tika veiktas tikai 8 mēnešus.

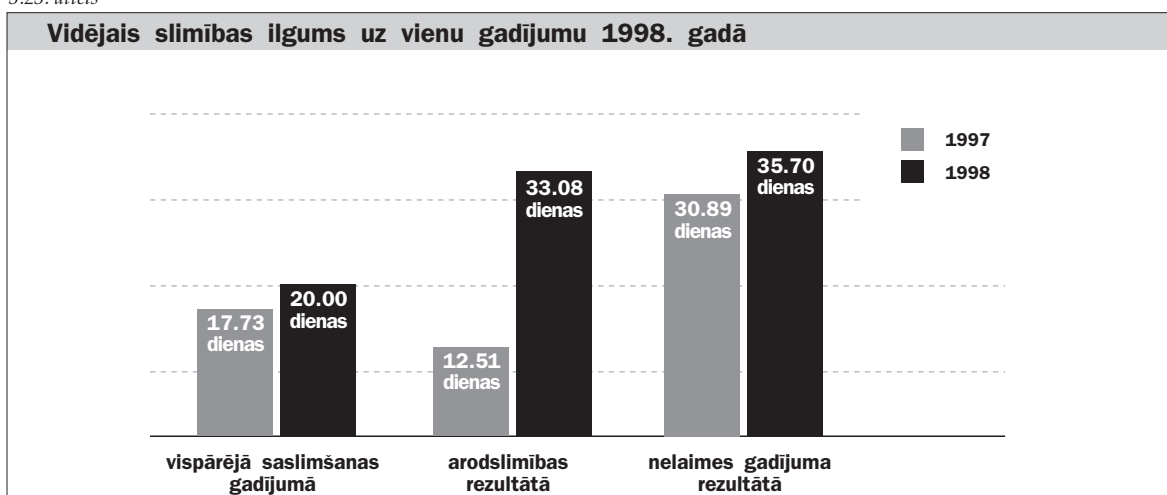
Salīdzinot ar 1997. gadu izdevumi no sociālās apdrošināšanas budžeta **slimības pabalstiem** bija pieauguši par 146% (3.7.tabula), ko veicināja slimības pabalsta saņēmēju skaita pieaugums par 38%, pabalsta nelaimes gadījuma rezultātā vidējā apmēra pieaugums par 10%, pabalsta arodslimības rezultātā vidējā apmēra pieaugums par 65%, kā arī slimības ilguma palielināšanās uz vienu saslimšanas gadījumu (3.23.attēls).

Visstraujāk slimības ilgums bija pieaudzis arodslimības gadījuma rezultātā - gandrīz 3 reizes, sakarā ar nelaimes gadījuma darbā - 1,2 reizes, kas izskaidrojams ar likuma normu, kas paredz cietušajam saņemt slimības pabalstu līdz darbspēju atgūšanai vai līdz laikam, ar kuru sāk izmaksāt atlīdzību par darbspēju zaudējumu.

Sakarā ar to, ka cietušajiem nelaimes gadījumos darbā un arodslimībām saslimstības pakāpe ir augstāka un tas prasa ilgstošu ārstēšanu, šo slimības pabalstu ilgums ir daudz lielāks kā slimības pabalsta ilgums vispārējā gadījumā (likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu).

Apdrošinātai personai tiesības uz atlīdzību par darbspēju zaudējumu rodas, pamatojoties uz speciālas ārstu komisijas (VDEĀK) noteikto darbspēju zaudējumu. Saskaņā ar 1998. gada likuma grozījumiem, kas stājās spēkā ar 1998. gada 27.oktobri tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību tika noteiktas arī personām, kuras vairs nav apdrošinātās personas, bet tādas bijušas apdrošināšanas gadījuma iestāšanās laikā. Šie likuma grozījumi noteica

3.23. attēls

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

arī atlīdzības par darbspēju zaudējumu samazināšanu par 20%, tiklīdz apdrošinātajai personai tiek piešķirta vecuma pensija.

Izdevumi no sociālās apdrošināšanas budžeta atlīdzības par darbspēju zaudējumu izmaksām 1998. gadā bija pieauguši aptuveni 9 reizes, pabalstu saņēmēju skaits gadā - aptuveni 3 reizes. Atlīdzības par darbspēju zaudējumu vidējais apmērs bija pieaudzis 1,1reizi.

Lielākais īpatsvars atlīdzības par darbspēju zaudējumu saņēmēju skaitā 1998. gadā bija personām ar 25% līdz 49% darbspēju zaudējuma pakāpi (3.24.attēls).

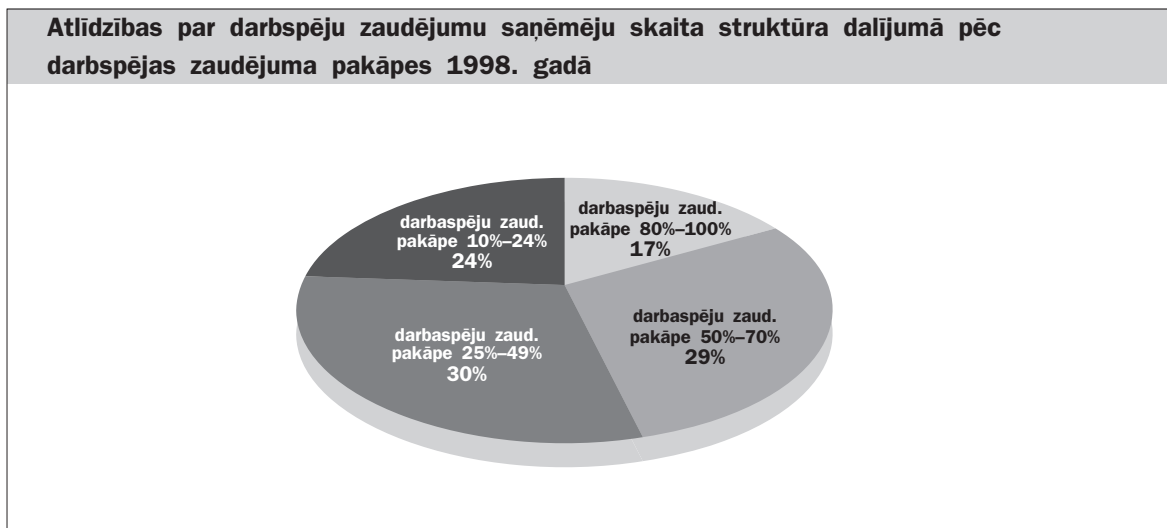
Likums "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" paredz, ka darba ņēmējam, kas cietis nelaimes gadījumā darbā vai saslimis ar arodslimību apdrošināšanas atlīdzību nodrošina neatkarīgi no

3.24.attēls

tā, vai par viņu ir veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas. Ja iemaksas nav veiktas izdevumi, kurus sedz no darba negadījumu speciālā budžeta, tiesas ceļā tiek piedzīti no darba devēja.

Ja sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību ir iestājusies apdrošinātās personas nāve, darba nespējīgajiem šīs personas ģimenes locekļiem, kurus tā pilnīgi vai daļēji apgādāja, ir tiesības uz atlīdzību par apgādnieka zaudējumu. Ar 1998.gada 27. oktobri tika noteikts, ka **atlīdzība par apgādnieka zaudējumu** nedrīkst būt mazāka par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (Ls 30).

Strauji 8 reizes pieauguši arī izdevumi atlīdzībām par apgādnieka zaudējumu (3.7.tabula), ko ietekmēja atlīdzības par apgādnieka zaudējumu vidējā apmēra pieaugums par 75%, ko savukārt sekmēja apdrošinātās personas mēneša vidē-

Datu avots. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra.

jās izpeļņas palielināšanās, kā arī atlīdzības saņēmēju skaita pieaugums par 114%.

Likuma "Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām" pārejas noteikumi paredz līdz 2000.gadam atlīdzību par darbaspēju zaudējumu un atlīdzību par apgādnieka zaudējumu pārskatīt ik pēc pusgada, ņemot vērā patēriņa cenu indeksa pieaugumu. Indeksācija tiek veikta analogi kā valsts pensijām, ņemot vērā prognozējamo patēriņa cenu pieaugumu noteiktā periodā.

1998.gadā atlīdzības apmēra indeksācija tika veikta divas reizes - maijā un novembrī. Bez tam, ņemot vērā, ka 1997.gadā tā netika indeksēta, maija indeksācijā tika ņemts vērā arī patēriņa cenu pieaugums 1997.gadā.

Izvēli saņemt vienreizēju pabalstu darbaspēju zaudējuma gadījumā 1998. gadā izmantoja 14 personas (salīdzinoši 1997. gadā - 1 persona). Tiesības saņemt vienreizējo pabalstu atlīdzības par darbaspēju zaudējumu vietā ir personām ar nepārejošu darbaspēju zaudējumu līdz 24% robežās.

Apbedīšanas pabalsta apdrošinātās personas nāves gadījumā sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību vidējais apmērs 1998. gadā pieauga par 18%. Pieaugumu galvenokārt sekmēja personas vidējās apdrošināšanas iemaksu algas palielināšanās, kā arī izmaiņas pabalsta aprēķināšanā. Ar 1998.gada 27.oktobri apbedīšanas pabalsts tika noteikts divkāršas mēneša vidējās apdrošināšanas iemaksu algas apmērā (līdz tam - mēneša vidējās izpeļņas apmērā).

Ņemot vērā, ka nav ieviesta diferencēta darba negadījumu apdrošināšanas iemaksu likme, ievērojot bīstamības grupu principu (patlaban visiem darba devējiem ir noteikta vienota iemaksu likme), darba devējam nav radīts stimuls veikt organizatoriskos, tehniskos, sanitāri higiēniskos un ārstnieciski profilaktiskos pasākumus, kas garantētu drošu darba vidi un veselībai nekaitīgus darba apstākļus.

Lai risinātu problēmas, kas saistās ar nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām ir paredzēti sekojoši pasākumi:

- Nodrošināt apdrošināšanas atlīdzības un visus nepieciešamos pakalpojumus apdrošinātās personas darbaspēju atgūšanai un integrācijai sabiedrībā, ja tā cietusi nelaimes gadījumā darbā vai saslimusi ar arodslimību.
- Ekonomiski ieinteresēt darba devējus, veikt

organizatoriskos, tehniskos, sanitāri higiēniskos un ārstnieciski profilaktiskos pasākumus, kas garantētu drošu darba vidi un veselībai nekaitīgus darba apstākļus.

- Vienlīdzīgi nodrošināt tiesības, kas noteiktas personām, kuras līdz 1997.gada 1.janvārim cietušas nelaimes gadījumā darbā vai saslimušas ar arodslimību, kā arī šo personu nāves gadījumā, viņu apgādībā bijušām personām.

3.6. Sociālās drošības shēmu koordinācija

Starptautiskās sadarbības mērķis ir nodrošināt sociālās drošības tiesību saglabāšanu migrējošam darbaspēkam un ģimenes locekļiem, likvidējot šķēršļus brīvai darbaspēku kustībai un sekmējot iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, kā arī novērst situāciju, kad notiek sociālās drošības tiesību pārklāšanās un likvidēt personu sociālo neaizsargātību atšķirīgu sistēmu konflikta gadījumā. Minēto mērķu sasniegšanai tiek piemēroti tiesību akti, ko izstrādājusi Eiropas Savienība (Noteikumi 1408/71), Starptautiskā darba organizācija, kā arī Eiropas Padome. Pašreizējā periodā, uzkrājot nepieciešamo pieredzi starptautiskā sadarbībā, kas būs noderīga uzņemoties Eiropas Savienības dalībvalsts pienākumus, Latvijas Republikai jo sevišķi svarīgi ir Eiropas Padomes dokumenti:

- Pagaidu līgumi sociālās drošības jomā;
- Divpusējo līgumu modelis;
- Eiropas Sociālās drošības konvencija (kuras pamatprincipi iekļauti arī ES Noteikumos 1408/71).

Latvija izmanto arī senāko no koordinācijas instrumentiem - divpusējos līgumus. 1993.gada 18.jūnijā stājās spēkā divpusēja vienošanās starp Latvijas Republiku un ASV par savstarpējo pensiju izmaksu.

Latvijas valdība ir noslēgusi vienošanos ar Lietuvas Republikas valdību par sadarbību sociālās nodrošināšanas jomā, līgums ir spēkā ar 1995. gada 31.janvāri. Kopš 1997. gada 30. janvāra ir spēkā līgums par sadarbību sociālās drošības jomā starp Latvijas Republiku un Igaunijas Republiku. Abu līgumu mērķis ir nodrošināt personām iegūto un iegūstamo sociālās drošības tiesību saglabāšanu pārvietojoties līgumslēdzēju pušu teritorijā, kā arī izslēgt dubulto aplikšanu ar sociālo nodokli. Līgumi veicina personu brīvu pārvietošanos un ekonomisko darbību Latvijas - Lietuvas un Latvijas -Igaunijas teritorijā.

3.8.tabula

Pensiju eksports un imports 1996.-1998.gadā						
	Pensiju eksports			Pensiju imports		
	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Lietuva	123	161	234	8	16	19
Igaunija	-	21	98	-	17	29

Datu avots: Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

Eksportēto pensiju skaits uz Lietuvu 1998.gadā salīdzinājumā ar 1997.gadu palielinājās par 73, uz Igauniju - par 77, savukārt importēto pensiju skaits no Lietuvas palielinājās par 3 un no Igaunijas - par 12 (3.8.tabula).

1998.gada 26.februārī parakstīts līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainu par sadarbību sociālās drošības jomā. Šī līguma mērķis ir nodrošināt iegūto un iegūstamo sociālās drošības tiesību saglabāšanu pārvietojoties līgumslēdzējušu teritorijā.

1998.gada 1.maijā stājās spēkā Latvijas Republikas un Zviedrijas Karalistes līgums par neatliekamo medicīnisko palīdzību personām, kuras īslaicīgi uzturas līgumslēdzējpusē teritorijā.

Eiropas Savienībā strādājošo brīva kustība ir viens no kopējā tirgus četriem pilāriem, kas ir noteikta EK Līguma 48.pantā. Jau Eiropas Ekonomiskās Kopienas veidošanās periodā dažādas dalībvalstu atšķirīgās sociālās drošības sistēmas tika aplūkotas kā iespējama šķērslis, lai sasniegtu darbaspēka brīvu kustību. Padome ierosināja pieņemt nepieciešamos noteikumus sociālās drošības jomā, lai nodrošinātu strādājošo un viņu apgādībā esošo personu brīvu kustību. Šobrīd sociālās drošības shēmu koordināciju Eiropas Savienībā regulē divi svarīgi noteikumi:

1) 1971.gada 14.jūnija Noteikumi EEK 1408/71 par sociālās drošības shēmu attiecināšanu uz darba ņēmējiem, pašnodarbinātajiem un viņu ģimenes locekļiem, kuri pārvietojas Kopienas teritorijā;

2) 1972.gada 21.marta Noteikumi EEK 574/72, kuros noteikta Noteikumu EEK 1408/71 piemērošanas kārtība.

Sociālās drošības shēmu koordinācija ir būtisks priekšnosacījums personu brīvas kustības nodrošināšanai. Sociālās drošības shēmu koordinācija dod iespēju migrējošam darbaspēkam pārvietoties dalībvalstu teritorijā, neriskējot zaudēt iegūtās sociālās drošības tiesības.

Šīs sistēmas pamatā ir sekojoši principi:

- jebkuras uz nacionālo piederību (pilsonību) balstītas diskriminācijas novēršana;
- tikai viena sociālās drošības sistēma ir attiecināma uz konkrētu personu konkrētā laikā;
- Eiropas Savienības pilsoņiem ir tiesības uz noteiktu pensiju un pabalstu veidu eksportu Dalībvalstu teritorijā;
- persona nezaudē iegūtas vai iegūšanas procesā esošas sociālās drošības tiesības, pārvietojoties Eiropas Savienības teritorijā.

Latvijas praksē un likumdošanā ir nodrošināta visu Noteikumu 1408/71 4.pantā noteikto sociālās drošības jomas pabalstu darbība:

- slimība, maternitāte;
- invaliditāte;
- vecums;
- apgādnieka zaudējums;
- nelaimes gadījums darbā, arodslimība;
- apbedīšana;
- bezdarbs;
- ģimene.

Sistēma pamatojas uz apdrošināšanas principiem, vispāratzītu tradicionālu risku gadījumos to papildina valsts sociālie pabalsti personām, kuras nav apdrošinātas vai arī veikušas iemaksas nepietiekamu laika periodu.

Papildus darbojas pašvaldību administrēta sociālās palīdzības sistēma, kas kopumā ļauj Latvijas sociālās drošības sistēmu raksturot kā universālu. Universāla sistēma ir mērķis, kuru saņemgt jātiecas visām Eiropas sociālās drošības sistēmām.

Kļūstot par Eiropas Savienības dalībvalsti Latvijas Republikai būs sociāli jāapdrošina strādājošie, kuri nav šobrīd iekļauti tajā personu lokā, uz kuru attiecināma valsts sociālās drošības likumdošana. Par šīm personām Latvija būs tiesīga iekasēt sociālās apdrošināšanas iemaksas. Lai varētu iekasēt sociālās apdrošināšanas iemaksas no

personām, kuras nemaksā nodokļus Latvijā, būs nepieciešams grozīt valsts likumus un praksi.

Noteikumi Nr.1408/71 ir jāattiecinā uz visām personām (ieskaitot nosūtītās), kuras strādā algotu darbu vai ir pašnodarbinātas Latvijas Republikas teritorijā. Šajā sakarā būs jāatrisina problēma ar darba devēju - ārvalsts nodokļu maksātāju (likums "Par valsts sociālo apdrošināšanu" - 5.pants).

Tajā pašā laikā Latvijai nāksies atbrīvot noteiktas personas no obligātās sociālo apdrošināšanas iemaksu veikšanas. Pamatā tas attiecas uz Eiropas Savienības darba ņēmējiem (t.sk. pašnodarbinātām personām), kurus darba devējs ir nosūtījis veikt konkrētu darbu Latvijas Republikas teritorijā uz laika periodu ne ilgāku par 1 gadu.

Saskaņā ar Noteikumiem Nr.1408/71, pilsoņa statuss izriet no fakta, ka konkrētā persona ir kādas Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis. Latvijas Republikas sociālās drošības sistēma ir balstīta uz apdrošināšanas un rezidences principu, nevis uz pilsonības principu. Sevišķu uzmanību prasīs bezvalstnieku statuss saistībā ar to personu situāciju, kurām ir piešķirtas Latvijas Republikas nepilsoņu pasēs.

Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis tiks pielīdzināts Latvijas Republikas pilsonim savās tiesībās un pienākumos. Likumdošanas konsekvences un vienveidīgas piemērošanas nolūkā būtu vēlams papildināt jau esošajos likumdošanas aktos minēto jēdzienu "LR pilsonis" ar "ES dalībvalsts pilsoni".

Latvijas Republikas sociālās drošības tiesību aktos, piemēram, likumā "Par valsts pensijām" pārējās noteikumos ir ietvertas normas, kas ir īpaši labvēlīgas Latvijas Republikas pilsoņiem. Saglabājot šīs normas negrozītas, visiem Eiropas Savienības pilsoņiem, kuri pensionēsies, būs tiesības uz līdz 1991.gadam uzkrāto apdrošināšanas periodu ieskaitīšanu, neatkarīgi no šo periodu uzkrāšanas vietas. Tāpat arī uz viņiem būs jāattiecinā pensiju eksports, tai skaitā ārpus Eiropas Savienības (kaut Noteikumu Nr.1408/71 prasība ir veikt eksportu Eiropas Savienības teritorijā). Šeit nav runa par neatbilstību ES tiesību normām, bet gan par ekonomiskām konsekvencēm vai netieši harmonizējošu efektu.

Līdzīgas problēmas radīsies ar dažādām minimālām garantijām, kas iestrādātas Latvijas Republikas sociālās drošības sistēmā. Tā, piemēram,

pensiju likumā paredzēts, ka pensija nevar būt mazāka par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (šobrīd Ls 30), tātad persona, kura nostrādājusi Latvijas Republikā 1 gadu, bet Eiropas Savienībā 9 gadus, būs tiesīga uz šādu pabalstu. Ir vērts pieņemt, ka, piemēram, Lietuvas nacionālā sistēma minimālos apmērus neparedz.

Arī tiesības uz valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu personai radīsies pēc 4 Eiropas Savienībā un 1 Latvijas Republikā nodzīvota gada.

Attiecībā uz ģimenes pabalstu piešķiršanu Eiropas Savienībā darbojas no Latvijas Republikas atšķirīgs princips. Izšķirošais faktors būs vecāku darba vieta, nevis bērna dzīvesvieta Latvijas teritorijā.

Noteikumu izpratnē par ģimenes pabalstiem ir atzīstami sekojoši Latvijas Republikas sociālās drošības sistēmas pabalsti:

- ģimenes valsts pabalsts
- bērna kopšanas pabalsts
- slimības pabalsts līdz 14 gadus veca slima bērna kopšanai.

Papildus problēmu var izraisīt fakts, ka Latvijas likumdošanā ir noteikts zemāks pensionēšanās vecums, nekā citās dalībvalstīs. Līdz ar to tas var radīt papildus slodzi administrācijai.

Sociālās drošības shēmu administrāciju Latvijas Republikā pašlaik veic LR Labklājības ministrija un sekojošas institūcijas: Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra, Valsts obligātās veselības apdrošināšanas aģentūra. Pievienojoties ES, minētajām institūcijām ievērojami palielināsies darba apjoms un būs nepieciešamība pēc jaunām kompetencēm - valodas, ES likumdošanas zināšanas, pieredze starptautiska sadarbībā.

Latvijas Republikai, pievienojoties ES, ir jābūt spējīgai iekļauties tās vispārējā TESS (Telematics for Social Security) programmā (pēc tās izstrādes), kas nodrošina informācijas apmaiņu elektroniskā formā.

Svarīgi ir arī sekot sociālās drošības shēmām, kas attīstās ārpus valsts sociālās apdrošināšanas kompetences sfēras, lai neradītu turpmākas problēmas administrācijai.

1999. - 2000.gadā ir paredzēts pievienoties Eiropas padomes Pagaidu līgumiem sociālās drošības jomā (Eiropas padomes pagaidu līgums par sociālās drošības shēmām, kas attiecas uz vecuma, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma gadījumiem, un tā protokolu, kā arī Eiropas padomes

Pagaidu līgums par sociālo drošību, izņemot shēmas, kas attiecas uz vecuma, invaliditātes un apgādnieka zaudējuma gadījumiem, un tā protokolu). Šo Līgumu ratificēšana nodrošinās Latvijas pilsoņiem vienlīdzīgu attieksmi uzturēšanās laikā citā līgumslēdzējā valstī, radot vienlīdzīgas iespējas sociālās drošības jomā, nezaudējot tiesisko un sociālo aizsardzību.

Eiropas Komisija šobrīd ir piedāvājusi Asociācijas Padomes lēmuma projektu sociālās drošības shēmu koordinācijai. Projekts būtībā paredz daļēju Noteikumu 1408/71 piemērošanu attiecībā uz kandidātvalstīm, tādējādi aktualizējot sociālās drošības shēmu koordinācijas jomas uzdevumus LR administrācijai. Lēmuma projekta galvenie elementi ir periodu summēšana tiesību noteikšanai uz pensiju; nelaimes gadījumu darbā un arodslimību nodarītā kaitējuma kompensēšana un veselības aprūpe; pabalstu un pensiju eksports attiecībā uz vecumu, apgādnieka zaudējumu un nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību; kā arī ģimenes pabalstu izmaksa par bērniem, kuri dzīvo attiecīgajā valstī.

3.7. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

1998. gads ir reformas pirmā posma noslēguma gads, kad tika reformēta sociālās apdrošināšanas finansēšana.

1) 1998. gada 1. janvārī stājās spēkā likums "Par sociālo apdrošināšanu", kas ievieša vairākas būtiskas pārmaiņas sociālās apdrošināšanas finansēšanas sistēmā:

- termins "Sociālais nodoklis" aizstāts ar "Sociālās apdrošināšanas iemaksas", lai uzsvērtu sociālās apdrošināšanas principu, ka sociālās apdrošināšanas pakalpojums (pensijas un pabalsti) ir atkarīgs no veiktajām iemaksām,
- sociālās iemaksas ir vispārīgs obligāti veicams maksājums sociālā budžetā (obligātās iemaksas),
- noteiktai iedzīvotāju kategorijai ir iespēja un tiesības brīvprātīgi veikt iemaksas pensiju apdrošināšanai (brīvprātīgās iemaksas),
- viena sociālās apdrošināšanas budžeta vietā apstiprināti četri speciālie sociālās apdrošināšanas budžeti un to ietvaros pieļaujamie izdevumi: 1) valsts pensiju speciālais budžets, 2) nodarbinātības speciālais budžets, 3) darba negadījumu speciālais budžets, 4)

invaliditātes, maternitātes un slimības speciālais budžets,

- ieviests papildus obligātais sociālās apdrošināšanas maksājums - darba negadījumu apdrošināšanai (likme 0.09% no maksājuma bāzes),
- noteiktām maksātāju kategorijām (darba ņēmēji, kuri sasnieguši pensijas vecumu, I un II grupas invalīdi, pašnodarbinātie) iemaksu likme noteikta atbilstoši riskiem, kuri reāli var iestāties: darba ņēmēji, kuri sasnieguši pensijas vecumu neiemaksā invaliditātes apdrošināšanai un apdrošināšanai bezdarba gadījumā,
- obligāto sociālo iemaksu bāze darba ņēmējiem ir harmonizēta ar iedzīvotāju ienākumu nodokļa bāzi, tas ir, visi darba devēja maksājumi un labumi, izņemot dažus atvieglojumus (pabalsti, stipendijas, autoratlīdzības),
- noteikti sociālo iemaksu minimālie apmēri pašnodarbinātajiem (minimālā mēneša darba alga) un personām, kas brīvprātīgi pievienojušas pensiju apdrošināšanai (1428 Ls gadā),
- sociālo iemaksu bāzei ir noteikts maksimālais apmērs (12000 Ls gadā),
- saskaņā ar grozījumiem likumā "Par valsts sociālo apdrošināšanu" 1) iemaksas privātajos pensiju fondos ir izslēgtas no obligāto iemaksu bāzes un 2) zemnieki, kas sasnieguši pensijas vecumu vai I un II grupas invalīdi ir izslēgti no sociāli apdrošināamo personu loka,
- 2) notika izmaiņas sociālās apdrošināšanas sistēmas pārvaldībā:
 - Valsts sociālās apdrošināšanas fonda vietā izveidota Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra,
 - obligāto iemaksu administrēšana nodota Valsts ieņēmumu dienestam,
 - 3) turpinājās uzlabojumi valsts pensiju apdrošināšanā:
 - ieviesta brīvprātīgā valsts pensiju apdrošināšana pirmā līmeņa pensiju shēmā,
 - ieviešot sociāli apdrošināšanai pakļauto gada darba ienākumu maksimālā robeža (Ls 12000) ierobežots jaunpiešķirtās pensijas apmērs,
 - līdz 2000 gadam ierobežota pensiju indeksācija atkarībā no tās apmēra (indeksācijai pakļaujamas tikai tās pensijas, kas nepārsniedz 3 valdības noteiktās minimālās mēneša darba algas jeb Ls 150).

- izstrādāts "Valsts fondēto pensiju likuma" projekts,
 - ar 1999. gada 1. jūliju stājas spēkā likums "Par privātajiem pensiju fondiem",
- 4) notika būtiskas izmaiņas maternitātes un slimību apdrošināšanā:
- ar 1998. gada 22. jūliju ar likuma "Par maternitātes un slimības pabalstiem" grozījumiem vispārējā pabalstu sistēma pārveidota par sociālās apdrošināšanas sistēmu, kas garantē apdrošinātas personas tiesību ievērošanu (likuma nosaukums mainīts uz "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu"),
 - ar 1998. gada 22. jūliju apbedīšanas pabalsts apdrošinātas personas nāves gadījumā atbilst divkārtšai mirušās personas mēneša vidējai izpeļņai (līdz tam - mēneša vidējai izpeļņai),
- 5) ieviestas dažas izmaiņas valsts sociālā apdrošināšanā pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām:
- ieviesti grozījumi likumā, kas precizē saņēmēju loku (ieskaita, personas, kuras vairs nav apdrošināta persona, bet bija tāda apdrošināšanas gadījuma iestāšanās brīdī),
 - noteikts, ka atlīdzība par darbaspējas zaudēšanu samazinās par 20% tiklīdz apdrošinātai personai tiek piešķirta vecuma pensija,
 - noteikts, ka atlīdzība par apgādnieka zaudējumu sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību nedrīkst būt mazāka par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu (Ls 30),
 - ar 1998. gada 27. oktobri apbedīšanas pabalsts apdrošinātas personas nāves gadījumā sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību noteikts divkārtšas mēneša vidējās apdrošināšanas algas apmērā,
- 6) turpinājies intensīvs darbs sociālās drošības shēmu koordinācijā:
- 1998. gada 28 februārī parakstīts līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainu par sadarbību sociālās drošības jomā,
 - 1998. gada 1. maijā stājas spēkā Latvijas Republikas un Zviedrijas karalistes līgums par neatliekamo medicīnisko palīdzību personām, kuras īslaicīgi uzturas līgumslēdzējas puses teritorijā.

4. Darbs

Darbs ir cilvēka mērķtiecīga darbība ar nolūku radīt materiālās un garīgās vērtības. Darbs ir galvenais iztikas līdzekļu iegūšanas avots.

Latvijā veiktajās iedzīvotāju aptaujās un socioloģiskajos pētījumos jau ilgāku laiku par pašu svarīgāko problēmu iedzīvotāji atzīst bezdarbu un nodarbinātības samazināšanos. Valdība par pirmo prioritāti ir atzinusi nodarbinātību, deklarējot, ka Latvijā nodarbinātības jautājumi tiks risināti, balsoties uz profesionālo orientāciju skolā, profesionālās izglītības sistēmas piemērošanu darba tirgus pieprasījumam, izglītību mūža garumā, alternatīvās uzņēmējdarbības un amatniecības attīstību, aktīvo nodarbinātības pasākumu īstenošanu, kā arī atbalstu uzņēmējdarbības uzsākšanai bezdarbnieku vidū. Nodarbinātības veicināšana ir cieši saistīta ar tautsaimniecības attīstību un valsts ekonomisko augsmi.

Individuālam stājoties darba tiesiskajās attiecībās, ir tiesības uz darba samaksu, kas ir atlīdzība

par darbu, un to nosaka valsts vai darba līguma pusēm vienojoties. Darba samaksai ir liela ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni, jo strādājošo pirktspēja, galvenokārt, ir atkarīga no darba samaksas apmēra, kas ir strādājošo pamata ienākumu avots.

Katrā darba vietā individuālam jāgarantē darba aizsardzība. Darba aizsardzība ir likumdošanas aktu un tiem atbilstošu sociālo, ekonomisko, organizatorisko, tehnisko, sanitāri higiēnisko un ārstnieciski profilaktisko pasākumu sistēma, kas garantē drošu darbu, novērš nelaimes gadījumus un arodsaslimšanu, kā arī saglabā strādājošo darbaspējas visā darba procesā. Par darbinieku drošību un veselības aizsardzību darbā ir atbildīgs darba devējs, un darbinieku pienākumi darba aizsardzības jomā nemazina darba devēju atbildību.

Šajā nodaļā tiks apskatīti darba, nodarbinātības, bezdarba, darba samaksas, darba tiesisko attiecību un darba aizsardzības, bīstamo iekārtu tehniskās uzraudzības un kontroles jautājumi.

4.1. Darba tirgus

Nodarbinātība un bezdarbs

- Izmāņas nodarbinātības situācijā.
- Bezdarba līmeņa dinamika.
- Bezdarbnieku raksturojums.

Latvijā kopš 1991.gada ekonomiskās reformas rezultātā valstī ir strauji samazinājusies iedzīvotāju nodarbinātība (4.1.tabula).

Laika periodā no 1991. līdz 1998.gadam nodarbināto iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 354 tūkst. cilvēku vai par 25%. Kopš 1995.gada nodarbināto skaits tautsaimniecībā neturpina samazināties. Sākot ar 1997.gadu, tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaits pieaug un 1998.gadā tas ir sasniedzis 1043 tūkst. cilvēku.

Laikā no 1995.gada līdz 1998.gadam notikušas svarīgas izmaiņas nodarbināto skaita sadalījumā pa tautsaimniecības nozarēm. Būtiskākā ir nodarbināto skaita samazinājums ražošanas sfērā: rūpniecībā, būvniecībā, lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, transportā un sakaros, nekustamo īpašumu izmantošanā, nomā un citā komercdarbībā. Savukārt, nodarbināto skaits pieaudzis valsts pārvaldē, aizsardzībā un obligātajā sociālajā apdrošināšanā, finansu starpniecībā, vairum- un mazumtirdzniecībā un dažādu lietu re-

montā. Nodarbināto skaita pieaugums obligātajā sociālajā apdrošināšanā ir saistīts ar jaunas sociālās apdrošināšanas sistēmas izstrādi un ieviešanu valstī. Nodarbināto skaita pieaugums finansu starpniecībā ir banku darbības attīstības rezultāts. Patreizējā nodarbinātības situācija liecina par sarežģītu stāvokli rūpniecībā un būvniecībā, kuru attīstība ir atkarīga no šo nozaru modernizācijas ātruma, kvalitātes uzlabošanas iespējām un izmaksu racionalizācijas. Rūpniecības un būvniecības nozaru attīstībai ir nepieciešamas ilgtermiņa liela apjoma investīcijas.

Kopš 1995.gada novembra divas reizes gadā (maijā un novembrī), pamatojoties uz Starptautiskās darba organizācijas metodoloģiju, tiek veikti darbaspēka izlases veida apsekojumi, kuru mērķis ir nodrošināt darba tirgu raksturojošo datu pilnīgu salīdzināmību ar Eiropas Savienības dalībvalstu datiem. Darbaspēka izlases veida apsekojums tiek veikts, aptaujājot māsaimniecībā dzīvojošās personas, kas vecākas par 15 gadiem.

1998.gada novembra apsekojuma rezultāti liecina, ka valstī bija nodarbināti 50,7% iedzīvotāju. 45% no nodarbināto kopskaita strādāja pakalpojumu sfērā, 26% - rūpniecībā un būvniecībā, bet 19% lauksaimniecībā un zvejniecībā. No nodarbināto kopskaita 83% veido darbinieki, 3,3% - darba

Iedzīvotāju nodarbinātība (gada vidējais skaits, tūkst. cilvēku)								
Rādītājs	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Iedzīvotāju skaits	2667,9	2657	2606,2	2565,9	2529,5	2501,7	2458,4	2448,9
Iedzīvotāju skaits darbaspējas vecumā	1492,8	1485,3	1470,4	1446,9	1438,9	1436,7	1424,7	1440,9
Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits	1405,4	1367,2	1320,3	1300,1	1275,9	1262,8	1217,5	1212,5
Tai skaitā: nodarbinātie	1396,8	1294,2	1205,0	1083,0	1045,6	1017,7	1036,8	1043,0
Nodarbinātības valsts dienestā (NVD) reģistrētie darba meklētāji	8,6	22,5	75,8	95,5	86,9	94,8	95,2	94,4
Tai skaitā: bezdarbnieki	-	12,4	60,1	83,2	81,3	88,2	91,3	92,3
Nestrādājošie darba meklētāji, kuri nav reģistrēti NVD	-	30,5	39,5	121,6	143,4	150,3	85,5	75,1

Datu avots: Centrālā statistikas pārvalde, Nodarbinātības valsts dienests

devēji, 8,5% - pašnodarbinātie. 5,1% no kopējā nodarbināto skaita bija ģimenes saimniecībā strādājošie neapmaksātie ģimenes locekļi un radnieki. Darba devēju darbības jomas galvenokārt bija tirdzniecība (36,7%), lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība (26,8% no aptaujāto darba devēju kopskaita).

Salīdzinot darbaspēka izlases veida apsekojuma 1998.gada novembra datus ar 1997.gada novembra datiem, 1998.gadā:

1) par 0,8% ir samazinājies kopējais darba devēju skaits, galvenokārt tirdzniecībā - par 2,8 tūkst. cilvēku jeb par 18,7%. Tomēr atsevišķās nozarēs darba devēju skaits ir pieaudzis - veselības aizsardzībā, būvniecībā, nekustamo īpašumu izmantošanā, nomā un komercdarbībā un izglītībā;

2) pašnodarbināto un neapmaksāto ģimenes locekļu, radnieku īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā gada laikā ir samazinājies par 20,3 tūkst. cilvēku jeb par 12,9%. Vislielākais šo grupu nodarbināto skaits ir laukos - 80,8% no pašnodarbināto kopskaita un 95,7% no neapmaksāto ģimenes locekļu un radnieku kopskaita, kas liecina, ka laukos ir vislielākās problēmas atrast algotu darbu un lauku iedzīvotāju lielas daļas iztikas avots ir darbs savās, savu ģimenes locekļu vai radnieku saimniecībās. Tas ir saistīts ar lauksaimniecības kooperatīvu un citu kolektīvo lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumu likvidāciju.

Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju un nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars iedzīvotāju skaitā sadalījumā pa vecuma grupām dots 4.2.tabulā.

Jauniešu (vecumā no 15 līdz 19 gadiem) nodarbinātības līmenis ir zems - 10,5% no attiecīgās

vecuma grupas iedzīvotāju kopskaita. Tas, galvenokārt, saistīts ar to, ka šai vecumā jaunieši vēl iegūst izglītību.

Strauji pieaug pensijas vecuma nodarbināto iedzīvotāju skaits. Pensijas vecuma cilvēku nepieciešamību strādāt nosaka gan pēdējos gados aprēķinātās zemās pensijas, gan augstie komunālie maksājumi. Pensijas vecuma cilvēki strādā, galvenokārt, zemu apmaksātos darbos sakaru un pakalpojumu sfērās, komunālajā saimniecībā.

Situācija nodarbināto iedzīvotāju sadalījumā vecuma grupās pa dzimumiem dota 4.1.attēlā.

Darbspējīgo iedzīvotāju jaunākajās vecuma grupās, t.i., vecumā līdz 30 gadiem, nodarbināto vīriešu īpatsvars ievērojami pārsniedz sievietes nodarbinātības līmeni, jo daudzas šī vecuma sievietes:

1) ir dienas mācību iestāžu audzēknes vai studentes - no 165 tūkst. dienas mācību iestāžu studentiem 87,7 tūkst. ir sievietes;

2) atrodas apmaksātā bērna kopšanas atvaļinājumā vai izmanto likumdošanā paredzēto iespēju audzināt mājās bērnus, līdz šie bērni sasniedz trīs (ierēdņu kandidātu bērni - viena) gadu vecumu - 6,7 tūkst.;

3) ir māsaimnieces - no 38,3 tūkst. uzskaitīto māsaimnieku(-ču) 37,5 tūkst. veido sievietes.

Nodarbināto vīriešu vecumā no 50 līdz 69 gadiem pārsvars liecina, ka patreizējā ekonomiskajā situācijā vīriešiem ir lielākas iespējas atrast darbu.

Valstī kopumā 1998.gadā sievietes nodarbinātība sasniedza 47% no kopējā nodarbināto skaita.

Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pa tautsaimniecības nozarēm pēc dzimuma dots 4.3.tabulā.

4.2. tabula

Iedzīvotāju aktivitātes līmenis un nodarbinātības līmenis sadalījumā pēc vecuma grupām (1998.gada novembris, %)						
	Kopā		Vīrieši		Sievietes	
	Aktivitātes līmenis*	Nodarbinātības līmenis**	Aktivitātes līmenis*	Nodarbinātības līmenis**	Aktivitātes līmenis*	Nodarbinātības līmenis**
Aktivitātes līmenis						
Pavisam	58,8	50,7	68,8	59,5	50,7	43,5
15 - 19 gadi	17,5	10,5	21,4	14,2	13,6	6,7
20 - 24 gadi	67,9	53,2	74,4	60,7	61,3	45,5
25 - 29 gadi	84,4	74,8	93,0	82,7	75,4	66,6
30 - 34 gadi	87,6	76,5	93,5	81,9	81,5	70,9
35 - 39 gadi	88,1	76,1	93,9	81,8	82,5	70,6
40 - 44 gadi	88,5	78,4	90,5	80,3	86,7	76,6
45 - 49 gadi	88,9	75,8	90,3	77,1	87,6	74,6
50 - 54 gadi	82,8	72,2	88,7	76,6	77,9	68,6
55 - 59 gadi	55,7	49,8	74,8	64,9	40,8	37,9
60 - 64 gadi	24,2	22,4	33,1	30,6	17,9	16,6
65 - 69 gadi	14,8	14,0	20,4	19,7	11,3	10,4
70 un vairāk gadi	5,8	5,6	7,6	7,0	5,1	5,1

* - ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars attiecīgās vecuma grupas iedzīvotāju kopskaitā

** - nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars attiecīgās vecuma grupas iedzīvotāju kopskaitā

Datu avots: Centrālās statistikas pārvalde

Iedzīvotāji, galvenokārt, ir nodarbināti lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, apstrādājošā rūpniecībā un vairum- un mazumtirdzniecībā un dažādu lietu remontā.

Bezdarba līmenis valstī tiek noteikts ar divām metodēm:

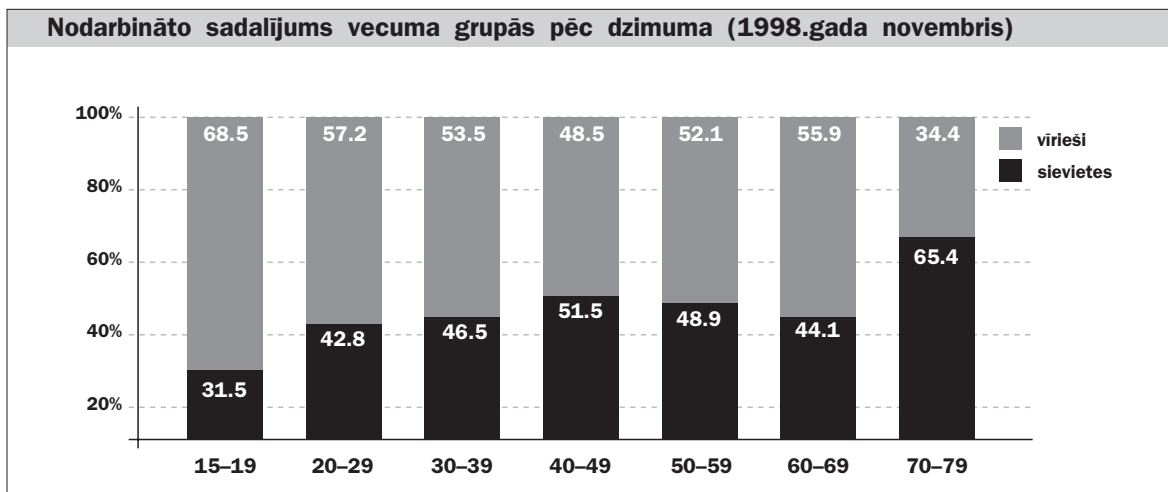
1) pēc Darbaspēka izlases veida apsekojumu rezultātā reģistrēto darba meklētāju skaita attiecī-

4.1.attēls

bas pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu;

2) pēc Nodarbinātības valsts dienestā reģistrēto bezdarbnieku, kas likumā "Par nodarbinātību" noteiktajā kārtībā ieguvuši bezdarbnieka statusu, skaita attiecības pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu (oficiāli reģistrētais bezdarbs).

Pēc Starptautiskās darba organizācijas definīcijas Darbaspēka izlases veida apsekojuma rezul-

Datu avots: Centrālās statistikas pārvalde

4.3.tabula

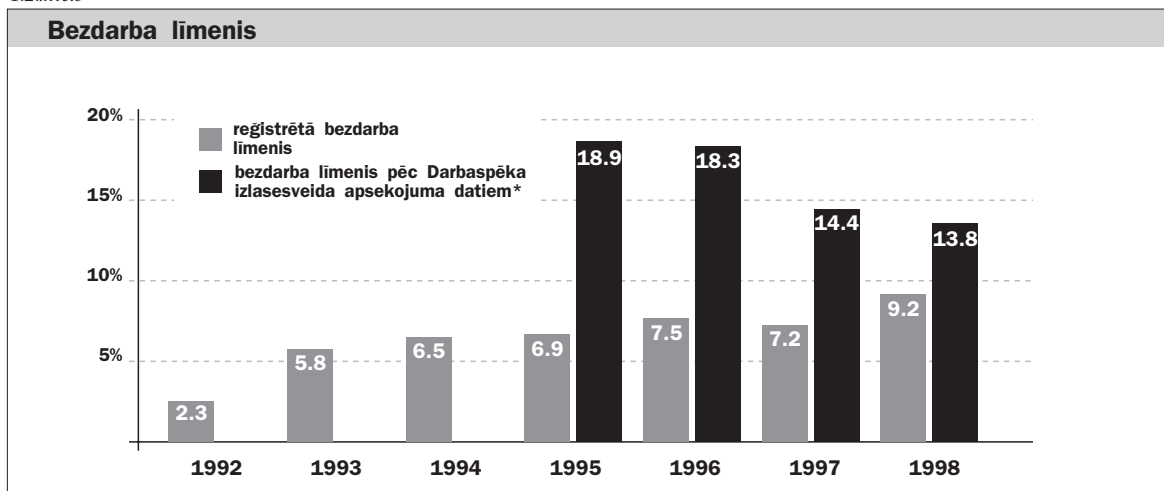
Nodarbināto sadalījums pa tautsaimniecības nozarēm pēc dzimuma (1998.gada novembris, %)			
Tautsaimniecības nozares	Nodarbinātie	Vīrieši	Sievietes
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	18,3	20,3	16,0
Zvejniecība	0,5	0,7	0,2
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	0,1	0,2	0,0
Apstrādājošā rūpniecība	18,1	19,7	16,3
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	2,4	3,4	1,4
Būvniecība	5,6	9,4	1,3
Vairum- un mazumtirdzniecība, dažādu lietu remonts	15,1	12,2	18,3
Viesnīcas un restorāni	1,7	0,7	2,7
Transports un sakari	8,1	10,7	5,2
Finansu starpniecība	1,3	0,9	1,7
Nekustamo īpašumu izmantošana, noma un komercdarbība	3,6	3,8	3,5
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana	7,0	7,8	6,2
Izglītība	8,2	3,8	13,1
Veselības aizsardzība un sociālā aprūpe	5,3	2,2	8,8
Citi komunālie un individuālie pakalpojumi	4,5	4,0	5,1
Mājsaimniecības ar algotu darbaspēku	0,2	0,2	0,2
Pavisam	100	100	100

Datu avots: Centrālās statistikas pārvalde

tātā reģistrētie darba meklētāji ir uzskatāmi par bezdarbniekiem.

Atbilstoši likumam "Par nodarbinātību" par bezdarbnieku atzīstams darba spējīgs Latvijas Republikas pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks), kurš saņēmis pastāvīgās uzturēšanās atļauju vai kuram pasē ir ledzīvotāju reģistra atzīme ar personas kodu, kurš nestrādā, ir darbaspējas vecumā,

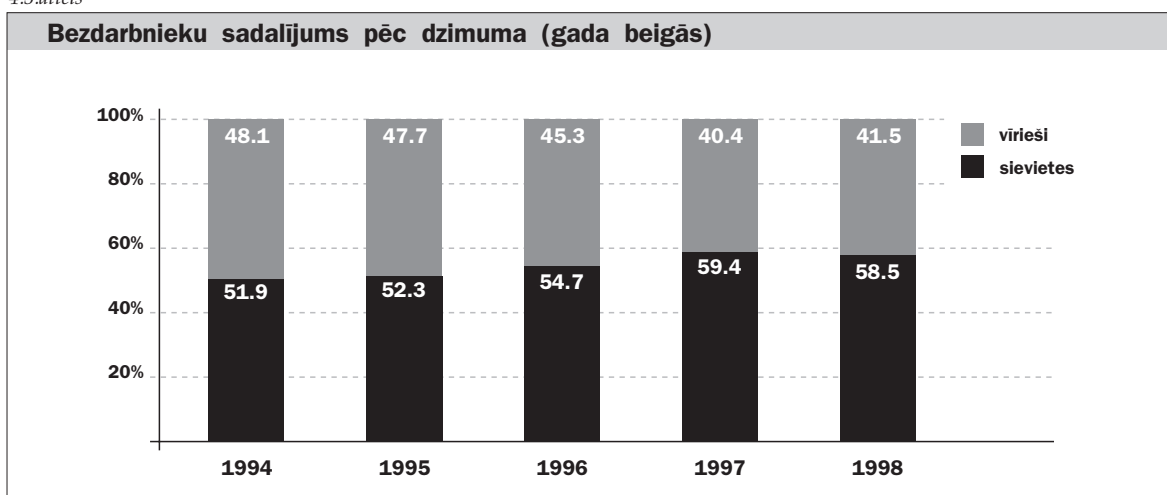
4.2.attēls

* - bezdarba līmenis dots, pamatojoties uz novembra Darbspēka izlases veida apsekojuma datiem*

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests, Centrālā statistikas pārvalde

4.3.attēls

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

Augsts oficiāli reģistrētā bezdarba līmenis ilgstošu laika periodu ir Latgalē, piemēram, 1999. gada 1.janvārī bezdarba līmenis Rēzeknes rajonā bija 28,2%, Preiļu un Krāslavas rajonos 23,2%. Lielākajās Latvijas pilsētās un to tuvumā bezdarba līmenis ir daudz zemāks par vidējo bezdarba līmeni valstī: Rīgā - 4,8%, Ogres rajonā - 6,9%, Kuldīgas rajonā - 7,1%, Saldus rajonā - 6,1%, Rīgas rajonā - 7,2% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem.

Valstī pastāv slēptais bezdarbs, kas radies dažādu ekonomisku un finansiālu iemeslu dēļ. Slēptais bezdarbs izpaužas uzņēmumu piespiedu dīkstāvēs, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumos un saīsinātu darba nedēļu, dienu un mai-

ņu darbā. Slēptajam bezdarbam pēdējos gados ir tendence samazināties. Par to liecina Centrālās statistikas pārvaldes dati: laika posmā no 1995. - 1998.gadam "slēptais" bezdarbs samazinājies no 1,8 līdz 0,6% no valsts sektorā strādājošo skaita.

Aktuāla problēma Latvijā ir ilgstošais bezdarbs, lai gan pēdējā laikā tam ir tendence samazināties, piemēram, 1998.gadā salīdzinājumā ar 1997. gadu, ilgstošais bezdarbs ir samazinājies par 10,3%. 1998.gada 31.decembrī Nodarbinātības valsts dienestā bija reģistrēti 29334 ilgstošie bezdarbnieki (bez darba vairāk kā gadu), kas sastādīja 26,6% no kopējā bezdarbnieku skaita. Visizteiktākā ilgstošā bezdarba problēma ir Latgalē, kur ilg-

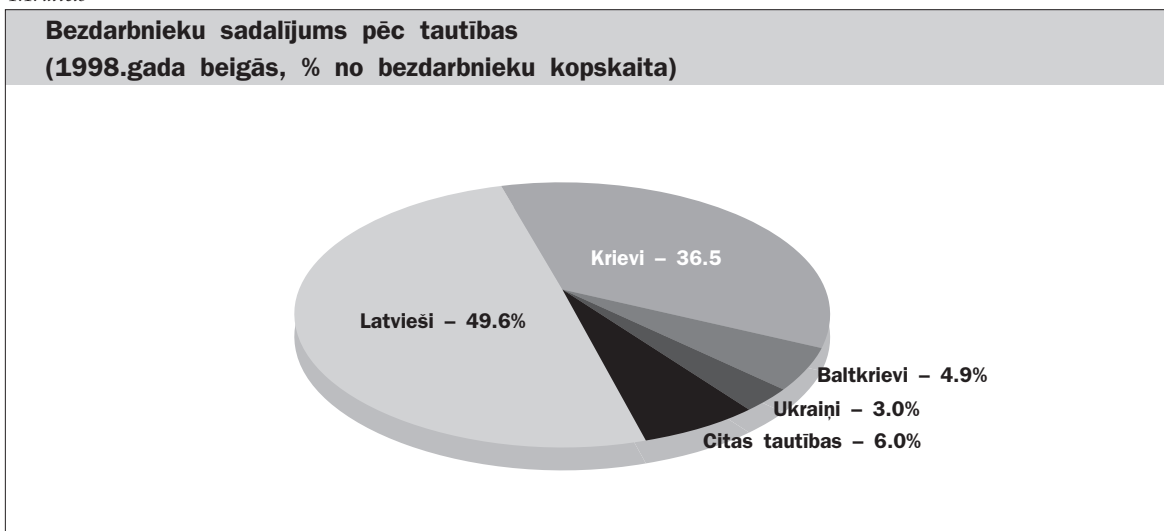
4.4.tabula

Bezdarbnieku sadalījums pēc vecuma (gada beigās, %)

Vecuma grupa	Attiecīgās vecuma grupas bezdarbnieku īpatsvars kopējā bezdarbnieku skaitā					Bezdarbnieku īpatsvars attiecīgās vecuma grupas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā 1998.*
	1994	1995	1996	1997	1998	
15 - 19 gadi	7,5	8,6	7,7	4,3	3,6	13,7
20 - 24 gadi	10,7	11,6	12,3	13,9	12,7	12,8
25 - 29 gadi	11,2	11,3	11,4	13,0	12,9	9,6
30 - 49 gadi	52,6	51,9	52,3	51,8	53,1	8,5
50 - 54 gadi	12,6	11,6	11,0	11,1	11,7	11,9
55 - 59 gadi	5,1	5,0	5,3	5,9	6,0	7,6
Pavisam	100	100	100	100	100	100

* - ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits sadalījumā pa vecuma grupām ņemts no novembra darbaspēka izlases veida apsekojuma datiem.

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests, Centrālās statistikas pārvalde

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

stošo bezdarbnieku skaits atsevišķos rajonos pat pārsniedz 50% no kopējā šajā rajonā reģistrēto bezdarbnieku skaita.

Kā liecina Nodarbinātības valsts dienesta informācija, vairāk kā puse no bezdarbnieku kopējā skaita ir sievietes, pie kam ik gadu sieviešu īpatsvars bezdarbnieku kopskaitā palielinās (4.3.attēls).

Augstais sieviešu bezdarbs ir saistāms ar to, ka:

1) kamēr bērns nav sasniedzis vismaz skolas vecumu, darba devēji nevēlas pieņemt darbā sievieti ar pirmskolas vecuma bērniem, jo rūpes par bērnu, kas bieži vien saistītas gan ar bērna veselību, gan nepilnībām pirmskolas audzināšanas iestāžu darbā, bieži vien traucē darbinieces darbu;

2) sievietei, atgriežoties darba tirgū no bērna kopšanas atvaļinājuma, ir grūti adaptēties, jo daudzos gadījumos profesionālā kvalifikācija bērna kopšanas laikā ir pazeminājusies un ir nepieciešama jaunu darbam nepieciešamo iemaņu apgūšana.

4.4.tabulā dots bezdarbnieku sadalījums pēc vecuma.

Bezdarba situācijā sadalījumā pa bezdarbnieku vecuma grupām, ir divas svarīgas problēmas:

1) samērā augsts gados jauno bezdarbnieku īpatsvars, kuri nav guvuši profesionālo izglītību vai pat pamatizglītību;

2) pirmspensijas vecuma cilvēku (vecumā no 50 gadiem līdz pensijas vecuma sasniegšanai) bezdarbs.

Pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem ne tikai trūkst iztikas līdzekļi šodien, bet arī netiek uzkrāti apdrošināšanas maksājumi turpmākai pensi-

jas aprēķināšanai. Šiem cilvēkiem atgriešanos darba tirgū apgrūtina arī psiholoģiskas dabas grūtības. Lielākā daļa no viņiem grib strādāt, bet nav gatavi kaut ko mainīt savā profesijā. Pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem ir grūti pielāgoties esošajiem apstākļiem, turklāt šie cilvēki ir arī zaudējuši cerību atrast pietiekami labi atalgotu darbu.

Bezdarbnieku nacionālais sastāvs būtiski neatšķiras no iedzīvotāju nacionālā sastāva valstī kopumā (4.4.attēls).

Vislielākais īpatsvars bezdarbnieku kopskaitā ir bezdarbniekiem ar vispārējo vidējo izglītību un bezdarbniekiem ar pamatizglītību vai ar nepabeigtu pamatizglītību (4.5.tabula). Bezdarbnieku skaits ar augstāko izglītību jau vairākus gadus svārstās ap 6% no kopējā bezdarbnieku skaita, kas liecina par augstāko izglītību ieguvušo valsts iedzīvotāju labāku spēju orientēties darba tirgus situācijā un augstāku mobilitāti.

Praktiski nemainīgs vairāku gadu garumā ir bezdarbnieku skaits, kas ieguvuši vidējo speciālo izglītību. Pakāpeniski pieaug arodizglītību ieguvušo bezdarbnieku skaits, kas ir saistīts ar to, ka daudziem arodskolu beidzējiem trūkst praktiskā darba iemaņas.

Bezdarbnieki sadalījumā pēc darba stāža tiek uzskaitīti, sākot ar 1994.gadu. Sākot ar 1995.gadu bezdarbnieki ar darba stāžu tika uzskaitīti šādās grupās - darba stāžs mazāks par vienu gadu, no 1 līdz 10 gadiem un 11 gadi un vairāk. Bezdarbnieku sadalījums norādītajās grupās kopš 1995.gada tikpat kā nemainās (izmaiņas notiek viena procenta punkta robežās) (4.5.attēls).

4.5. tabula

Bezdarbnieku sadalījums pēc izglītības līmeņa (gada beigās, % no bezdarbnieku kopskaita)					
Izglītības līmenis	1994	1995	1996	1997	1998
Augstākā izglītība	6,4	5,9	6,0	6,1	6,8
Vidējā speciālā izglītība	21,4	21,1	21,3	21,7	21,4
Vispārējā vidējā izglītība	43,4	34,1	33,4	30,2	31,3
Arodizglītība	9,8	12,3	14,6	16,2	16,6
Pamata un nepabeigta pamatizglītība	28,0	26,6	24,7	25,7	23,9
Pavisam	100	100	100	100	100

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

Aktīvā nodarbinātības politika 1998.gadā:

- Bezdarbnieku un darba meklētāju darbiekārtošana.
- Bezdarbnieku profesionālā apmācība un pārkvalificēšana.
- Darba meklētāju klubi.
- Algotie pagaidu sabiedriskie darbi.
- Bezdarba līmeņa izmaiņas.

Viens no Nodarbinātības valsts dienesta pamatzdevumiem ir darbu meklējošo personu (darba meklētāju) iekārtošana darbā. Bezdarbnieku un darba meklētāju darbiekārtošanas raksturojums dots 4.6.tabulā.

Ar Nodarbinātības valsts dienesta norīkojumu darbā tiek iekārtots neliels darba meklētāju, tai skaitā arī bezdarbnieku, skaits, un tas samazinās. Šāda situācija liecina, ka:

1) ir zema darba tirgus organizācija, jo darba devējam nav pietiekama informācija par iespēju atrast piemērotu darbinieku ar Nodarbinātības

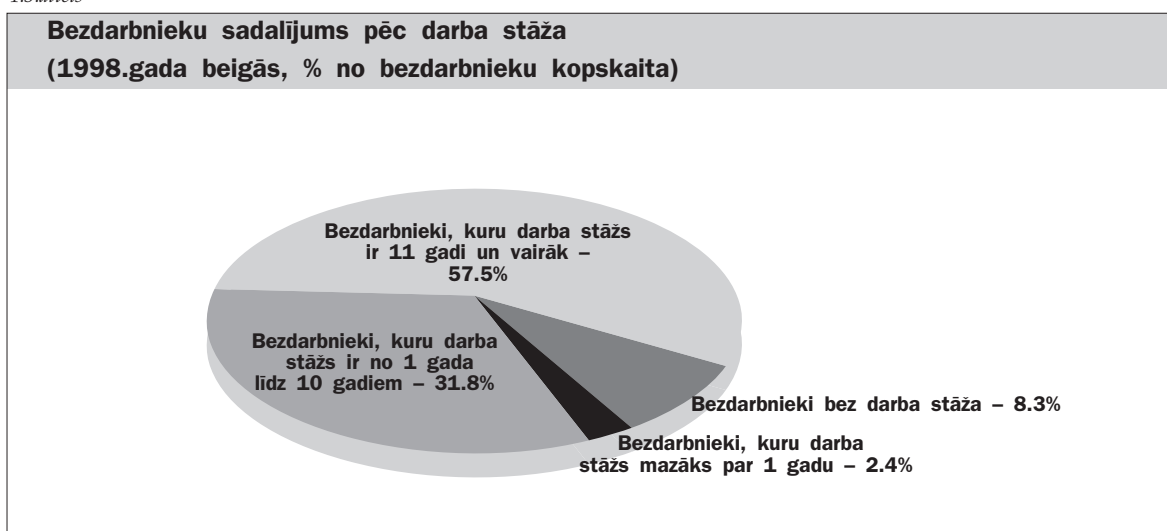
valsts dienesta starpniecību un galvenais informācijas avots par iespējamiem kandidātiem uz brīvu darba vietu ir paziņu aptaujāšana;

2) ir zems Nodarbinātības valsts dienesta prestižs, kā rezultātā darba devējam nav pārliecības, ka Nodarbinātības valsts dienests reģistrēto bezdarbnieku vidū var atrast darbinieku ar brīvai darbavietai piemērotu kvalifikāciju.

Bezdarbniekiem ir paredzēti aktīvie (bezdarbnieku apmācība un pārkvalificēšana, algotie pagaidu sabiedriskie darbi, darba meklētāju klubi u.c. pasākumi) un pasīvie nodarbinātības pasākumi (bezdarbnieku pabalstu izmaksas). Jautājums par bezdarbnieku pabalstiem aplūkots sadaļā "Sociālā apdrošināšana".

Aktīvo nodarbinātības pasākumu mērķis ir palīdzēt bezdarbniekiem atgriezties ekonomiski aktīvajā dzīvē. Šie pasākumi ir vērsti, galvenokārt, uz bezdarbnieka konkurētspējas paaugstināšanu darba tirgū, tādējādi mazinot kā psiholoģiska, tā

4.5.attēls

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

4.6.tabula

Bezdarbnieku un darba meklētāju darbiekārtošana (%)							
Rādītājs	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Darbā iekārtoto darba meklētāju īpatsvars kopējā darba meklētāju skaitā	10.8	10.5	17.0	16.2	12.8	13.6	10.8
Darbā iekārtoto bezdarbnieku īpatsvars kopējā bezdarbnieku skaitā	5.4	9.5	15.9	14.8	11.7	13.6	10.5

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

materiāla rakstura sociālo spriedzi sabiedrībā.

Bezdarbnieku profesionālā apmācība un pārkvalificēšana ir viens no nozīmīgākajiem un efektīvākajiem aktīvajiem pasākumiem, kura mērķis ir sekmēt bezdarbnieku atgriešanos darba tirgū. Bezdarbnieku apmācība un pārkvalifikācija ir orientēta uz darba tirgus pieprasījumu, kas balstās uz Nodarbinātības valsts dienesta regulāri veiktu darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma analīzi. Katru gadu pieaug bezdarbnieku profesionālās apmācības un pārkvalificēšanas popularitāte bezdarbnieku vidū - 1995.gadā vēlmi mācīties izteica 13,9 tūkst. bezdarbnieku, bet 1998.gadā jau 24,5 tūkst. bezdarbnieku. Tomēr bezdarbnieku vēlme mācīties pārsniedz iespējas nodrošināt šīs mācības. 1995.gadā uz bezdarbnieku profesionālo apmācību un pārkvalificēšanos tika nosūtīti 6,3 tūkst. bezdarbnieku jeb 45,7% no to bezdarbnieku skaita, kuri izteica vēlēšanos mācīties, bet 1998.gadā šis skaits bija 16,6 tūkst. jeb 67,7% no vēlēšanos izteikušajiem. 1998.gadā mācīties nosūtīto bezdarbnieku skaits, salīdzinot ar 1997.gadu, pieauga divas reizes, sasniedzot 14,9% no kopējā bezdarbnieku skaita. Tas izskaidrojams ar to, ka 1998.gadā bezdarbnieku profesionālajai apmācībai un pārkvalificēšanai tika piešķirti ievērojami vairāk budžeta līdzekļi.

Darba meklētāju klubs¹ ir aktīvās nodarbinātības pasākums, kura mērķis ir stimulēt bezdarbnieka pašiniciatīvu, spēju pārorientēties, psiholoģiski pielāgoties jaunajai situācijai un sagatavoties darba devēju prasībām stimulēšana. Aktivitātes darba meklētāju kluba ietvaros ir:

- 1) psiholoģiski - informatīvais apmācības kurss "Kā atrast darbu";
- 2) dažādu speciālistu individuālās konsultācijas;
- 3) informācijas dienas un citi pasākumi.

Darba meklētāju kluba kursā "Kā atrast darbu" iesaistīto bezdarbnieku skaits 1998.gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, ir pieaudzis par 40,1%.

Individuālās konsultācijas tika sniegtas 4,7 tūkst. bezdarbnieku, informācijas dienās piedalījās 6,4 tūkst. bezdarbnieku un darba meklētāju, lektorijos - 2,4 tūkst., citos darba meklētāju kluba pasākumos - 3,0 tūkst.

Bezdarbnieku profesionālās apmācības un pārkvalificēšanas un darba meklētāju kluba efektivitāte redzama 4.6.attēlā.

Darba meklētāju kluba efektivitāte stabili pieaug. Viens no iemesliem bezdarbnieku profesionālās apmācības un pārkvalificēšanas efektivitātes samazinājumam 1998.gadā, salīdzinot ar 1997.gadu, varētu būt tas, ka 4850 bezdarbnieki jeb 43% no kopējā profesionālo apmācību un pārkvalificēšanos beigušo bezdarbnieku skaita mācību kursus beidza gada pēdējā ceturksnī un līdz gada beigām nepaguva iekārtoties darbā.

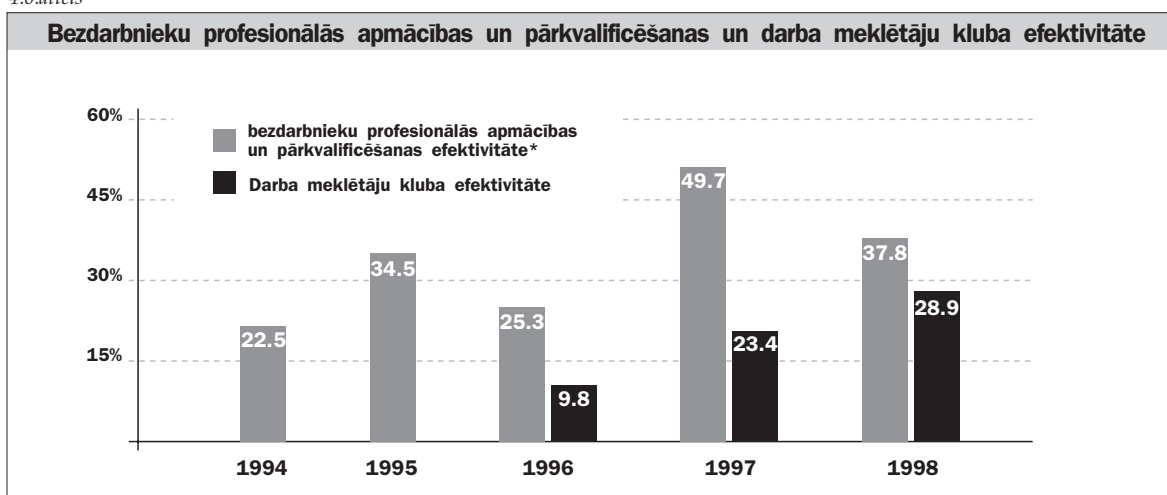
Algotu pagaidu sabiedrisko darbu mērķis ir īslaicīgas palīdzības sniegšana bezdarbniekam, dodot viņam iespēju, veicot mazkvalificētu darbu, nopelnīt sev un savai ģimenei iztikas līdzekļus, un tiek organizēti bezdarbniekiem, kuri vēlas strādāt, bet dažādu iemeslu dēļ nevar atrast piemērotu pastāvīgu darbu. Bezdarbnieku vēlme iesaistīties algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos ir daudz augstāka nekā iespēja organizēt šos darbus. 1993.gadā algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos tika iesaistīti 69% no gribētājiem, bet 1998.gadā - 31%, tomēr attiecībā pret 1997.gadu šis skaitlis ir nedaudz pieaudzis. 1998.gadā pēc iesaistīšanās algotos pagaidu sabiedriskos darbos pastāvīgā darbā pie darba devēja palika 1255 bezdarbnieki jeb 10,2% no iesaistīto bezdarbnieku kopskaita. 1998.gadā algoto pagaidu sabiedrisko darbu projektu konkursu ietvaros valsts pasūtījums tika piešķirts 77 projektiem, kuri paredzēja, iesaistot 1069 bezdarbniekus, radīt 904 jaunas darba vietas.

Aktīvo nodarbinātības pasākumu izmaksas dotas 4.7.tabulā.

Katru gadu pieaug nodarbinātības politikas

¹ Darba meklētāju kluba istenošana tika uzsākta 1996.gada maijā.

4.6.attēls

* - pēc bezdarbnieku profesionālās apmācības un pārkvalificēšanas darbā iekārtoto bezdarbnieku īpatsvars kopējā bezdarbnieku profesionālo apmācību un pārkvalificēšanas beigušo bezdarbnieku skaitā

** - pēc iesaistīšanās darba meklētāju kluba aktivitātēs darbā iekārtoto bezdarbnieku īpatsvars kopējā darba meklētāju kluba aktivitātēs iesaistīto bezdarbnieku skaitā

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

aktīvajiem pasākumiem piešķirtie budžeta līdzekļi, kas ļauj iesaistīt arvien lielāku bezdarbnieku skaitu. Pieaugošās viena uz bezdarbnieku profesionālo apmācību nosūtītā bezdarbnieka vidējās izmaksas izskaidrojamas ar to, ka Nodarbinātības valsts dienests ir atteicies no īsiem profesionālās apmācības un pārkvalificēšanas kursiem, dodot priekšroku kursiem ar plašākām programmām, kas ir daudz efektīvāki.

1998.gada pirmajā pusē, pateicoties veiksmīgai ekonomikas politikai, bezdarba līmenis bija nostabilizējies uz 7,0% - 7,2% robežas. Savukārt, sākot no 1998.gada augusta, bezdarba līmenis pa-

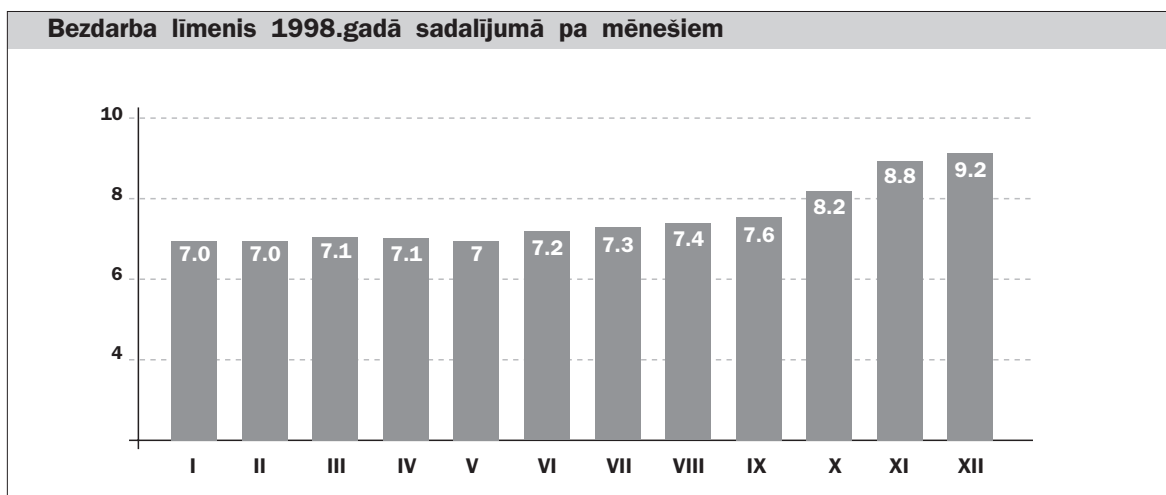
augstinājās, kas saistāms ar Krievijas ekonomiskās krīzes izraisītajām sekām. Uzņēmumi, kas orientēti uz austrumvalstu tirgiem, Krievijas partneru maksātnespējas dēļ zaudējuši saražotās produkcijas noieta tirgu, ir spiesti sašaurināt ražošanas apjomus un līdz ar to arī samazināt savu darbinieku skaitu.

Sakarā ar Krievijas krīzi vērojams arī slēptā bezdarba pieaugums. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem vidēji 1998.gada 2.ceturksnī nevienu dienu nav strādājuši, t.i., bijuši "slēptie bezdarbnieki" 8,5 tūkstoši cilvēku, 3.ceturksnī - 10,4 tūkstoši, 4.ceturksnī 10,8 tūkstoši, bet darba laika

4.7.tabula

Aktīvo nodarbinātības pasākumu izmaksas						
Rādītājs	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Uz bezdarbnieku profesionālo apmācību un pārkvalificēšanos nosūtīto bezdarbnieku skaits (cilvēku skaits)	2 105	5 251	6 339	8 847	7 988	16 602
Viena uz bezdarbnieku profesionālo apmācību vai pārkvalificēšanos nosūtītā bezdarbnieka vidējās izmaksas (Ls)	203	231	334	228	291	236
Darba meklētāju kluba aktivitātēs iesaistīto bezdarbnieku skaits (cilvēku skaits)	-	-	-	1 528	5 504	7 710
Viena darba meklētāju kluba aktivitātēs iesaistītā bezdarbnieka vidējās izmaksas (Ls)	-	-	-	60,9	36,0	30,4
Algotos pagaidu sabiedriskos darbos iesaistīto bezdarbnieku skaits (cilvēku skaits)	6 806	20 156	14 034	10 212	8 825	12 358
Viena algotos pagaidu sabiedriskos darbos iesaistītā bezdarbnieka vidējās izmaksas (Ls)	28,03	57,42	83,39	112,50	136,81	170,81

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

Datu avots: Nodarbinātības valsts dienests

piespiedu zudumi 2.ceturksnī bija 507,3 tūkstoši cilvēkdienu, 3.ceturksnī - 686,8 tūkstoši cilvēkdienu, 4.ceturksnī 680,3 tūkstoši cilvēkdienu.

Nodarbinātības politikas attīstība:

- Nacionālā nodarbinātības plāna nepieciešamība.
- Konceptija "Par nodarbinātības veicināšanu valstī".
- Likumprojekta "Par palīdzību bezdarba gadījumā" izstrādāšana.

Ministru kabineta deklarācija paredz, ka Latvijas likumi četru gadu laikā pilnībā tiks saskaņoti ar Eiropas Savienības valstu nostādnēm. Viens no noteiktajiem vidējā termiņa mērķiem ir darba tirgus politikas izstrādāšana un tās kopīga izskatīšana, gatavojoties dalībai ES koordinācijas sistēmā, darba drošības likumdošanas saskaņošana, īstenošanas struktūru izveidošana. Speciālajā sagatavošanās programmā Strukturālajiem fondiem kā viens no apakšprogrammas mērķiem tiek minēta Nacionālā nodarbinātības plāna izstrāde (turpmāk tekstā NNP).

Lai izpildītu šīs saistības, Latvija katru gadu izstrādā NNP. Viens no svarīgākajiem Latvijai izvirzītajiem jaunajiem uzdevumiem nodarbinātības jomā ir attīstīt un kopīgi izskatīt aktīvo darba tirgus politiku. Lai Latvijas nodarbinātība politikas varētu integrēties Eiropas nodarbinātības attīstības sistēmā, ir svarīgi sagatavoties NNP izstrādei un izveidot NNP realizēšanas mehānismu.

Izstrādājot NNP, ir jāievēro ES dalībvalstu kārtējā gada nodarbinātības vadlīnijas un nodarbinātības situācijas attīstība Latvijā un jānodrošina iespēja operatīvi reaģēt uz ikgadējām nodarbinātības vadlīniju izmaiņām ES dalībvalstīs un nodar-

binātības situācijas izmaiņām Latvijā.

1998.gadā uzsākta koncepcijas "Par nodarbinātības veicināšanu valstī" izstrādāšana. Koncepcijas izstrādes mērķi ir:

- 1) izveidot NNP izstrādes modeļus, noteikt dažādu institūciju vietu un atbildību plāna izstrādē;
- 2) piedāvāt variantus valsts institūciju, pašvaldību, darba devēju, arodbiedrību sadarbības uzlabošanai nodarbinātības jautājumu risināšanā;
- 3) izstrādāt finansēšanas sistēmas pamatnostādnes ar nodarbinātību saistīto pasākumu finansēšanai.

Koncepcijā aprakstīti jau paveiktie pasākumi, kas sekmē nodarbinātības veicināšanu valstī, nodarbinātības attīstību traucējošie faktori, kā arī paredzēti konkrēti pasākumi un pasākumu varianti koncepcijas mērķu sasniegšanai.

1999.gada 6.aprīlī Ministru kabinets akceptēja koncepciju "Par nodarbinātības veicināšanu valstī", kā rezultātā tiek noteikts, ka:

- 1) Latvijā tiek izstrādāts NNP, kura izstrādi koordinē Ekonomikas ministrija;
- 2) lai uzlabotu valsts institūciju, pašvaldību, darba devēju un arodbiedrību sadarbību nodarbinātības jautājumu risināšanā, Nacionālās trīspusējās konsultatīvās padomes institucionālajā sistēmā tiek izveidota Nodarbinātības padome;
- 3) lai uzlabotu ar nodarbinātības veicināšanu saistīto pasākumu finansēšanas mehānismu, tiek veikti sekojoši pasākumi:

- tiek noteikts, ka NNP pasākumu finansēšana tiek veikta par konkrēto pasākumu atbildīgās ministrijas budžeta programmas ietvaros;
- tiek paaugstināta nodarbinātības jautājumu

prioritāte Valsts investīciju programmā un Nacionālajā indikatīvajā programmā.

Līdz 1999.gada 31.decembrim ir paredzēts iesniegt izskatīšanai Ministru kabinetā likumprojektu "Par palīdzību bezdarba gadījumā". Šī likuma mērķis būtu sniegt operatīvu un kvalificētu palīdzību Latvijas iedzīvotājiem, kuri zaudējuši darbu, veicināt viņu atgriešanos darba tirgū, stimulēt bezdarba samazināšanu valstī. Likumprojektā paredzēts noteikt visu nodarbinātības jautājumu risināšanā iesaistīto pušu uzdevumus, tiesības, pienākumus un atbildību, un kārtību, kādā būs iespējams saņemt valsts nodrošināto palīdzību bezdarbniekiem, kā arī reglamentēt aktīvās nodarbinātības pasākumus. Aktīvie nodarbinātības pasākumi tiks dalīti:

- ilgtermiņa mērķprogrammās: bezdarbnieku profesionālā apmācība un pārkvalificēšana, sabiedriski lietderīgie darbi, algotie pagaidu sabiedriskie darbi, darba meklētāju klubi, mazās un vidējās uzņēmējdarbības uzsākšana;
- operatīvās reaģēšanas mērķprogrammās: amata prasmes apguve pie Latvijas Amatniecības kamerā reģistrētajiem meistariem, jauniešu darba prakse pie darba devējiem, pirmspensijas vecuma bezdarbnieku integrēšana darba tirgū, nodarbinātības veicināšanas individuālo plānu sastādīšana ilgstošajiem bezdarbniekiem u.c.

4.2. Darba samaksas attīstība

Darba samaksa ir atlīdzība par darbu un to nosaka saskaņā ar Latvijas darba likumdošanu. Darba samaksas pamatsastāvdaļa ir darba alga.

Valstī kopumā darba samaksu regulē ar minimālās mēneša darba algas palīdzību, kuru saskaņā ar Latvijas Darba likumu kodeksu nosaka Ministru kabinets. Minimālā mēneša darba alga ir zemākā darba alga, kuru visiem darba devējiem obligāti jānodrošina saviem darbiniekiem par darbu normāla darba laika ietvaros (40 stundas nedēļā). Minimālās mēneša darba algas noteikšanas mērķis ir garantēt vismaz izdzīvošanas minimumu visiem darbiniekiem - gan privātajā, gan valsts sektorā strādājošajiem. Tāpēc arī šī norma tiek noteikta vienota visai valstij un ir obligāti jāievēro visiem darba devējiem. Darba algas apmērs var būt mazāks par valdības noteikto minimālo mēneša darba algu tikai gadījumos, kad darbiniekam ir noteikts nepilnais darba

laiks (nepilna darba diena vai darba nedēļa). Šajos gadījumos darba samaksa darbiniekam ir proporcionāla nostrādātajam darba laikam vai atkarīga no izstrādes. Normāla darba laika ietvaros izstrādes normām jābūt tādām, kas garantē vismaz minimālās mēneša darba algas apmēru. Uzņēmumu, uzņēmējdarbību darbiniekiem darba devējs var noteikt arī lielāku minimālās mēneša darba algas apmēru par valdības noteikto, iestrādājot to darba koplīgumos vai darba līgumos.

Minimālo mēneša darba algu valstī periodiski pārskata un tās paaugstināšanas jautājums tiek skatīts ar sociālajiem partneriem (arodbiedrībām un darba devējiem). Galvenais faktors, kas ietekmē minimālās darba algas apmēru, ir valsts budžeta iespējas, no kurām atkarīgs minimālās darba algas palielinājums no budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem. Jāņem vērā apstākļi, ka paaugstinot minimālo darba algu, jāpārskata un jāpaaugstina no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku mēneša darba algu skalas, līdz ar to ievērojami palielinās nepieciešamo budžeta līdzekļu daudzums.

Valsts sektorā darba samaksu pamatā regulē ar no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku darba samaksas noteikumiem, kurus apstiprina Ministru kabinets.

1991.gada 13.novembrī Latvijas Republikas Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr.318 Par vienotu darba samaksas sistēmu no budžeta finansējamās iestādēs. Sākot ar 1994.gadu no vienošanās darba samaksas sistēmas tika izslēgtas lielas darbinieku grupas, kurām izveidoja speciālas darba samaksas sistēmu, piemēram, pedagogiem un valsts pārvaldes iestāžu darbiniekiem.

Līdz 1998.gadam valstī bija izveidotas 10 atšķirīgas darba samaksas sistēmas no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem, kuras ir noteicis Ministru kabinets.

Darba samaksa tiek regulēta arī atsevišķos likumos, tā piemēram, tiesnešiem, prokuroriem, Valsts kontroles darbiniekiem u.c..

Bez tam Ministru kabinets pats nosaka darba samaksu ministru prezidentam, ministriem, valsts ministriem, parlamentārajiem sekretāriem, bet Saeima - valsts prezidentam, Saeimas deputātiem un savu institūciju darbiniekiem.

Savukārt, citus darba samaksas noteikumus, kā arī sociālās garantijas papildus valstī noteiktajām, nosaka darba koplīgumos vai darba līguma

Darba samaksa, minimālā mēneša darba alga un iztikas minimums (1994 - 1998)					
Gads	Minimālā mēneša darba alga,	Iztikas minimums,	Minimālās mēneša darba alga % no iztikas minimuma	Tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējā darba samaksa,	Minimālās mēneša darba alga % no tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējās darba samaksas
	Ls	Ls		Ls	
1994	22,00	51,50	42,7	71,87	30,6
1995	28,00	63,82	43,9	89,50	31,3
1996	35,50	73,78	48,1	98,73	36,0
1997	38,00	78,78	48,2	120,03	31,7
1998	42,00	82,43	50,9	133,30	31,5

Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

pusēm vienojoties uzņēmuma iestādes un organizācijas līdzekļu ietvaros.

Būtiskas izmaiņas 1998.gadā

Minimālā mēneša darba alga

No 1998.gada 1. janvāra minimālā mēneša darba alga valstī tika noteikta 42 latu apmērā, bet minimālā stundas tarifa likme - 0,251 lats saskaņā ar Ministru kabineta 1997.gada 19.novembra noteikumiem nr.374 "Noteikumi par izmaiņām minimālajā darba algā".

Tautsaimniecībā atsevišķās nozarēs tika slēgti tarifu līgumi starp nozaru darba devēju apvienībām (asociācijām) un nozaru arodbiedrībām, kuros minimālā darba alga tika noteikta lielāka par valstī noteikto. Tā piemēram, 1998.gada 24.aprīlī Latvijas Būvnieku asociācija un Latvijas celtnieku arodbiedrība noslēdza ģenerālvienošanos par darba samaksu būvniecībā. Saskaņā ar ģenerālvienošanos būvniecībā nodarbināto speciālistu un kvalificēto strādnieku, kā arī projektētāju minimālā stundas tarifa likme ir Ls 1,0. Būvniecībā palīgdarbos nodarbināto minimālā stundas tarifa likme ir Ls 0,5.

1998.gada 24.novembrī Ministru kabinets akceptēja Ministru kabineta noteikumus nr.439 "Noteikumi par minimālo darba algu", saskaņā ar kuriem no 1999.gada 1.janvāra minimālās mēneša darba algas apmērs tiek noteikts 50 Ls un minimālā stundas tarifa likme 0,296 lati.

Tomēr minimālā mēneša darba alga joprojām atpaliek no Centrālās statistikas pārvaldes aprēķinātā iztikas minimuma (4.8.tabula). Tā piemēram,

1998.gadā minimālā mēneša darba alga bija 50,9% no aprēķinātā iztikas minimuma (82,43 Ls).

Pēdējo piecu gadu laikā (no 1994-1998) minimālā mēneša darba alga ir pārskatīta 5 reizes un palielinājusies no Ls 22,50 līdz Ls 50, tātad 2,23 reizes.

Tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējā darba samaksas pieaugumam nav sevišķi liela saistība ar minimālās mēneša darba algas izmaiņām, jo arī laika periodos, kad minimālā mēneša darba alga netiek pārskatīta, mēneša vidējā darba samaksa ir paaugstinājusies.

Minimālo darba algu no valsts budžeta finansējamās iestādēs saņem ir aptuveni 14 tūkstoši darbinieku, bet tam ir tendence samazināties.

Koncepcija par darba samaksu

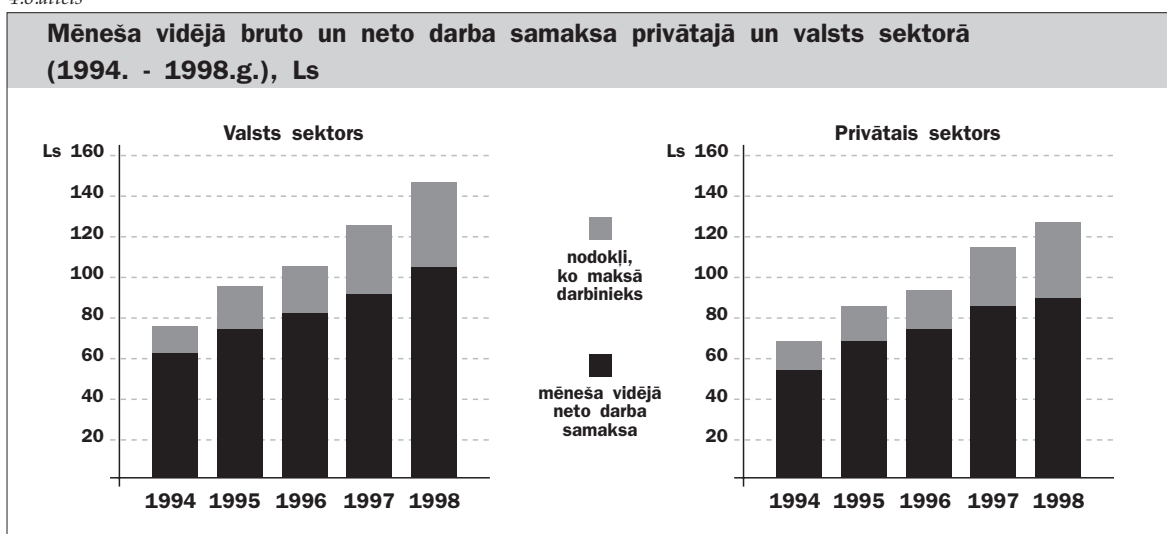
Lai uzlabotu situāciju darba samaksas jomā, Labklājības ministrija izstrādāja Koncepciju par darba samaksu, kura tika akceptēta Ministru kabinetā 1998.gada 30.jūnijā.

Koncepcijas mērķis ir sekmēt padarītajam darbam un darbinieka kvalifikācijai atbilstošu darba samaksu, izveidojot elastīgu un mobilu darba samaksas sistēmu, kas spētu reaģēt uz darba tirgus pieprasījumu.

Koncepcijā ir noteikti darba samaksas politikas attīstības pamatprincipi gan valstī kopumā, gan arī no valsts budžeta finansējamās iestādēs.

Valstī svarīgākais ir regulāra minimālās mēneša darba algas pārskatīšana pirms valsts budžeta projekta izstrādes, ņemot vērā valsts budžeta iespējas, arī saistībā ar valsts pārvaldes izdevumu samazināšanu. Pārskatot minimālo mēneša darba

4.8.attēls

Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

algu, ir jāpārskata no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku mēneša darba algu skalas, palielinot tās proporcionāli minimālās mēneša darba algas pieaugumam.

Savukārt, no valsts budžeta finansējamās iestādēs svarīgākais ir darbinieka darba algas periodiska pārskatīšana un koriģēšana, ņemot vērā viņa darba ieguldījumu un rezultātus.

Koncepcijā ir noteikts, ka darba samaksas galvenā sastāvdaļa ir regulāra un garantēta darba alga, kura ir pietiekama, lai nodrošinātu darbiniekiem un viņu ģimenēm pienācīgus dzīves apstākļus saskaņā ar:

1) 1990.gada 4.maijā Latvijā ratificēto Starptautiskās Darba organizācijas 1970.gada konvenciju Nr.131 "Par minimālās algas noteikšanu";

2) Eiropas Sociālo Hartu, kura ietver normu par strādājošo tiesībām uz darba samaksu, kas nodrošinātu strādājošiem un viņu ģimenēm pienācīgus dzīves apstākļus.

No valsts budžeta finansējamās iestādēs darbinieku darba samaksā algas īpatsvaram ievērojami jāpārsniedz piemaksu, kuras piemēro konkrētiem gadījumiem, īpatsvaru. Darba algas (amatalgas) noteikšanas pamatā ir amatu novērtēšana, kuras rezultātā:

- tiek noteiktas amatu kvalifikācijas kategorijas (intelektuālajam darbam - 13 kvalifikācijas kategorijas, fiziskajam darbam - 8 kvalifikācijas kategorijas);
- amati tiek hierarhiski sakārtoti;
- amati ir savstarpēji salīdzināmi.

Viens no pasākumiem Koncepcijas realizēša-

nai ir amatu kvalifikācijas kategoriju noteikšana saskaņā ar intelektuālā darba un fiziskā darba novērtēšanas metodikām. Intelektuālā darba novērtēšanai tika izstrādāti un 1996.gada 28.maijā pieņemti Ministru kabineta noteikumi nr.185 "Noteikumi par intelektuālā darba novērtēšanas un kvalifikācijas kategoriju noteikšanas pamatmetodiku". Savukārt, fiziskā darba novērtēšanai ir izstrādāts fiziskā darba novērtēšanas metodikas projekts.

Koncepcijas realizēšanai ir izveidota darba grupa, kuras uzdevums ir izstrādāt Ministru kabineta noteikumus par darba samaksas sistēmām no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem un kura ir apstiprināta ar Ministru prezidenta 1998.gada 18.augusta rīkojumu Nr.255 "Par darba grupu Ministru kabineta noteikumu par darba samaksas sistēmām no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem izstrādāšanai".

Iedzīvotāju ienākumu attīstības tendences atkarībā no darba samaksas

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes māj-saimniecības budžeta pētījuma rezultātiem iedzīvotāju galvenais ienākuma avots ir darba samaksa, jo algotas darba samaksas īpatsvars māj-saimniecību rīcībā esošajos ienākumos² 1998.gadā ir 55,8%.

Mēneša vidējā neto darba samaksa (reālie ienākumi), ko saņem strādājošie, ir ievērojami zemāka nekā aprēķinātā mēneša vidējā bruto darba samaksa, jo nodokļi (ienākuma nodoklis un sociālās apdrošināšanas iemaksas (sociālais nodoklis)) sastāda vidēji 26% no kopējās bruto darba samaksas.

2 Rīcībā esošie ienākumi ir summas (naudā un natūrā), kas saņemtas darba samaksas, citu ienākumu par darbu (pēc nodokļu nomaksāšanas), sociālo pārskaitījumu, tirā ienākuma (ienākumi, no kuriem atskaitītas izmaksas ražošanas vajadzībām) no uzņēmējdarbības (biznesa) un lauksaimniecības ražošanas, ienākumu no īpašuma, mantu pārdošanas u.tml. veidā.

4.9.tabula

Naudas līdzekļu trūkuma dēļ neizmaksātā darba samaksa tautsaimniecībā nodarbinātajiem līdz 1998.gada decembrim

Uzņēmumu skaits, kuros nav izmaksāta darba samaksa	Neizmaksātās darba samaksas summa, tūkst. Ls	Par iepriekšējiem gadiem:		Par 1998.gadu	
		uzņēmumu skaits, kuros nav izmaksāta darba samaksa	neizmaksātās darba samaksas summa, tūkst.Ls	uzņēmumu skaits, kuros nav izmaksāta darba samaksa	neizmaksātās darba samaksas summa, tūkst.Ls
510	8 172 6	63	1 240 3	506	6 932 4

Datu avots: Centrālā statistikas pārvalde.

Mēneša vidējā darba samaksa valsts sektorā ir augstāka nekā privātajā sektorā (4.8.attēls).

Aktuāls kļuvis jautājums par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātspēju un ar to saistītajām sekām. Ik gadu pieaug neizmaksātās darba samaksas (naudas summa, kuru darba devēji nav izmaksājuši strādājošajiem) apmērs strādājošajiem tautsaimniecībā, kas no 1993.gada līdz 1998.gada decembrim sastāda **8,173 milj. latu** (4.9.tabula).

Līdz ar darba samaksas izmaksāšanas aizkavēšanu budžetā netiek iemaksāts iedzīvotāju ienākuma nodoklis, paši darbinieki paliek bez eksistences līdzekļiem. Bez tam, ja darba devējam nenomaksā valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas (sociālo nodokli), valstī trūkst finansu līdzekļu sociālo pabalstu, pensiju izmaksai un šo izmaksu palielināšanai, t.sk. pensiju indeksācijai. Valsts sociālo apdrošināšanas iemaksu (sociālā nodokļa) nenomaksas rezultātā pat pēc darba devēja iniciatīvas laužot darba līgumu, atlaistais darbinieks nesāņem bezdarbnieka pabalstu.

Noslēgums

Darba samaksas problēmu risināšanā pirmais solis bija koncepcijas par darba samaksu izstrāde. Koncepcijas par darba samaksu viens no mērķiem bija sakārtot minimālās mēneša darba algas pārskatīšanas mehānismu un izstrādāt vienotu darba samaksas sistēmu no valsts budžeta finansējamās iestādēs. Darba samaksas sistēma ir viens no galvenajiem personālvadības sistēmas elementiem.

Jaunās vienotās darba samaksas sistēmas galvenās iezīmes:

- Darba samaksas sistēmai jābūt caurskatāmīgai (caurspīdīgai), tas nozīmē, ka sabiedrība ir informēta par darba algām, kuras saņem darbinieki saskaņā ar šo sistēmu.
- Darba samaksas sistēma ir vienkārša un sapro-

tama, tas nozīmē, ka darbinieki saprot par ko viņiem maksā un kāpēc tieši tik liels ir viņu darba algas apmērs.

- Darba samaksas sistēmai jābūt saprātīgai un godīgai. Darba algas noteikšanas pamatā ir amatu novērtēšana pēc vienotiem kritērijiem.
- Darba samaksas sistēmai jāsekmē konkurētspēja ar privāto sektoru, tas nozīmē, ka darba algas apmēram jābūt pietiekamam, lai noturētu vai piesaistītu kvalificētus speciālistus.
- Labs darbs ir labi jāatalgo, tas nozīmē, ka darbinieka darba ieguldījumam un rezultātiem jābūt saistītiem ar darba samaksas apmēru. Šajā sakarā tiks izstrādāta darbinieka darba rezultātu novērtēšanas sistēma. Pastāvot darba rezultātu piesaistei darba algas apmēram, tiks motivēta darbinieka ieinteresētība labākos darba rezultātos. Darba devējam šis motivācijas elements palīdzēs novērtēt un stimulēt darbinieka individuālo veikumu. Saskaņā ar koncepciju par darba samaksu 1999.gadā paredzēts izveidot trīs no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku darba samaksas sistēmas, un ieviest tās ar 2000.gadu:

- iestāžu, kuras veic valsts pārvaldes funkcijas, darbiniekiem;
- iestāžu, kuras sniedz pakalpojumus, darbiniekiem;
- militārpersonām.

Jauno darba samaksas sistēmu ieviešana sekmēs darba samaksas jautājumu sakārtošanu valsts sektorā un veicinās starptautisko tiesību normu ievērošanu darba samaksas jomā.

4.3. Darba tiesiskās attiecības

Darba tiesiskās attiecības³ ir tiesiskās attiecības starp darbinieku un tā darba devēju, kurās

3 Atšķiras no citām attiecībām, kuras tiek regulētas darba tiesībās, – darba aizsardzības attiecībām, sociālās apdrošināšanas attiecībām, darba strīdu risināšanas attiecībām, uzraudzības un kontroles attiecībām, nodarbinātības attiecībām, arī kolektīvajām darba tiesiskajām attiecībām.

darbinieks apņemas veikt noteiktu darbu, pakļaujoties noteiktai darba kārtībai un darba devēja rīkojumiem, un darba devējs - maksāt atlīdzību.

Darba tiesiskās attiecības pamatā regulē Latvijas Darba likumu kodekss (pieņemts 1972.gadā) un vairāki likumi.

Nemot vērā Latvijā izveidojušos praksi kopīgi risināt arī kolektīvo darba tiesisko attiecību jautājumus (darbinieku kopuma attiecības ar darba devēju), šajā sadaļā tiks apskatīti arī jautājumi, kuri attiecas uz koplīgumu slēgšanu, sociālo dialogu un citiem minētās jomas aspektiem. Kolektīvās darba tiesiskās attiecības pamatā regulē 5 dokumenti.

Darba tiesisko attiecību jomā pārsvarā ir pirmās kārtas direktīvas ar ieviešanas termiņu līdz 1999.gada 31.decembrim - Latvijas likumdošanā kopumā iestrādājamas vairāk nekā 15 Eiropas Savienības direktīvas, no tām lielākā daļa attiecas tieši uz darbinieku tiesību aizsardzību dažādu uzņēmuma reorganizāciju, kolektīvo atlaišanu un darba devēju maksātspējas gadījumā. Kopš Vienotā Eiropas akta pieņemšanas 1986.gadā Eiropas Savienība tendēta uz minimālo prasību noteikšanu, tai skaitā arī darba tiesību jautājumos.

Latvijas Republikai kopumā saistošas ir 44 Starptautiskās Darba organizācijas (turpmāk - SDO) konvencijas, no kurām lielākā daļa - 16 konvencijas - ir saistītas tieši ar darba tiesisko attiecību jomu, bet pārējā - ar darba aizsardzību (12), sociālo dialogu (6), nodarbinātību (2), sociālo apdrošināšanu (1), statistiku (1), personāla politiku un darba samaksas jautājumiem (7).

Nemot vērā, ka Latvijas Republika bija viena no SDO pirmajām dalībvalstīm, daudzas no šīm konvencijām tika ratificētas jau 1925.gadā un saturiskajā ziņā ir ārkārtīgi novecojušas. Šīs konvencijas tuvākajā laikā paredzēts denonsēt, ratificējot vairākas vēlākos gados pieņemtas konvencijas, kuras regulētu tos pašus jautājumus.

Vairums konvenciju prasību ir iestrādātas Latvijas likumdošanā, īpaši Latvijas Darba likumu kodeksā.

1993.gadā Ministru kabinets pieņēma Konceptiju par trīspusējās sadarbības veidošanas pamatprincipiem un nepieciešamību Latvijā, pēc tam tika izveidotas vairākas trīspusējās padomes (Trīspusējā darba devēju, valsts un arodbiedrību konsultatīvā padome - izveidota 28.12.1993, Trīspusējā darba aizsardzības konsultatīvā padome -

izveidota 26.08.1993 un Trīspusējā sociālās apdrošināšanas padome - izveidota 17.05.1994), līdz ar to radot priekšnoteikumus sociālā dialoga sekmīgai attīstībai.

Ministru kabinets 1993.gada 19.oktobrī ar rīkojumu Nr.70-r noteica Trīspusējās darba devēju, valsts un arodbiedrību konsultatīvās padomes sastāvu no valdības puses, kā arī Padomes darba kārtību. Valdības pusi vadīja labklājības ministrs, Labklājības ministrijai vienlaicīgi pildot Padomes darba koordinators pienākumus.

Trīspusējā darba devēju, valsts un arodbiedrību konsultatīvajā padomē galvenokārt izskatīja sociāla rakstura jautājumus, par kuriem tika panāktas vienošanās (piemēram, minimālo mēneša darba algu jautājums, lēmums par ģenerālvienošanos slēgšanu starp nozaru arodbiedrībām un atsevišķām ministrijām).

Latvijā darba devēju vadošā organizācija ir Latvijas Darba devēju konfederācija, bet centrālā darbinieku organizācija ir Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība. Pēc pašu arodbiedrību vērtējuma, tās aptver apmēram 28 - 30 % no valstī nodarbinātajiem, savukārt, par darba devēju organizācijām trūkst aktualizētas informācijas.

Būtiskas izmaiņas 1998.gadā

Darba kodeksa projekts

Darba kodeksa projektā tika iestrādātas tādas normas, kas kopumā atbilst Eiropas Savienības direktīvu prasībām darba tiesisko attiecību jomā.

Projektā ietverts dzimumu līdztiesības princips, kā arī jebkādas diskriminācijas aizliegums, pārskatīti darba līguma izbeigšanas pamati, noteikts bērnu darba aizliegums, dots vairāku būtisku darba tiesību jēdzienu skaidrojums, kā arī iestrādātas citas darbiniekam atbilstoši Latvijas starptautiskajām saistībām pienākošās sociālās garantijas.

Projekts atrodas saskaņošanas procedūrā, jo nav noliedzams apstāklis, ka tāda apjoma dokumenti, kas attiecas uz visām Latvijā nodarbinātajām personām, prasa ilgu un rūpīgu darbu vienkāršu saskaņošanā gan ar ministrijām un citām ieinteresētajām institūcijām, to skaitā arī sociālajiem partneriem - arodbiedrībām un darba devēju organizācijām. Šo projektu iespējams sadalīt trijos atsevišķos likumos - par darba koplīgumiem, par darba līgumu un par darba laika aizsardzību.

Darbinieku aizsardzība darba devēja maksātspējas gadījumā

Lai risinātu problēmas, kas saistās ar gadījumiem, kad darbinieku darba devēja maksātspējas gadījumā spiesti ilgstoši iziet tiesas procedūras savu prasību apmierināšanai, un transponētu Eiropas Savienības direktīvu 80/987/EEK "Par dalībvalstu likumu saskaņošanu attiecībā uz darbinieku aizsardzību darba devēja maksātspējas gadījumā", 1997.gadā kopīgi ar sociālajiem partneriem tika sagatavota un 1997.gada 21.oktobrī Ministru kabinetā akceptēta koncepcija "Par garantiju institūcijas izveidošanu darbinieku prasību apmierināšanai darba devēja maksātspējas gadījumā".

Izpildot koncepcijas realizēšanai nepieciešamos pasākumus, Ministru kabinets 1998.gada 27.janvārī pieņēma Ministru kabineta noteikumus nr.34 "Maksātspējīgo valsts uzņēmumu un maksātspējīgo valsts kontrolēto statūtsabiedrību darbinieku prasījumu apmierināšanas kārtība". Šie noteikumi nosaka kārtību, kādā pārejas periodā (līdz 2000.gada 31.decembrim) tiek apmierināti darbinieku prasījumi maksātspējīgajos uzņēmumos gadījumos, kuros likumā "Par uzņēmumu un uzņēmēj-sabiedrību maksātspēju" un citos normatīvajos aktos ir paredzēts apmierināt minētos prasījumus, bet maksātspējīgais uzņēmums nespēj vai nespēja šos prasījumus apmierināt, kā arī kārtību, kādā tiek iegūti līdzekļi šo prasījumu apmierināšanai.

1998.gada beigās sāka izstrādāt likumprojektu "Par darbinieku aizsardzību darba devēja maksātspējas gadījumā". Likumprojekta mērķis ir noteikt darbinieku prasījumu apmierināšanas vispārīgos noteikumus darba devēja maksātspējas gadījumā, respektīvi, ir paredzēts ieviest garantiju sistēmu (darbinieku prasījumus darba devēja maksātspējas gadījumā apmierina no speciāli šim nolūkam izveidota darbinieku prasījumu garantiju fonda).

Trīspusējās sadarbības jaunais modelis

Atzīstot panākto sociālā dialoga progresu un vēloties panākt sociālo partneru līdzatbildību par pieņemto lēmumu izpildi, Labklājības ministrijas vadībā kopīga sociālo partneru darba grupa sagatavoja un Ministru kabinets 1998.gada 12.maijā akceptēja Koncepciju par darba devēju organizāciju, valsts institūciju un arodbiedrību konsultācijām nacionālajā līmenī, Labklājības ministrijai uzdodot

sagatavot pārējos valdības akceptētā sociālā dialoga modeļa ieviešanai nepieciešamos dokumentus.

Problēmas risinājumā ietilpa:

1) Trīspusējo sadarbības padomju struktūras sakārtošana, izveidojot Nacionālo trīspusējo darba devēju, valsts un arodbiedrību sadarbības padomi ar institūciju sistēmu (problēmu padomes atbilstoši tajās izskatāmo specifisko jautājumu lokam; pastāvīgi strādājošs sekretariāts un citas institūcijas).

2) Trīspusējo sadarbības padomju sastāvu nolikumu izstrādāšanas un apstiprināšanas kārtības noteikšana, kā galveno principu izvirzot pušu piedalīšanos uz paritātes pamatiem.

3) Trīspusējās sadarbības administrēšana (valsts pārvaldes institūcija, kura nodrošina Nacionālās sadarbības padomes administratīvo procedūru, ir Labklājības ministrija).

4) Trīspusējās sadarbības padomēs izskatāmie jautājumi un procedūra.

1998.gada 30.oktobrī Ministru Prezidents, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības priekšsēdētājs un Latvijas Darba devēju konfederācijas prezidents parakstīja Nacionālās Trīspusējās sadarbības padomes nolikumu, kurš reglamentē Padomes uzbūvi, kompetenci un darbības kārtību (procedūru).

Lai nodrošinātu vienādu attieksmi attiecībā uz visiem sociālajiem partneriem juridiskā pamata ziņā, izstrādāts un pieņemts Saeimā Darba devēju organizāciju likums. Likuma mērķis - noteikt darba devēju organizāciju tiesisko statusu un sistēmu, kā arī tiesības un pienākumus attiecībās ar arodbiedrībām, valsts un pašvaldību institūcijām.

1998.gada 23.aprīlī Saeima pieņēma "Streiku likumu", kura mērķis ir samērot darbinieku tiesību izmantot streiku kā līdzekli, lai panāktu savu interešu ievērošanu un izpildi, ar darba devēja interesēm. Streiks ir viens no kolektīvo darba strīdu atrisināšanas veidiem. Likums garantē kolektīvā darba strīdu pušu tiesības un pienākumus pirmsstreika sarunās, kā arī streika norises laikā, ir noteikti priekšraksti streika pieteikšanai, noteikti streikošanas tiesību ierobežojumi, streika norises uzraudzība, kā arī pamats un kārtība, kādā streiks vai tā pieteikums tiek atzīts par nelikumīgu.

Noslēgums

Darbinieku tiesību aizstāvēšanu šobrīd kavē nepilnības darba strīdu atrisināšanas procedūrā.

Likumdevējs (Latvijas Darba likumu kodeksa 218.pants "To darbinieku atbrīvošana no tiesas izdevumu samaksas, kuri griežas tiesā darba lietās") noteicis darbiniekiem prasības pieteikuma iesniegšanu lietās, kas izriet no darba tiesiskajām attiecībām, bez maksas. Ilgstošā gaidīšana un ar to saistītā stāvokļa nenoteiktība vairumā gadījumu darbiniekus attur no savu tiesību un interešu aizstāvēšanas tiesas ceļā, līdz ar to sabiedrībā sekmējot tiesiskā nihilisma pieaugumu.

Lai pilnveidotu darba strīdu atrisināšanas mehānismu 1998.gadā uzsāka Ministru kabineta koncepcijas projekta par dažādu problēmas risinājuma posmu modeļu izstrāde. Atkarībā no izvēlēta modeļa tiks izstrādāts īpašs likums un citi nepieciešamie normatīvie akti.

Darba kodeksa ieviešana saistās ar Valsts darba inspekcijas personāla un sociālo partneru apmācību par kodeksa izstrādāšanā izmantotajiem pamatprincipiem un tajā ietvertajiem jauninājumiem. Paredzēts, ka Darba kodekss stāsies spēkā 2001.gadā.

Trīspusējās sadarbības pilnveidošanas jomā ir veiktas vairākas darbības, t.i., Nacionālajai trīspusējai sadarbības padomei apstiprināti valdības puses pārstāvji ar Ministru kabineta 1999.gada 25.februāra rīkojumu nr.89 "Par valdības puses pārstāvju apstiprināšanu Nacionālajā trīspusējā sadarbības padomē" un 1999.gada 24.martā notikusi Nacionālās trīspusējās sadarbības padomes (NTSP) pirmā sēde. Sekmīgi izveidots un uzsācis darbu NTSP sekretariāts.

Darba likumdošanas aktu ievērošanai nepieciešams paaugstināt inspekcijas administratīvo kapacitāti (pašreiz uz visu republikas teritoriju darbojas 180 inspektori): palielinot darbinieku skaitu, paaugstinot to kvalifikāciju. Tuvākajā nākotnē paredzēts uzsākt īpašu apmācību programmu Rīgas Tehniskajā universitātē, sagatavojot personas ar augstāko izglītību darbam darba aizsardzības jomā.

Uzlabojot sabiedrības informētību iespējams panākt, ka persona prasa potenciālajam darba devējam noslēgt darba līgumu (samazinās nelegālais darbs), kā arī skaidri apzinās savas tiesības un ir gatava tās aizstāvēt arī tiesas ceļā (informācija par mehānismu utt.). Sabiedrība pamatā saņem informāciju par darba tiesību jautājumiem caur vairākiem informēšanas kanāliem - paziņas un draugi, Valsts darba inspekcijas sniegtā informācija (kon-

sultācijas, publikācijas, intervijas utt.), mācību iestādes, masu mediji.

4.4.Darba aizsardzība

Latvijā darba aizsardzības valsts politikas veidošanas principi tika noteikti 1993.gada 4.maijā pieņemtajā likumā "Par darba aizsardzību".

Valstī tiek veikta darba aizsardzības reforma, kas ir cieši saistīta ar tās administrēšanas sistēmas sakārtošanu un likumdošanas bāzes veidošanu.

Darba aizsardzības reformu laikā ir:

- sakārtota un pilnveidota pamatlikumu sistēma, kas radīja iespēju iedarbināt likumos noteiktus darba aizsardzības sistēmas funkcionēšanas mehānismus,
- pilnveidota Valsts darba inspekcijas struktūra, precizētas tās tiesības un funkcijas, kā arī vieta un loma valsts uzraudzības un kontroles institūciju sistēmā, kas radīja iespēju pilnīgāk analizēt un kvalitatīvāk ietekmēt situāciju darba aizsardzības jomā, kā arī prognozēt attīstības procesus.

Sākot ar 1997.gadu Latvijas darba aizsardzības sistēma strukturāli un funkcionēšanas spēju ziņā tiek tuvināta attīstīto Eiropas valstu atbilstošajām shēmām un sistēmām, ievērojot Latvijas nacionālās īpatnības un ņemot vērā Starptautiskās darba organizācijas (turpmāk - SDO) konvencijas un rekomendācijas, kā arī Eiropas Savienības likumdošanas prasības.

Taču jāatzīmē, ka tautsaimniecības nozares ļoti gausi un negribīgi strādā nozaru darba aizsardzības likumdošanas sfērā. Praktiski visās nozarēs ir nepieciešams izstrādāt jaunus darba aizsardzības likumdošanas aktu.

Lai sakārtotu likumdošanu atbilstoši Latvijas Republikas kritērijiem tika izstrādāts un Saeimā apstiprināts likums "Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu", kurš atceļ Latvijas PSR laikā akceptēto likumdošanu.

Industriālo iekārtu drošības jomā pakāpeniski līdz 1998.gada beigām tika pārstrādāti, izstrādāti un apstiprināti normatīvie akti, kuri aizstāj iepriekšējo likumdošanu. Industriālo iekārtu drošības jomā darbojas likumi: "Par preču un pakalpojumu drošumu un ražotāja un pakalpojumu sniedzēja atbildību", "Par atbilstības novērtēšanu" un "Par bīstamo iekārtu tehnisko uzraudzību". Likuma "Par preču un pakalpojumu drošumu un ra-

žotāja un pakalpojumu sniedzēja atbildību" mērķis ir panākt drošu, patērētāju dzīvībai un īpašumam, videi nekaitīgu preču ražošanu, laišanu apgrozībā un pakalpojumu sniegšanu industriālo iekārtu drošības jomā. Likuma prasības iekārtu atbilstības novērtēšanas ziņā dalās divās sfērās: valsts reglamentētajā un valsts nereglamentētajā. Obligātajai jeb reglamentētajai atbilstības novērtēšanai ir pakļauti visi produkti (iekārtas) un pakalpojumi (procesi), kuri skar lietotāja un trešās personas, tajā skaitā - darbinieku drošību un veselību. Darbības ar tām iekārtām, kuras ekspluatācijā rada paaugstinātu risku, un to atbilstības novērtēšanu reglamentētajā sfērā nosaka likums "Par bīstamo iekārtu tehnisko uzraudzību".

1996.gada 26.septembra likums "Par atbilstības novērtēšanu" nosaka atbilstības novērtēšanas vispārīgos principus reglamentētajā un nereglamentētajā sfērā. Šā likuma mērķis ir nodrošināt vienotu, ar Eiropas savienības un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem harmonizētu produktu, procesu un pakalpojumu atbilstības novērtēšanas kārtību.

Lai nodrošinātu industriālo iekārtu drošumu, to atbilstība drošības un veselības prasībām novērtējama jau projektēšanas un izgatavošanas stadijās.

Būtiskas izmaiņas 1998.gadā

1998.gadā turpinājās darba aizsardzības normatīvo aktu izstrādāšana. Darba grupa, kas izveidota pēc trīspušu principa turpināja Eiropas Savienības "jumta" direktīvas 89/391/EEC transponēšanu gatavojot jauno likumprojekta "Par darba aizsardzību".

1998.gadā Ministru kabinets pieņēma Ministru kabineta noteikumus:

- "Noteikumi par darbinieku drošību un veselības aizsardzību darbā ar azbestu", kuri transponē Eiropas Savienības direktīvas 83/477/EEC un 91/382/EEC;
- "Prasības drošības zīmju lietošanai darba vietās";
- "Noteikumi par individuālajiem aizsardzības līdzekļiem", kuri transponē Eiropas Savienības direktīvu 89/686/EEC "Par dalībvalstu likumu saskaņošanu attiecībā uz strādnieku personīgām aizsargierīcēm". Šie noteikumi nosaka individuālos aizsardzības līdzekļus, to

iedalījumu grupās un tiem noteiktās prasības lietotāja veselības un dzīvības aizsardzībai no kaitīgajiem un bīstamajiem darba vides faktoriem, lai varētu piedāvāt attiecīgos aizsardzības līdzekļus Latvijas tirgū - pārdot, dāvināt vai nodot lietošanā pret atlīdzību vai bez tās.

Valsts prezidents 1998.gadā ir izsludinājis likumu "Par Starptautiskās darba organizācijas 1976.gada 29.oktobra Konvenciju Nr.147 par minimālajām normām uz tirdzniecības kuģiem", līdz ar to Latvija ir pievienojusies šai Konvencijai, kura regulē gan darba aizsardzību, gan darba tiesiskās attiecības minētajā jomā.

1998.gadā notika sešas darba aizsardzības trīspušu apakšpadomes sēdes, kurās tika izskatīti svarīgi darba aizsardzības operatīvie un perspektīvie jautājumi, tajā skaitā normatīvo aktu projekti. Taču ir skaidrs, ka esošajā veidā trīspušu darba aizsardzības padomes efektivitāte un darba stils neatbilst mūsdienu dinamiskajām prasībām. Tāpēc ir paredzēts 1999.gadā mainīt šīs padomes nolikumu, darbības principus.

Jaunie normatīvie akti, kuri regulē industriālo iekārtu drošību

Izstrādāts un iesniegts Ministru kabinetā Ministru kabineta noteikumu "Noteikumi par vienkāršām spiedtvertnēm" projekts. Par pamatu ņemta Eiropas Savienības direktīvu 87/404/EEC "Par dalībvalstu likumu saskaņošanu attiecībā uz spiedientraukiem".

Šie noteikumi nosaka, kas ir vienkāršās spiedtvertnes, to projektēšanas, izgatavošanas un atbilstības novērtēšanas kārtību, lai tās, pareizi uzstādot, uzturot un lietojot, novērstu draudus cilvēka veselībai, dzīvībai un videi. Noteikumi attiecas uz darbībām ar vienkāršām spiedtvertnēm - jebkurām, metinātām nelegētā tērauda, alumīnija sakausējuma vai nenovecojošā alumīnija sakausējuma tvertnēm, kas ir pakļautas iekšējam spiedienam lielākam par 0,5 bāriem, paredzētas gaisa vai slāpekļa uzglabāšanai un nav paredzētas karsēšanai ar atklātu liesmu vai karstām dūmgāzēm.

Nelaiemes gadījumu un arodsaslimšanu analīze

1998.gada 22.decembrī Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr.470 "Nelaiemes gadījumu darbā izmeklēšanas un uzskaites kārtība", kuri stāsies spēkā ar 01.01.1999. un līdz ar to atceļ MK

4.10. tabula

Nelaiemes gadījumu darbā un arodslimšanas rādītāji (1991 - 1998)								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Nelaiemes gadījumu skaits	-	-	284	682	1513	1572	1328	1273
tai skaitā: ar letālu iznākumu	-	-	83	79	91	68	57	58
Arodslimšanas gadījumu skaits	-	-	115	188	180	119	108	146
Izdevumi milj. Ls	-	-	-	-	-	-	0,16	0,45
tai skaitā: darba devējiem	-	-	-	-	-	-	0,06	0,05
VSAA (faktiskajās cenās)*	-	-	-	-	-	-	0,1	0,4

* VSAA dati

Datu avots. Valsts darba inspekcija

noteikumus Nr.152 "Darbā notikušo nelaimes gadījumu izmeklēšanas un uzskaites kārtība", kuri pagaidām regulē attiecīgos jautājumus.

Nelaiemes gadījumu skaits 1998.gadā salīdzinājumā ar 1997.gadu ir samazinājies par 55 gadījumiem (4.10.tabula), bet iespējams, ka šis 1998.gadā notikušo nelaimes gadījumu skaits samazinājums neatspoguļo reālo stāvokli valstī, jo darba devēji ne vienmēr pilda Ministru kabineta noteikumus Nr.152 paredzētās prasības, ka par katru darbā notikušo un izmeklēto nelaimes gadījumu akta kopijas jānosūta Valsts darba inspekcijai.

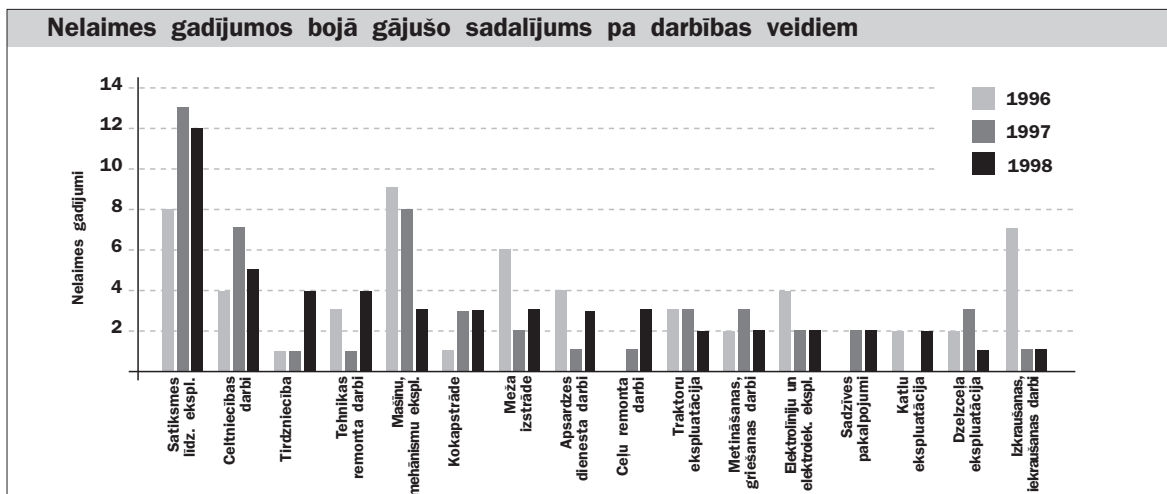
Visbiežāk nelaimes gadījumi notikuši nozarēs, kuras saistītas ar transporta izmantošanu, metālapstrādē, mežizstrādē un kokapstrādē (4.9., 4.10.attēli).

1998.gadā reģistrēts par 38 arodslimniekiem vai 26% vairāk kā iepriekšējā gadā. Arodslimnieku skaita dinamiku konkrētā gadā nevar saistīt ar darba apstākļu vai darbinieku veselības pasliktināšanos šajā laikā, jo arodslimnieku reģistrācijas gads ne vienmēr sakrīt ar darba vides riska fakto-

ru iedarbību uz cilvēku. Arodslimnieku skaita pieaugumu 1998.gadā var saistīt ar obligātās medapmaksas veicamo ārstu aktivitātes pieaugumu.

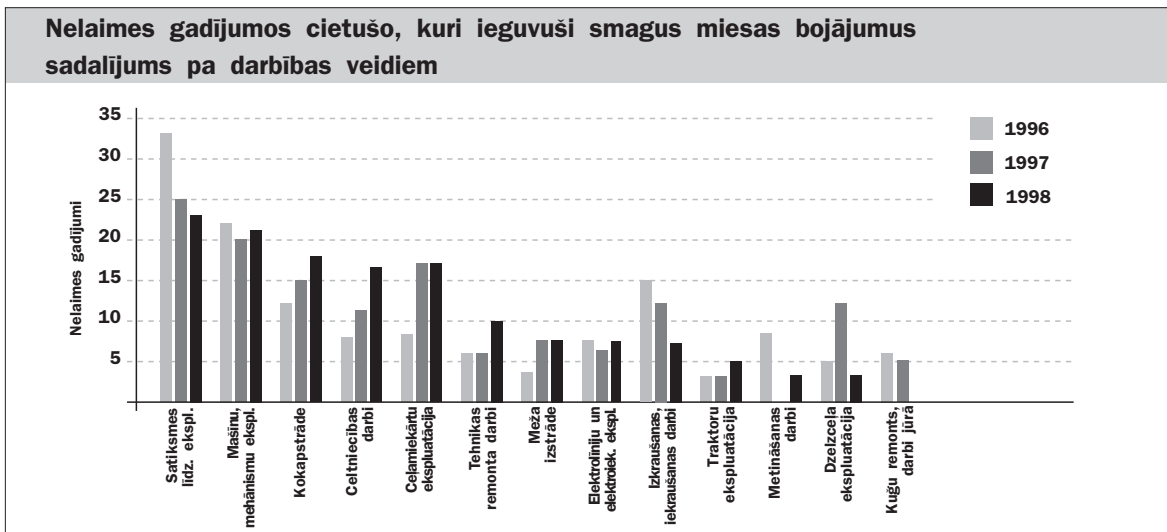
1998.gadā Latvijas Republikā notika 209 letāli, smagi un grupveida nelaimes gadījumi, kuros cieta 226 cilvēki, no tiem 58 cilvēki gāja bojā, 151 cilvēks ieguva smagas traumas un 17 cilvēki ieguva vieglas miesas bojājumus. Salīdzinot ar 1997.gadu, 1998.gadā bojā gājušo skaits ir palielinājies par vienu cilvēku, bet Rīgas pilsētā tas palielinājies par 5 un Liepājas rajonā par 11 cilvēkiem. 1998.gadā nelaimes gadījumi ar letālām sekām nav konstatēti Aizkraukles, Bauskas, Cēsu, Dobeles, Jēkabpils, Krāslavas, Kuldīgas, Ludzas, Saldus, Talsu, Valmieras rajonos un Jūrmalas pilsētā. Visbīstamākie darbības veidi valstī 1998.gadā bija transporta ekspluatācija, mašīnu, mehānismu, iekārtu ekspluatācija, būvniecības darbi, kuros bojā gājušie sastāda 39,6% no kopējā bojā gājušo skaita. Salīdzinot ar 1997.gadu, nelaimes gadījumu ar letālām sekām skaits pieaudzis mežizstrādē - 1,5 rei-

4.9. attēls

Datu avots. Valsts Darba inspekcija

4.10. attēls

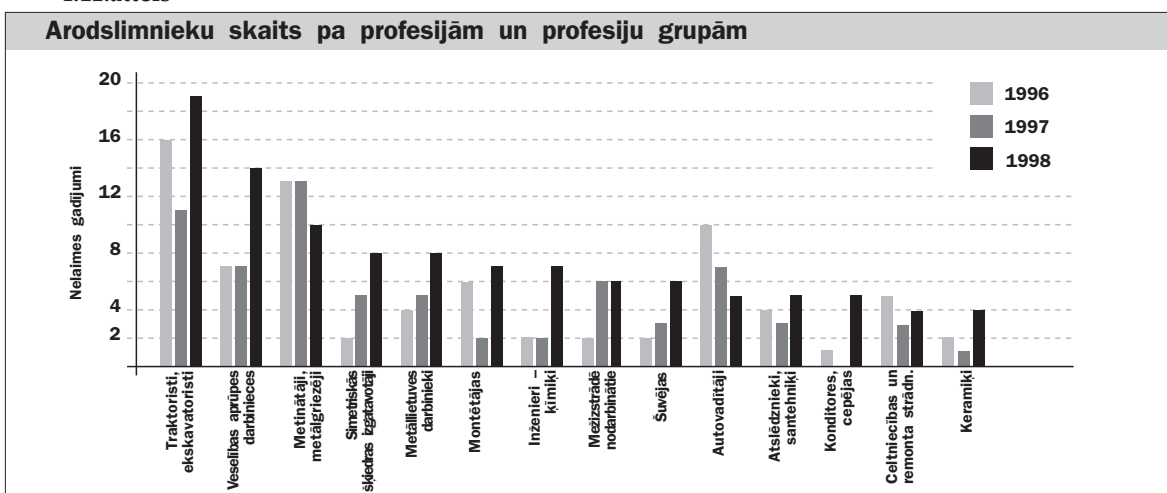

Datu avots. Valsts Darba inspekcija

zes, tehnikas remonta darbos - 4 reizes, ceļa remonta darbos - 3 reizes.

1998.gadā nelaiemes gadījumos cietušo skaits, kuri guvuši smagus miesas bojājumus, salīdzinot ar 1997.gadu ir samazinājies par 4 cilvēkiem. Par visbīstamākajiem darbības veidiem šajā vērtējumā ir jāuzskata automobiļu ekspluatācija, mašīnu, mehānismu, iekārtu ekspluatācija, kokapstrāde un celtniecības darbi, kuri sastāda 51,7% no visiem notikušajiem nelaiemes gadījumiem ar smagiem miesas bojājumiem. Vislielākais nelaiemes gadījumu ar smagiem miesas bojājumiem pieaugums ir vērojams kokapstrādē, celtniecības un tehnikas remonta darbos, bet savukārt vislielākais nelaiemes gadījumu skaita samazinājums ir vērojams dzelzceļu ekspluatācijas, kuģu remonta, ekspluatācijas, jūras un izkraušanas - iekraušanas darbos.

4.11.attēls

Datu avots. Valsts Darba inspekcija

Visbiežāk no arodslimībām cieš dažādu smago transporta līdzekļu vadītāji: eskavatori, traktori, automašīnu un mežizstrādes tehnikas vadītāji, autoiekrāvēju un celtņu krānu operatori (4.11.attēls). Kopā šajā grupā 1998.gadā reģistrēts 31 arodslimnieks vai 21,2% no kopējā arodslimnieku skaita.

Tāpat kā iepriekšējos gados arī 1998.gadā lielāko daļu arodslimšanu izraisījušas četras darba vides riska faktoru grupas (4.11.tabula):

- ķīmisko faktoru izraisītās akūtās un hroniskās slimības;
- fizikālo faktoru izraisītās slimības;
- kopējās fiziskās pārslodzes vai atsevišķu orgānu un sistēmu pārslodzes izraisītās slimības;
- rūpniecisko aerosolu izraisītās slimības.

4.11. tabula

Arodslimību skaits saslimšanu izraisījušo riska faktoru grupās						
Arodsaslimšanu izraisījušo riska faktoru grupas	1996		1997		1998	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Ķīmisko faktoru (akūtās un hroniskās slimības)	22	18,5	22	20,4	35	24
Bioloģisko faktoru	3	2,5	5	4,6	9	6,2
Fizikālo faktoru	35	29,4	25	23,1	37	25,3
Ārstniecības līdzekļu	4	3,4	2	1,9	2	1,4
Kopējās fiziskās vai atsevišķu orgānu, sistēmu pārslodzes	22	18,5	19	17,6	25	17,1
Rūpniecisko aerosolu	18	15,1	26	24,1	18	12,3
Aroda alergēni	10	8,4	5	4,6	12	8,2
Dažādu grupu (3 un vairāk) kombinētu risku iedarbība	5	4,2	4	3,7	8	5,5
KOPĀ	119	100	108	100	146	100

Datu avots. Valsts Darba inspekcija

Visās šajās riska faktoru grupās (izņemot rūpniecisko aerosolu izraisītās slimības) arodslimšanu skaits ir pieaudzis. Arodslimnieku skaits pēdējo divu gadu laikā samazinājies ārstniecības līdzekļu veidotajā riska faktoru grupā.

Profilaksē vislielākā nozīme ir pareizi lietotiem IAL (individuālās aizsardzības līdzekļi), stingrām darba aizsardzības prasībām un kvalitatīvām veselības pārbaudēm.

Secinājums - praktiskajā darbībā Valsts darba inspekcija (turpmāk tekstā VDI) amatpersonām, pildot VDI direktora 17.02.1998. rīkojumu Nr.7-r "Par LM 12.01.1998.g rīkojuma Nr.8. - "Par obligāto veselības pārbažu veikšanas kārtību" izpildes organizāciju reģionālajās VDI", katrā reģistrētajā un apsekotajā uzņēmumā jāveic drošības un veselības prasību kontrole.

Noslēgums

Darba aizsardzības jomā ir uzsākta konceptuāli jauna pieeja darba aizsardzības jautājumu risināšanai- atbilstoši iepriekšējās novēršanas- prevencijas principiem. Līdz ar to ir daļēji jāmainās arī Valsts darba inspekcijas darbībai. Šis ir ilglaicīgs process un saistīts ar darbinieku, darba devēju, inspektoru kā arī visas sabiedrības apzinības līmeņa celšanu. Līdz ar to VDI ar laiku galvenā vairs nebūs soģa funkcija, bet gan padomdevēja loma visām ieinteresētajām pusēm.

1998.gadā turpinājās Latvijas Republikas li-

kumdošanas tuvināšana Eiropas Savienības likumdošanai. Tiek izstrādāts likums "Par darba aizsardzību", kurš transponē ES direktīvu 89/391/EEC "Par pasākumiem, lai uzlabotu strādnieku drošību un veselību darbā" (plānots ieviest līdz 2000.gadam). Balstoties uz šo likumu tiks transponētas arī citas direktīvas (skat. pielikumā).

Bez direktīvu transponēšanas ir plānots izstrādāt arī citus likumdošanas aktus:

- Par darba drošību darbā ar elektrību;
- Par uzņēmumu iekšējo monitoringu (riska novērtēšana);
- Par apmācību un informācijas sniegšanu attiecībā uz darba aizsardzību.

Ministru kabinets ir paredzējis līdz 1999.gada beigām aizstāt visus bijušās PSRS likumus un citus normatīvos aktus, kas līdz šim darbojās Latvijas Republikā. Darba aizsardzības jomā tādu aktu ir vairāk kā 300.

Industriālo iekārtu drošības jomā 1999.gadā jāiesniedz Ministru kabinetā apstiprināšanai Ministru kabineta noteikumu "Par gāzveida kurināmā sadzīves iekārtām", "Par sprādzienbīstamā vidē lietojamām iekārtām un aizsardzības sistēmām", "Noteikumi par mašīnu drošību", "Noteikumi par spiedientvertņēm" projekti, kuri regulēs attiecīgās darbības jomas.

Ieviešot Eiropas Savienības direktīvas "Noteikumi par bīstamo iekārtu sarakstu", ir sekojošas problēmas:

- valsts budžeta līdzekļu trūkuma dēļ valsts in-

stitūciju speciālisti netiek pietiekami apmācīti, kas kopumā kavē integrācijas procesa attīstību;

- nav atrisināts jautājums par tirgus uzraudzības institūciju izveidi industriāli izmantojamo iekārtu jomā;
- ražotāju un citu tajās pārstāvēto organizāciju neieinteresētības dēļ izveidotās standartu tehniskās komitejas faktiski strādā bez to darbam nepieciešamajiem līdzekļiem, kas kavē normālas standartizācijas procesa attīstību;
- lēni attīstās akreditēto un pilnvaroto atbilstības novērtēšanas institūciju sistēma, jo tās stimulējošā, uz ES direktīvām balstītā likumdošana pašreiz nav līdz galam sakārtota.

Apzinoties, ka darba aizsardzības līmenis ir viens no svarīgākajiem rādītājiem, kas, Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā, būtu vērtējams valsts darba aizsardzības politikas ietvaros, turpmākā attīstība nostiprināma divos pamatvirzienos:

- valsts darba aizsardzības administrēšanas sistēmas stabilizēšana un aktualizēšana;
- darba aizsardzības nodrošināšana ekonomiskās darbības sfērā (uzņēmumos).

4.5. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

1) darba tirgus:

- uzlabot darba tirgus organizāciju,
- uzlabot informācijas pieejamību par Nodarbinātības valsts dienesta darbību un paaugstināt tā prestižu,
- turpināt Latvijas un ES likumdošanas saskaņošanu atbilstoši dokumenta "Pievienošanās partnerība" 4.2. sadaļā noteiktajiem vidējā termiņa mērķiem: izstrādāt darba tirgus politiku, saskaņot darba drošības likumdošanu, ik gadus sagatavot Nacionālo nodarbinātības plānu,
- veicināt aktīvo darba tirgus politiku,
- pieņemt likumu "Par palīdzību bezdarba gadījumā",
- saskaņā ar koncepciju "Par nodarbinātības veicināšanu valstī" Nacionālās trīspusējās konsultatīvās padomes institucionālajā sistēmā izveidot Nodarbinātības padomi,

2) darba samaksa:

- īstenot koncepcijā par darba samaksu paredzētos pasākumus: regulāra mēneša darba algas pārskatīšana pirms valsts budžeta projek-

ta izstrādes, regulāra no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku mēneša darba algu skalas pārskatīšana, darbinieku algu periodiska pārskatīšana un koriģēšana, ņemot vērā darba ieguldījumu un rezultātus,

- izstrādāt amatu kvalifikācijas kategorijas saskaņā ar intelektuālā darba un fiziskā darba novērtēšanas metodikām,
 - izstrādāt Ministru kabineta noteikumus par darba samaksas sistēmām no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem (trīs atsevišķas sistēmas): iestāžu, kuras veic valsts pārvaldes funkcijas, darbiniekiem, iestāžu, kuras sniedz pakalpojumus, darbiniekiem un militārpersonām un ieviest šīs sistēmas ar 2000 gadu,
- 3) darba tiesiskās attiecības:

- Eiropas integrācijas procesā darba tiesiskās attiecības ir pirmās kārtas direktīvas - kopumā vairāk kā 15,
- darbinieku prasījumu garantiju fonda izveidošana,
- nostiprināt Nacionālo trīspusējo darba devēju, valsts un arodbiedrību sadarbības padomi un tās institūciju sistēmu,
- pilnveidot darba strīdu atrisināšanas kārtību, izstrādājot Ministru kabineta koncepciju par dažādiem problēmas risinājumu modeļiem, kuri variē no Valsts darba inspekcijas ietvaros darbojošās strīdu komisijas līdz darbs tiesai vai vispārējās tiesas tiesnesim, kurš specializējies darbs lietās: atkarībā no izvēlēta modeļa tiks izstrādāts īpašs likums un citi nepieciešamie normatīvie akti
- Valsts darba inspekcijas personāla un sociālo partneru apmācības uzlabošana,
- nelegālā darba samazināšana
- tiks izstrādāti likumprojekti "Par darba aizsardzību", "Par darbinieku aizsardzību darba devēja maksātnespējas gadījumā"

4) darba aizsardzība:

- darba aizsardzības reforma
- Trīspušu apakšpadomes nolikuma un darbības principu uzlabošana,
- jaunu likumdošanas aktu izstrādāšana: par drošību darbā ar elektrību, par uzņēmuma iekšējo monitoringu (risika novērtēšana), par apmācību un informācijas sniegšanu attiecībā uz darba aizsardzību,
- jaunu likumdošanas aktu izstrādāšana industriālo iekārtu drošības jomā: par gāzveida ku-

rināmā sadzīves iekārtām, par sprādzienbīstamā vidē lietojamām iekārtām un aizsardzības sistēmām, par mašīnu drošību, par spiecientvertņem, par bīstamo iekārtu sarakstu,

- ES integrācijas aspektā darba aizsardzības politika jāattīsta divos virzienos: valsts darba aizsardzības sistēmas stabilizēšana un aktualizēšana un darba aizsardzības nodrošināšana ekonomiskās darbības sfērā (uzņēmumos).

Esošās problēmas:

- nodarbinātības attīstību valstī kavē tas, ka nav koordinētas sadarbības starp ministrijām un starp valsts un nevalstiskajām institūcijām nodarbinātības jautājumu risināšanā;
- pilnībā nav atrisināts jautājums par Nodarbinātības padomes izveidošanu;
- zemas darba algas, t.sk. minimālā mēneša darba alga; augsti kvalificēti speciālisti aizplūst no valsts iestādēm uz privātstruktūrām un institūcijām ar augstāku atalgojumu;
- netiek ievērots princips - vienāda darba samaksa par vienādas vērtības darbu;
- darba algu pārskatīšana nav regulāra;

- Darba kodeksa ieviešanas problēmas, kuras saistās ar Valsts darba inspekcijas personāla un sociālo partneru apmācību par kodeksa izstrādāšanā izmantotajiem pamatprincipiem un tajā ietvertajiem jauninājumiem;
- nelegālā darba pastāvēšana valstī;
- nepilnības darba strīdu atrisināšanas procedūrā kavē darbinieku tiesību aizstāvēšanu;
- arodsaslimšanu skaita pieaugums 1998.gadā salīdzinot ar 1997.gadu;
- valsts budžeta līdzekļu trūkuma dēļ valsts institūciju speciālisti netiek pietiekami apmācīti, kas kopumā kavē integrācijas procesa attīstību;
- tautsaimniecības nozares ļoti gausi un negribīgi strādā nozaru darba aizsardzības likumdošanas sfērā;
- nav atrisināts jautājums par tirgus uzraudzības institūciju izveidi industriāli izmantojamo iekārtu jomā;
- lēni attīstās akreditēto un pilnvaroto atbildības novērtēšanas institūciju sistēma, jo tās stimulējošā, uz ES direktīvām balstītā likumdošana pašreiz nav līdz galam sakārtota.

5. VESELĪBAS APRŪPE

Veselība ir fiziska, garīga un sociāla labklājība, valsts un tautas pastāvēšanas un izdzīvošanas dabisks pamats. Veselības aprūpe ir pasākumu komplekss veselības nodrošināšanai un uzturēšanai.

Veselības aprūpē izdala primāro, sekundāro un terciāro līmeni.

Primārā veselības aprūpe ir vērsta uz visu sabiedrību kopumā un katru individu atsevišķi, tai jābūt vispārpieejamai, uztveramai, efektīvai. Ir grūti nošķirt veselības veicināšanas un primārās veselības aprūpes pasākumus - profilaksi, diagnosticēšanu, ārstēšanu, rehabilitāciju, individuālo aprūpi ģimenes un sabiedrības līmenī ambulatoros apstākļos, jo daļa no šiem pasākumiem savstarpēji pārklājas un vairāk vēršas uz paša cilvēka resursu mobilizēšanu nekā uz specifiskas un tehniski sarežģītas medicīniskās iejaukšanās nepieciešamību. Primārās veselības aprūpes ārsta uzdevums ir izvērtēt pacienta veselības stāvokli un lemt jautājumu, kad nepieciešams pacientu nosūtīt uz sekundārās vai terciārās aprūpes līmeni. Lai uzlabotu epidemioloģisko situāci-

ju valstī un pieejamību atsevišķiem stratēģiski svarīgiem ārstiem, bez primārās aprūpes ārsta norīkojuma var apmeklēt ftiziatru, psihiatru, venerologu, narkologu, endokrinologu cukura diabēta slimniekiem, zobārstu bērniem līdz 18 gadu vecumam.

Sekundārās veselības aprūpes pasākumi ir orientēti uz konkrētiem, specializētiem ārstniecības pakalpojumiem, kurus sniedz ārstniecības personas atbilstošās (sertificētās) stacionārās ārstniecības iestādēs. Galvenās sekundārās aprūpes specialitātes ir iekšējās saslimšanas, ķirurģija, ortopēdija, oftalmoloģija, uroloģija, dermatoloģija, otorinolaringoloģija.

Terciāro veselības aprūpi raksturo augsti specializēti medicīniskie pakalpojumi, kurus sniedz vienas vai vairāku medicīnisko nozaru ārstniecības personas ar papildus kvalifikāciju (sertifikāciju noteiktā ārstniecības metodē) specializētos ārstniecības centros vai iestādēs un tā ir saistīta ar tehniski daudzveidīgu un sarežģītu diagnosticēšanas un ārstniecības iekārtu izmantošanu.

Lai uzlabotu iedzīvotāju veselības aprūpi Latvijā un racionāli izmantotu tai iedalītos valsts budžeta līdzekļus, ir uzsākta veselības aprūpes reforma Latvijā. Tā vērsta uz sabalansētas un finansiāli līdzsvarotas veselības aprūpes sistēmas izveidi. Jaunā sistēma ir balstīta uz primāro veselības aprūpi un profilaksi, kā arī uz universālu, efektīvu un vienotu veselības apdrošināšanas sistēmu, kura garantē veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību kā arī optimālu veselības aprūpes infrastruktūras pielietojumu.

Reformu process valstī norit pakāpeniski. Līdz 90-to gadu sākumam Latvijā pastāvēja centralizēta veselības aprūpes sistēma. Šī sistēma, kuru pilnībā apmaksāja valsts, bija radījusi mānīgu priekšstatu, ka veselības aprūpe nemaksā neko. Tā kā veselības aprūpes pakalpojumi bija pieejami bez maksas, veselības aprūpei nebija monetārās vērtības iedzīvotāju skatījumā. Līdzekļi veselības aprūpes sektoram tika iedalīti, neskatoties uz pakalpojumu kvalitāti un kvantitāti, turklāt veselības aprūpes jomā tika nodarbināts nepamatoti daudz personu.

Uzsākot reformu, tika nolemts norēķināties

par pakalpojumiem, ņemot vērā reāli padarītā darba apjomu. Tika ieviesta punktu sistēma medicīnisko manipulāciju apmaksai, ko realizēja ar rajonu slimokašu palīdzību. Līdzekļus veselības aprūpei sāka iedalīt pašvaldībām, kurām tādēļ radās iespēja pēc sava ieskata noteikt veselības aprūpei paredzēto līdzekļu apjomu. Rezultātā izveidojās situācija, ka dažādos reģionos veselības aprūpei paredzēto līdzekļu apjoms ievērojami atšķīrās, turklāt pacientiem bija jāsedz daļa no pakalpojumu izmaksām.

Kopš 1997.gada ir izveidots Valsts obligātās veselības apdrošināšanas Centrālais fonds, kura uzdevums ir organizatoriski un metodiski vadīt veselības aprūpes finansēšanas sistēmas reformu valstī. Tas saņem visu veselības aprūpei paredzēto finansējumu un veic tā sadali reģionālajām slimokasēm, saskaņā ar līgumiem un noteiktajiem kritērijiem.

Ņemot vērā iedzīvotāju blīvumu, ar pašvaldību līdzdalību 1998.gadā tika izveidots šāds reģionālo slimokasu tīkls:

1. Kurzemes reģions (Liepājas pilsēta, Liepājas rajons, Ventspils pilsēta, Ventspils rajons, Talsu

rajons, Saldus rajons, Kuldīgas rajons) - pašvaldības bezpeļņas uzņēmums "Kuldīgas slimokase"

2. Pierīgas reģions (Rīgas rajons, Tukuma rajons) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Pierīgas slimokase"

3. Rīga (Rīgas pilsēta) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Rīgas novada slimokase"

4. Viduslatvijas reģions (Jelgavas pilsēta, Jelgavas rajons, Dobeles rajons, Bauskas rajons, Jūrmala) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Viduslatvijas slimokase"

5. Daugavas reģions (Ogres rajons, Aizkraukles rajons, Preiļu rajons, Jēkabpils rajons) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Daugavas slimokase"

6. Ziemeļaustrumu reģions (Valkas rajons, Balvu rajons, Cēsu rajons, Gulbenes rajons, Alūksnes rajons, Limbažu rajons, Madonas rajons, Valmieras rajons) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Ziemeļaustrumu slimokase"

7. Rēzeknes reģions (Rēzeknes pilsēta, Rēzeknes rajons, Ludzas rajons) - pašvaldības bez-

peļņas uzņēmums "Rēzeknes pilsētas un rajona slimokase"

8. Latgales reģions (Daugavpils pilsēta, Daugavpils rajons, Krāslavas rajons) - bezpeļņas organizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Latgales apvienotā slimokase"

5.1. Veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātes nodrošināšana

Veselības aprūpē 1998.gadā bija nodarbināti 8313 ārsti un 13850 ārstniecības personas ar vidējo medicīnisko izglītību. Ārstu skaita ziņā Latvija ir Eiropas valstu līmenī (Latvijā 2,94 ārsti uz 10 000 iedzīvotājiem, Eiropā - aptuveni 3,0 ārsti uz 10 000 iedzīvotājiem).

Augstāko medicīnisko izglītību var iegūt Latvijas Medicīnas akadēmijā un Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē. Tās finansē no budžeta. Valsts budžeta finansējums pēdējā gada laikā ir pieaudzis (lai gan samazinājies studentu skaits) - 1997.gadā - 2,719milj.Ls, 1998.gadā - 2,987milj.Ls (+1,1milj.Ls no ieņēmumiem). No 1998. gada Izglītības un zinātnes ministrija paredzējusi 50'000Ls

5.1.tabula

Veselības aprūpes resursu pārskats								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Slimnīcu skaits	187	176	166	170	166	158	156	150
gultu skaits slimnīcās	36106	33831	31353	30388	27808	25641	23840	23165
t. sk. grūtniecēm un dzemdētājam	1766	1691	1366	1213	1100	894	616	744
gultu skaits uz 10 000 iedz.	135,9	129,8	122,2	120,1	111,2	103,4	96,6	94,9
Ārsti (t. sk. zobārsti)	12203	10701	9349	8682	8326	8541	8313	7964
uz 10 000 iedzīvotājiem	46,0	41,5	36,4	34,3	33,3	34,5	33,6	32,4
t. sk. zobārsti	1478	1285	1153	1153	931	1185	1116	1064
uz 10 000 iedzīvotājiem	5,6	4,9	4,5	4,5	3,7	4,8	4,7	4,3
Vidējais medicīniskais personāls	27427	23819	22042	19361	18270	17908	16754	15606
uz 10 000 iedzīvotājiem	103,2	91,4	86,0	76,5	73,1	72,2	68,1	63,5
Hospitalizēto skaits tūkstošos	564	522	526	536	535	522	530	540
uz 10 000 iedzīvotājiem	21	20	20	21	21	21	22	22
Ambulatorās palīdzības iestādes	393	372	394	499	527	577	617	652
Feldšeru un vecmāšu un feldšeru veselības punkti	836	559	552	455	414	409	408	393
Ārstu apmeklējumu (neskaitot zobārstu) skaits (mln)	19,4	16,1	13,2	12,9	12,1	10,8	11,0	11,3
uz 1 iedzīvotāju	7,3	6,1	5,1	5,1	4,8	4,3	4,5	4,6
Zobārstu apmeklējumu skaits (mln)	3,9	3,4	2,6	2,4	2,0	2,0	1,8	
uz 1 iedzīvotāju	1,5	1,3	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

5.2.tabula

Kopējais veselības aprūpes budžets 1997.-1999.gads, milj.Ls		
1997	1998	1999
111,3	126,4	143,5

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes vajadzībām.

Valsts nodrošina iespējas mediķiem paaugstināt kvalifikāciju ar pastāvošo institūciju palīdzību - Latvijas medicīnas akadēmijas pēcdiploma izglītības fakultātē, Ārstu Biedrības un Latvijas Universitātes pēcdiploma apmācības, specializācijas un kvalifikācijas celšanas institūtā, Ārstu profesionālo asociāciju rīkotajosursos un semināros. Pastāvošā ārstniecības personu sertifikācijas un resertifikācijas sistēma prasa ne tikai kvalifikācijas paaugstināšanu, bet ir absolūta nepieciešamība ikvienam, kas darbojas ārstniecības nozarē. Lai nodrošinātu sertifikāta derīgumu ilgstošā laika posmā, nepieciešams krāt t.s. "kreditpunktus" par apmeklētajiem kvalifikācijas celšanas kursiem un profesionālo biedrību sēdēm.

Ar medicīnas māsu kvalifikācijas celšanas jautājumiem nodarbojas Medicīnas profesionālās izglītības centrs.

5.1.tabulā redzams kā mainījies veselības aprūpes institūciju un ārstu skaits, un veselības aprūpes pakalpojumu apjoms laika posmā no 1991.gada līdz 1998.gadam. Attīstoties primārās aprūpes ārstu tīklam valstī, likumsakarīgi ir pieaudzis ambulatoro ārstniecības iestāžu skaits no 617 ambulatorās palīdzības iestādēm 1997.gadā līdz 652 - 1998.gadā. Minētais rādītājs liecina par veselības aprūpes reformas, kura vērsta uz primārās veselības aprūpes attīstību, vienmērīgu gaitu, palielinot iedzīvotājiem veselības aprūpes pakalpojuma pieejamību. Par to liecina ārstu apmeklējumu skaita rādītājs pēdējo gadu laikā: 1996.gadā - 10,8milj.; 1997.gadā - 11,0 milj.; 1998.gadā - 11,3milj.

Atbilstoši ambulatorās palīdzības iestāžu skaita pieaugumam, samazinājies slimnīcu skaits no 156 -1997.gadā līdz 150 - 1998.gadā.

Kopējā veselības aprūpes budžeta (5.2.tabula) izlietojuma kārtību 1998.gadā noteica Ministru kabineta noteikumi "Veselības aprūpes finansēšanas noteikumi" un "Noteikumi par atviegloju-

miem ārstniecības līdzekļu iegādē".

Lai valstī varētu nodrošināt visiem iedzīvotājiem pieejamus, kvalitatīvus veselības aprūpes pakalpojumus ar esošajiem finansu resursiem un efektīvi izmantotu veselības aprūpei paredzēto valsts līdzekļu daļu, ir veikti pasākumi, lai veselības aprūpes pakalpojumos maksimāli iekļautu visu veselības aprūpes pakalpojumu saņēmēju vajadzības, tajā skaitā, nodrošinot veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību sociāli neaizsargātajām iedzīvotāju grupām. Ir optimāli sabalansētas finansilās iespējas ar pakalpojuma pieprasījumu un pieejamības nodrošinājumu. Noteikta neliela pacienta iemaksa, kas ir tiešs pacienta maksājums ārstniecības iestādē par veselības aprūpes pakalpojuma minimuma ietvaros sniegto ārstniecības pakalpojumu. Šāds maksājums organizē pacientu un paaugstina individuālo atbildību par veselību kā materiālu vērtību. Lai pacienta iemaksa neierobežotu pakalpojuma pieejamību, atbilstoši Eiropas Savienības prasībām 1998.gada veselības aprūpes finansēšanas noteikumos pirmo reizi tika iestrādātas sociālās drošības normas. Ir noteikts, ka pacienta iemaksa kopsummā kalendāra gadā nedrīkst pārsniegt 80 latus un pacienta iemaksa par katru hospitalizāciju nedrīkst pārsniegt 15 latus pieaugušajiem (neskaitot maksu par ārstnieciskajām manipulācijām). Noteiktas neaizsargātākās iedzīvotāju sociālās grupas, kuras no pacientu iemaksām atbrīvotas. Neatliekamā medicīniskā palīdzība tiek sniegta bezmaksas.

Visu līmeņu medicīnisko palīdzību (primāro, sekundāro, terciāro) var saņemt valsts, pašvaldību un privātajās ārstniecības iestādēs. 1998.gadā ārstniecības iestāžu darbība tika noteikta kā reglamentētā sfēra, pieņemta ārstniecības iestāžu sertifikācijas kārtība un noteikumi par obligātajām prasībām dažādu profilu ārstniecības iestādēm. Tika pilnvarota ārstniecības iestāžu sertifikācijas institūcija - "Veselības statistikas, informācijas un medicīnas tehnoloģiju centrs". Valstī uzsākta ārstniecības iestāžu sertifikācija. Sertifikācijas nokār-

5.3.tabula

Onkoloģijas galvenie rādītāji (pēc Latvijas vēža reģistra datiem)					
	1994	1995	1996	1997	1998
Saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem (absolūtos skaitļos)	7879	8102	8295	8452	9092
Mirstība no ļaundabīgiem audzējiem (absolūtos skaitļos)	5356	5100	5483	5220	5138
Letalitāte pirmajā diagnozes uzstādīšanas gadā (%)	39,9	39,9	40,1	35,0	-
Onkopatoloģijas atrade profilaktiskajās apskatēs (%)	5,4	3,1	3,1	1,9	2,0
Piecu gadu dzīvildze (%) ¹	56,3	56,2	56,9	57,6	56,6

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

tošana dod lielāku iespēju pretendēt uz valsts pamatfinansējumu. Visu veselības aprūpes iestāžu darbību reglamentē vienotas likumdošanas normas, līdz ar to nav nozīmes atsevišķas iestādes īpašuma formai. Kontrolē, kas nodrošina veselības aprūpes kvalitāti, veic šim nolūkam īpaši izveidota valsts iestāde "Medicīnas aprūpes un darbības ekspertīzes kvalitātes kontroles inspekcija".

Līdz 1998.gadam ārstniecības līdzekļu iegāde "Noteikumu par atvieglojumiem ārstniecības līdzekļu iegādē" kārtībā tika garantēta atsevišķām iedzīvotāju kategorijām (invalidiem, politiski represētām personām un citiem) un atsevišķām slimībām un īpašiem stāvokļiem. Lai pilnveidotu un uzlabotu ambulatorai ārstniecībai paredzēto zāļu medicīnisko preču iegādes izdevumu kompensāciju pacientiem 1998.gadā tika izstrādāti jauni Ministru kabineta noteikumi "Ambulatorai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", kura tiks realizēta pakāpeniski līdz 2002.gadam. Šie noteikumi būtiski izmaina ambulatorai ārstniecībai paredzēto līdzekļu izrakstīšanas kārtību. Ievērojami palielināsies to iedzīvotāju skaits, kuriem būs iespējams saņemt ārstniecības līdzekļus ambulatorai ārstniecībai ar atlaidēm. Netiks izdalītas atsevišķas iedzīvotāju sociālās kategorijas, bet gan konkrēta saslimšana, tās raksturs un smaguma pa-

5.4.tabula

Zidaiņu mirstība								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
gadījumu skaits	545	557	434	381	407	315	289	273
uz 1000 dzimušajiem	15.6	17.4	15.9	15.5	18.5	15.8	15.2	14.7

¹ Dzīvildze - slimnieku skaits, kuri dzīvo 5 gadus un ilgāk pēc audzēja diagnostikas uzstādīšanas.

kāpe, nosakot kompensācijas apjomu ārstniecības līdzekļiem. Iespēja nodrošināt ārstniecības līdzekļus ambulatorai ārstniecībai ar atlaidēm ir viens no mehānismiem primārās veselības aprūpes optimālai attīstībai.

5.2. Veselība, saslimstība un mirstība

Kopējais veselības aprūpes finansējums ar katru gadu palielinās (5.2.tabula), tomēr, ņemot vērā inflāciju, tehnoloģiju nolietojumu u.tml., tas nav pietiekams ne tikai veselības aprūpes pakalpojumu attīstībai un uzlabošanai, bet atsevišķos gadījumos arī patreizējo veselības aprūpes pakalpojumu uzturēšanai esošajā līmenī.

Tas atspoguļojas nelabvēlīgās tendencēs iedzīvotāju veselībā, par ko liecina augstie mirstības rādītāji atsevišķās slimību grupās, pieaugoša infekciju slimību izplatība, kā arī augstais saslimstības līmenis ar ļaundabīgiem audzējiem.

Pēdējo gadu laikā pieaugusi saslimstība ar onkoloģiskajām slimībām, bet samazinājusies mirstība no šīs slimību grupas (5.2.tabula). Tas liecina par ārstnieciskā procesa kvalitātes uzlabošanu un savlaicīgu slimības diagnosticēšanu. Par to liecina arī pēdējo gadu laikā pieaugusi onkoloģisko slimnieku dzīvildze¹ (5.3.tabula).

1998.gadā bija viszemākā zidaiņu mirstība

5.5.tabula

Zīdaiņu mirstības struktūra (%)			
Zīdaiņu nāves cēloņi	1996	1997	1998
1. Infekcijas un parazitārās slimības	3.8	7.2	7.3
2. Elpošanas sistēmas slimības	6.9	4.8	4.4
3. Iedzimtas anomālijas	24.8	24.9	30.4
4. Perinatālā perioda patoloģiski stāvokļi	54.0	47.4	43.9
5. Ievainojumi, saindēšanās un ārējās iedarbes sekas	3.8	7.5	4.8
6. Pārējās slimības	6.7	8.2	9.2

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

pēdējo 8 gadu periodā (5.4.tabula).

Ir arī izmaiņas zīdaiņu nāves cēloņu struktūrā: manāmi pieaudzis mirušo zīdaiņu skaits ar iedzimtām anomālijām, bet samazinājusies mirstība no perinatālā perioda patoloģiskajiem stāvokļiem un ievainojumiem, saindēšanās un ārējās iedarbes sekām (5.5.tabula).

Pozitīvas izmaiņas zīdaiņu mirstības samazināšanā veicina jau iepriekšējos gados uzsāktie pa-

5.6.tabula

Saslimstība ar visu formu tuberkulozi dažādās vecuma grupās uz 100 000 iedzīvotājiem								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kopā	28,7	29,0	33,3	44,1	50,4	59,0	68,4	74,0
t. sk. pieaugušiem	34,3	34,5	41,2	55,4	62,9	72,6	83,6	88,6
pusaudžiem	5,7	14,4	6,9	12,0	11,2	15,0	22,7	26,9
bērniem	7,5	6,1	7,8	9,5	12,0	16,9	18,1	26,4

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

sākumi, kas tiek veikti, lai sievieti stimulētu uzsākt medicīnisko aprūpi ārstniecības iestādē vēl līdz 12. grūtniecības nedēļai.

Sakarā ar patreizējo sociāli ekonomisko stāvokli valstī un ar to saistīto nelabvēlīgo vispārējo veselības situāciju - īpaši neapmierinošo iedzīvotāju fizisko stāvokli, kas ir noteicošs faktors infekciju slimību izplatībai, joprojām nopietna situācija

5.7.tabula

Saslimstība ar tuberkulozi vīriešu un sieviešu vidū								
Saslimstība	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
- vīriešiem	42,1	42,3	47,7	65,7	72,2	84,5	103,8	113,6
- sievietēm	17,2	18,6	20,8	25,4	31,5	37,0	37,3	39,9

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

valstī ir saslimstībā ar tuberkulozi. 1998.gadā reģistrēti 1820 pirmreizējas saslimšanas gadījumi ar visu formu tuberkulozi, tas ir par 131 gadījumiem jeb par 8.2 % vairāk kā 1997.gadā (5.6.tabula).

Saslimstības pieaugums ar tuberkulozi vērojams gan sievietēm, gan vīriešu vidū. Tomēr biežāk ar tuberkulozi slimo vīrieši (5.7.tabula).

Biežāk ar tuberkulozi slimo darbaspējīgā vecumā (18 - 54 gadi). Palielinās bērnu saslimstība ar

tuberkulozi. Pirmo reizi deviņdesmitajos gados samazinājies ar tuberkulozi pirmreizēji saslimušo skaits un 1998.gadā tas bija 74 gadījumi uz 100'000 iedzīvotājiem.

Turpina samazināties saslimstība ar seksuāli transmisīvajām slimībām. Salīdzinājumā ar 1997.gadu, 1998.gadā sifilisa izplatība samazinājusies par 12,9%. Gonorejas izplatība 1998.gadā sa-

mazinājusies par 26,1%, uroģenitālo hlamīdiju izplatība par 22,6%.

Pieaug saslimstības ar lipīgajām ādas slimībām. Ādas sēnišu izplatība pieaugusi par 10,2%. Šo slimību izplatībā svarīga ir sadarbība ar veterināro dienestu.

Strauji pieaudzis AIDS slimnieku skaits. 1998.gadā reģistrēti 163 jauni saslimšanas gadījumi. Kopā valstī uz 1998. gada 31. decembri reģistrēti 251 AIDS inficētie. Slimnieku skaitu veido galvenokārt personas vecumā no 15 - 49 gadiem, pie kam vīriešu skaits ir 3 reizes lielāks par sieviešu skaitu. Noturīgi pēdējo triju gadu laikā ir primāro invaliditāti apliecināšie rādītāji, ar niecīgām svārstībām dažās slimību grupās. 1998.gadā palielinājies vardarbīgā nāvē mirušo skaits kā arī mirstība no alkoholisma un aknu cirozes.

5.3. Veselības aprūpes sistēmas reforma un starptautiskā sadarbība

Veselības aprūpes sistēmas reforma valstī tiek realizēta Pasaules Bankas kredīta ietvaros, ko akceptējis Ministru kabinets. Veselības aprūpes reformas pamatā ir primārās veselības aprūpes attīstība. Valsts ar savām dotācijām ir atbalstījusi atsevišķu primārās aprūpes ārstu prakšu vietu iekārtošanu. Lai nodrošinātu pieejamību veselības aprūpes pakalpojumam, 1998.gadā uzsākta reģistrācija pie primārās veselības aprūpes ārsta vai ģimenes ārsta. Pacientam noteiktas brīvas izvēles tiesības izraugoties ģimenes ārstu. Reformas gaitā paredzēts finansējumu virzīt uz primārās aprūpes ārstu izdalot finansējumu proporcionāli reģistrēto pacientu skaitam pie konkrētā ārsta. 1998.gadā izstrādāta un uzsākta primārās veselības aprūpes apmaksas modeļa aprobācija 32 ārstu prakses vietās. Veidojot primārā aprūpes ārstu tīklu valstī būtiska loma ir sadarbībai ar vietējām pašvaldībām, jo pieejamība veselības aprūpes pakalpojumam atkarīga ne tikai no laba speciālista noteiktā jomā, bet arī no sakārtotas vietējās infrastruktūras. Šeit jāsaprot pašvaldību loma, nosakot ārstniecības iestāžu un ārstu prakšu ģeogrāfisko izvietojumu, ceļu sakārtošanā, iedzīvotāju nodrošināšanā ar sabiedrisko transportu. Pašvaldības savas tiesības un pienākumus veselības aprūpes jomā realizē caur reģionālajām slimokasēm, kuru dalībnieces tās ir. Pašvaldību pienākums un tiesības ir veselības aprūpes pakalpojuma kvalitātes nodrošināšana un kontrole. Pašvaldību pienākums ir kontrolēt,

lai to teritorijās izvietotās ārstniecības iestādes un ārstu prakses vietas atbilstu valstī noteiktajām obligātajām prasībām un tajās strādātu sertificēti speciālisti.

Sakarā ar virzību uz Eiropas Savienību Veselības aprūpes reformu process Latvijā norit saskaņā ar Pasaules Veselības Organizācijas Eiropas veselības politikas stratēģiskajiem virzieniem. Pasaules Veselības Organizācijā aktīvi darbojas Latvijas eksperti speciālisti daudzās nozarēs (endokrinoloģijā, seksuāli transmisīvajās slimībās, infekciju slimībās un citās). Eksperti veic starpvalstu koordinējošo darbību savā specialitātē un iegūst plašu informāciju par savas nozares attīstību Eiropas un Austrumeiropas valstu grupās.

Izveidotas konkrētas sadarbības grupas atsevišķu problēmu risināšanai (CINDI programma, kurā, ar programmas Vadības komitejas Kopenhāgenā protokolu, kā prioritāra ir minēta sirds - asinsvadu slimību profilakse).

Nozīmīga ir sadarbība ar Eiropas Padomi. Latvija tiek pārstāvēta Eiropas Padomes Bioētikas komitejā un Veselības komitejā. Mūsu valsts parakstījusi Eiropas Padomes konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu un tās papildprotokolu par cilvēku klonēšanas izliegumu.

No 1998. gada aprīļa Latvijā darbojas "Centrālā medicīnas ētikas komiteja" kas nodarbojas ar bioētikas jautājumiem (cilvēka cieņas un tiesību aizsargāšana bioloģijā un medicīnā).

Veselības aprūpes speciālisti tiek iepazīstināti ar Eiropas Padomes Veselības komitejas rekomendācijām atsevišķās nozarēs. Eiropas Padomes eksperti veikuši nozaru profesionālo analīzi (1998. gadā atzinumu saņēma Valsts asinsdonoru centrs). Izveidojusies ārstu speciālistu sadarbība ar dažādām pacientu sabiedriskajām organizācijām. Ieguvums šeit abpusējs: speciālistiem rodas iespēja izglītot pacientu jautājumos, kas saistīti ar noteiktas saslimšanas profilaksi un ārstēšanu. Pacientiem savukārt rodas plašākas iespējas savu problēmu risināšanā piesaistīt valstiskās struktūras un līdzīgas ārvalstu organizācijas.

5.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

- iezīmējas dažu veselības aprūpes pamatrādītāju pozitīva virzība (ambulatoriskā darba apjoma palielināšanās, ļaundabīgo audzēju ag-

- rīnās diagnostikas uzlabošanās, zīdaiņu mirstības samazināšanās u.c.), kas liecina par veselības aprūpes reformas progresu (...pielikums),
- sākot ar 1998. gadu ieviestas sociālās drošības normas veselības aprūpes finansēšanas noteikumos,
 - izstrādāti jauni Ministru kabineta noteikumi "Ambulatorai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", kura tiks realizēta pakāpeniski līdz 2002.gadam. Stājoties spēkā šiem noteikumiem, netiks izdalītas atsevišķas iedzīvotāju sociālās kategorijas, bet kompensācijas apjoms ārstniecības līdzekļiem tiks noteikts atkarībā no konkrētas slimšanas, tās rakstura un smaguma pakāpes.
 - ārstniecības iestāžu darbība noteikta kā reglamentēta sfēra, pieņemta ārstniecības iestāžu sertifikācijas kārtība un noteikumi par obligātajām prasībām dažādu profilu ārstnieciskajām iestādēm un pilnvarota ārstniecības iestāžu sertifikācijas institūcija - Veselības statistikas, informācijas un medicīnas tehnoloģiju centrs,
 - uzsākta ārstniecības iestāžu sertifikācija,
 - uzsākta reģistrācija pie primārās aprūpes ārsta vai ģimenes ārsta,
 - izstrādāta un uzsākta primārās veselības aprūpes apmaksas modeļa aprobācija 32 ārstu prakses vietās, izdalot finansējumu proporcionāli reģistrēto pacientu skaitam pie konkrēta ārsta,
 - paplašināta starptautiskā sadarbība veselības aprūpes jomā,
 - veikti sociālās politikas lietišķie pētījumi, kas palīdz veidot veselības aprūpes politiku nākotnē. Pētījumu rezultāti liek kritiski izvērtēt medicīnisko pakalpojumu pieejamību. 24,3% aptaujāto par cēloni kāpēc atteikušies no veselības aprūpes pakalpojuma min naudas trūkumu. 51,6% aptaujāto ārsta izrakstītās zāles iegādājas neregulāri, 75% par šādas rīcības cēloni min līdzekļu trūkumu. 29,3% izteikuši neapmierinātību ar medicīnisko palīdzību savā dzīves vietā, par cēloņiem minot 33% speciālistu trūkumu, 23,3% rindas pie speciālista, 22,3% grūtības ar transportu, 14,4% pārāk liels attālums līdz ārstniecības iestādei (29% gadījumu medicīniskās palīdzības sniegšanas vieta ir tālāk par 5 km no dzīves vietas).

6. Sabiedrības veselība

Sabiedrības veselība aptver higiēniskās un epidemioloģiskās uzraudzības, veselības veicināšanas, pārtikas drošuma, vides riska faktoru uzraudzības jautājumus. Šajā jomā Latvijā darbojas vairākas institūcijas, tām katrai ir savas specifiskas funkcijas:

- Nacionālais vides veselības centrs nodrošina sabiedrības veselības politikas realizāciju un normatīvo aktu izstrādi sabiedrības veselības jomā;
- Valsts sanitārā inspekcija veic normatīvo aktu izpildes kontroli un uzraudzību higiēnas, epidēmiskās drošības un pārtikas nekaitīguma jomā;
- Latvijas pārtikas centrs organizē un koordinē likumā "Par pārtikas aprites kārtību un uzraudzību" noteikto pārtikas aprites valsts uzraudzību, kā arī izstrādā attiecīgus tiesību aktu projektus. Sadarbībā ar citām valsts institūcijām organizē normatīvo aktu projektu, normatīvu, kā arī obligāto pārtikas nekaitīguma prasību izstrādi un pilnveidošanu;
- Latvijas sertifikācijas centrs veic pārtikas, parfimērijas un kosmētikas līdzekļu, rotaļlietu, degvielas un tabakas izstrādājumu atbilstības novērtēšanu;

- AIDS profilakses centrs īsteno valsts politiku cilvēka imūndeficīta vīrusa infekcijas un AIDS epidēmijas ierobežošanas jomā. Sadarbībā ar citām ieinteresētajām institūcijām un organizācijām izstrādā, ievieš un koordinē cilvēka imūndeficīta vīrusa infekcijas un AIDS profilakses epidemioloģiskās uzraudzības, diagnostikas, kā arī ar cilvēka imūndeficīta vīrusu inficēto un ar AIDS slimo personu medicīniskās un sociālās aprūpes pasākumus;

- Veselības veicināšanas centrs nodrošina veselības veicināšanas, izglītošanas un slimību profilakses programmu izstrādi un koordinēšanu visā valstī un reģionos.

Kopš deviņdesmito gadu sākuma Eiropā un arī Latvijā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta vides faktoru ietekmei uz cilvēka veselību. Lai veiksmīgi risinātu šos jautājumus, Labklājības ministrijas Sabiedrības veselības departaments, sadarbībā ar Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministriju, ir izstrādājis Vides veselības rīcības plānu, kurš 1998.gada maijā tika akceptēts un publicēts. Tas ietver gan pārskatu par vides veselības situāciju valstī, gan prioritāro vides veselības problēmu iespējamus risinājumus.

6.1. Produktu, procesu un pakalpojumu drošuma un nekaitīguma nodrošināšana.

Sabiedrības veselību būtiski ietekmē produkti, procesi un pakalpojumi, kurus iedzīvotāji izmanto. Tiem jābūt pēc iespējas drošiem un veselībai nekaitīgiem. Tāpēc Eiropas Savienībā un Latvijā ir izstrādātas (un vēl joprojām norit intensīvs darbs pie tām) drošuma un nekaitīguma prasības produktiem, procesiem un pakalpojumiem. Viena lieta ir noteikt prasības, bet pavisam cita, sekot, lai tās tiktu ievērotas. Šim nolūkam kalpo valstī izveidotā kontroles, uzraudzības un atbilstības novērtēšanas sistēma. Tās pamatu veido attiecīgo institūciju nolikumi, "Pārtikas aprites uzraudzības likums", "Patērētāju tiesību aizsardzības likums", kā arī likums "Par atbilstības novērtēšanu" un uz tā pamata izstrādātie Ministru kabineta noteikumi. Visi produkti, kas var apdraudēt dzīvību, veselību vai vidi tiek iekļauti reglamentētajā sfērā. Nereglamentētajā sfērā atbilstības novērtēšana ir brīvprātīga. Atbilstības

novērtēšanu Latvijas Republikā, uzņemoties pilnu atbildību par savu darbību, veic akreditētas testēšanas un kalibrēšanas laboratorijas un sertificēšanas un inspicēšanas institūcijas.

Mūsu valstī vēl ne visās jomās drošuma prasību nosakošā institūcija ir atdalīta no kontrolējošās institūcijas. Labklājības ministrijas kompetences jomā tas tika izdarīts 1997.gada 1.oktobrī līdz ar Valsts sanitārās inspekcijas dibināšanu.

1998.gadā noritēja intensīvs darbs pie normatīvo aktu izstrādāšanas saskaņā ar Eiropas Savienības direktīvām. 1998.gadā ir pieņemti sekojoši Ministru kabineta noteikumi, kas reglamentē obligāti izpildāmās prasības vairākiem produktu veidiem un to ražošanas procesiem:

- "Higiēnas prasības pārtikas aprītē" (MK not.nr.130; 14.04.1998.)
- "Noteikumi par aromatizētāju lietošanu pārtikā" (MK not.nr.131; 14.04.1998.)
- "Noteikumi par pārtikas radioaktīvā piesārņojuma kontroli" (MK not.nr.194; 26.04.1998.)

- "Obligātās nekaitīguma prasības materiāliem un priekšmetiem, kas nonāk saskarē ar pārtiku" (MK not.nr.217; 09.06.1998.)
- "Noteikumi par kosmētikas līdzekļu drošumu" (MK not.nr.218; 09.06.1998.)

1997.gads Valsts sanitārai inspekcijai, bija pirmais darbības gads. Ir izveidotas reāli funkcionējošas Valsts sanitārās inspekcijas kontroles un uzraudzības daļas Rīgā un visā Latvijas teritorijā. Apzināta situācija valstī Valsts sanitārās inspekcijas kompetencē esošajā jomā.

1998.gadā kontrole veikta 24823 objektos (26% Rīgā un Rīgas rajonā, 74% pārējā Latvijas teritorijā), sastādīti 579 administratīvie protokoli un pieņemts 531 lēmums par naudas sodu (1,7% gadījumos). Valsts budžetā ieskaitīti Ls 25436. Saņemtas un izskatītas 649 iedzīvotāju sūdzības. Visvairāk sūdzību bijis pārtikas aprites jomā (56%) un cilvēka dzīves vides un epidēmiskās drošības jomā (42%).

Sākta sadarbība ar dažāda līmeņa valsts un pašvaldību institūcijām, sabiedriskām organizācijām. Ar dažām no tām norit intensīva darbam nepieciešamās informācijas apmaiņa (Sertifikācijas centrs, Sanitārā robežinspekcija un Ekonomiskā policija). Ar dažām sadarbības institūcijām sagatavoti un tiek apspriesti vienošanos par sadarbību projekti (Darba inspekcija, Sanitārā robežinspekcija).

Sertifikācija ir viena no atbilstības novērtēšanas sastāvdaļām, t.i. no ražotāja un patērētāja neatkarīgas trešās puses darbība, ar noteiktu ticamību apliecinot, ka attiecīgais produkts, process vai pakalpojums atbilst noteiktam standartam vai citam normatīvajam dokumentam. Latvijā pārtikas, parfimērijas, kosmētikas līdzekļu un rotaļlietu sertifikāciju veic Latvijas sertifikācijas centrs, bet kopš 1998.gada arī Daugavpils sertifikācijas centrs "BALTSERT" ir pilnvarots veikt pārtikas produktu un parfimērijas sertifikāciju. Latvijas sertifikācijas centrs 1998.gadā ir izsniedzis 7055 sertifikātus dažādiem produkcijas veidiem, galvenokārt importētajiem produktiem. 1998.gadā ir akreditēta jauna Latvijas sertifikācijas centra darbības sfēra - tabakas izstrādājumu sertificēšana.

Testēšanu - produkta, procesa vai pakalpojuma nepieciešamo raksturlielumu tehnisko noteikšanu saskaņā ar attiecīgu metodiku - veic Nacionālā vides veselības centra un teritoriālo vides veselības centru laboratorijas (mikrobioloģijas, virusoloģijas, radioloģijas un higiēnisko izmeklējumu

laboratorijas), kā arī Latvijas sertifikācijas centra laboratorija. Tās visas ir akreditētas. Akreditācija ir procedūra, kurā pilnvarota institūcija sniedz oficiālu atzinumu, ka institūcija vai persona ir kompetenta veikt konkrētus uzdevumus.

6.2. Epidemioloģiskās drošības joma

Epidemioloģiskā drošība ir profilakses, pretepidēmijas, ārstniecības un organizatorisko pasākumu sistēma infekcijas slimību izplatīšanās ierobežošanai, apkarošanai un to izcelšanās iespējas novēršanai. Epidemioloģiskā drošība ietver:

- vides sanitārtehniskā stāvokļa kontroli un vides atveseļošanas pasākumus;
- infekcijas slimību epidemioloģisko uzraudzību;
- iedzīvotāju vakcināciju;
- slimnieku un infekciozo personu atklāšanu, uzskaiti, ārstēšanu un, ja nepieciešams, izolēšanu;
- kontaktpersonu laboratoriskās pārbaudes, medicīnisko un epidemioloģisko novērošanu;
- slimnieku un infekciozo personu profesionālās darbības ierobežošanu;
- epidēmijas pērēkļu atveseļošanas pasākumus, kā arī pasākumus infekcijas slimību izraisītāju cirkulācijas pārtraukšanai ārējā vidē;
- medicīniski sanitāros pasākumus, kas vērsti pret bīstamo infekcijas slimību izraisītāju ieviešanu un šo slimību izplatīšanos;
- iedzīvotāju informēšanu par epidemioloģisko situāciju un izglītošanu infekcijas slimību profilakses jautājumos;
- piespiedu līdzekļu piemērošanu epidemioloģiskās drošības pasākumu nepildīšanas gadījumā.

1997.gada 11.decembrī Saeimā pieņēma "Epidemioloģiskās drošības likumu", kurš reglamentē epidemioloģisko drošību un nosaka valsts institūciju, pašvaldību, fizisko un juridisko personu tiesības un pienākumus epidemioloģiskās drošības jomā, kā arī nosaka atbildību par šī likuma pārkāpšanu. Lai šis likums būtu darboties spējīgs, uz to balstoties ir jāizstrādā un jāpieņem vēl vairāki Ministru kabineta noteikumi un Labklājības ministrijas rīkojumi. 1998.gadā uz šī likuma pamata tika sagatavoti 3 Ministru kabineta noteikumu projekti:

- Medicīniski sanitāro pasākumu veikšanas kārtība bīstamu infekcijas slimību izplatības novēršanai. (21.07.98., MK noteikumi nr.257)
- Kārtība, kādā veicama personu obligātā medicīniskā un laboratoriskā pārbaude, obligātā un

6.1.tabula

Saslimstība ar ērcu encefalītu Latvijā (1989-1998)			
Gadi	Saslimšanas gadījumu skaits	t.sk. bērnu vidū	Miršanas gadījumu skaits
1989	117	19	1
1990	122	17	1
1991	226	25	3
1992	287	30	4
1993	771	99	3
1994	1366	151	12
1995	1341	180	7
1996	736	124	9
1997	874	127	5
1998	1029	143	10
KOPĀ	6869	915	55

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

piespiedu izolēšana un ārstēšana infekcijas slimību gadījumos. (05.01.99., MK noteikumi nr.6)

- Infekciju slimību reģistrācijas kārtība (05.01.99., MK noteikumi nr.7)

Nacionālais Vides veselības centrs regulāri izdod Epidemioloģijas biļetenu, kur tiek publicēta jaunākā informācija par notikumiem pasaulē un jaunākie dati par situāciju Latvijā epidemioloģiskās drošības jomā.

Ikdienas svarīgākie profilakses pasākumi ir sanitāri higiēnisko prasību ievērošana. Dzeramā ūdens un pārtikas produktu drošuma un nekaitīguma prasību nodrošināšana preventīvi ir viens no galvenajiem pasākumiem akūto zarnu infekciju slimību novēršanā. Tikpat svarīgi ir dezinfekcijas un deratizācijas pasākumi, lai likvidētu potenciālos infekciju pārnēsātājus - insektus un grauzējus.

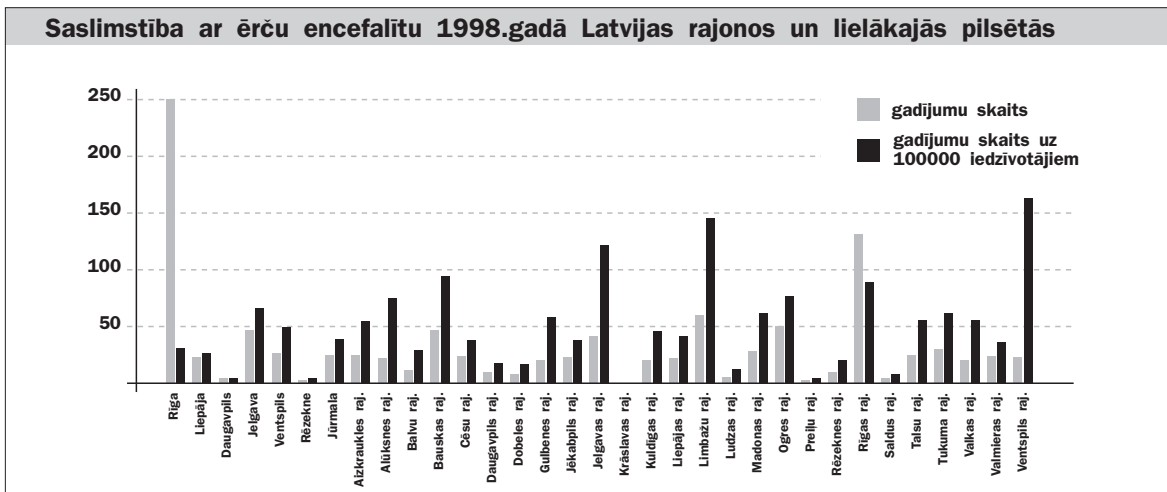
Vakcinācija pret vakcīnatarīgajām infekcijām ir viena no sabiedrības veselības prioritātēm, jo tā ir visefektīvākais infekciju slimību profilakses līdzeklis. Latvijā vakcināciju veic gan valsts gan privātās medicīnas iestādes. Pieaugušajiem iedzīvotājiem iespējams saņemt bezmaksas vakcīnu pret difteriju un stingumkrampjiem, bet par pārējām vakcīnām ir jāmaksā. Bērniem ir pieejama bezmaksas vakcinācija pret tādām infekcijas slimībām kā tuberkuloze, difterija, stingumkrampji, garais klepus, poliomeļits, masalas, masaliņas, epidēmiskais parotīts, b Hemophilus influence, jaundzimušajiem pret vīrushepatītu B. Tās ir ietvertas

Vakcinācijas kalendārā - dokumentā, kurš norāda, kādā vecumā un pret kādu infekcijas slimību jāpote bērns. Pēdējos trijos gados ir vērojama tendence palielināties imunizēto bērnu īpatsvaram, kas liecina par primārās veselības aprūpes sistēmas stabilizēšanos (1.Pieikums).

1998.gadā tika strādāts pie jaunas Imunizācijas valsts programmas, kuras īstenošanas rezultātā bērniem samazināsies risks saslimt ar meningeālās un miliārās tuberkulozes formām, samazināsies saslimstības līmenis ar difteriju, masalām, garo klepu un epidēmisko parotītu, nepārsniedzot vienu gadījumu uz 100000 iedzīvotāju.

Sarežģīts ir stāvoklis ar slimībām, kuru izplatīšanā iesaistītas inficētas ērces, proti, ērcu encefalītu un boreliozu jeb Laima slimību. Saslimstības rādītājs Latvijā ir viens no visaugstākajiem pasaulē. Ērcu encefalīta profilaksē būtiska ir vakcinēšana. Pilnīga vakcinācija ar FSME Immuno vakcīnu ietver trīs injekcijas, kas nodrošina imunitāti uz trim gadiem. Aprēķināts, ka apmēram 95% no vakcinētajām personām ir pietiekama imunitāte. Vakcīnu pret Laima slimību, otru potenciāli bīstamu infekciju, ko pārnēsā ērces, pagaidām praksē vēl nav.

1994. un 1995.gadā Latvijā bija vislielākais saslimšanas gadījumu skaits (6.1.tabula). Turpmākajos divos gados šis rādītājs samazinājās, bet diemžēl 1998.gada dati (1029 saslimšanas gadījumi un 10 nāves gadījumi) rāda, ka prognozes par situācijas uzlabošanu ir bijušas pārāgras.

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

Risks saslimt ar šīm slimībām pēc atsevišķas ērces piesūkšanās pastāv visā Latvijas teritorijā. Vissliktākā epidemioloģiskā situācija ir Ventspils rajonā (163,57 gadījumi uz 100000 iedzīvotājiem), Limbažu rajonā (144,92 gadījumi uz 100000 iedzīvotājiem) un Jelgavas rajonā (121,64 gadījumi uz 100000 iedzīvotājiem), bet vislabvēlīgākā Krāslavas rajonā, kurā 1998.gadā nav reģistrēts neviens inficēšanās gadījums, kā arī Preiļu un Rēzeknes rajoni, kuros reģistrēti pa vienam gadījumam (6.1.attēls).

Lai samazinātu iedzīvotāju inficēšanās risku ir rasta iespēja bērnu bezmaksas vakcinācijai pret ērcu encefalītu augsti endēmiskajos pagastos. Izstrādātās programmas pamatā ir detalizēta epidemioloģiskās situācijas analīze. 1998.gada sākumā vakcinācija organizēta 21 pagastā, vakcināti 5940 bērni. 1998.gada rudenī vakcinācija organizēta vēl 44 pagastos. Kopējais vakcinēto bērnu skaits ir 20 571. Bērnu saslimstība ar ērcu encefalītu pagastos, kur veikta vakcinācija, samazinājusies 4,7 reizes. Citos pagastos saslimstība pieaugusi par 12%.

Ērcu aktivitātes sezonas laikā tiek sniegta informācija masu saziņas līdzekļiem par situāciju ērcu encefalīta un Laima slimības dabas perēkļos un profilakses pasākumiem. Iedzīvotāji tiek aicināti savlaicīgi vakcinēties un informēti, kā rīkoties, gadījumā, ja ērce ir piesūkusies. Ir izdots informatīvs buklets "Ērces un to pārnestās infekcijas", kurš ir brīvi pieejams iedzīvotājiem un sniedz izsmelšu informāciju par ērcēm, ērcu encefalītu un boreliozī jeb Laima slimību.

Kritiska situācija ir difterijas epidemioloģijā - 1998.gadā saslimstība salīdzinājumā ar 1997.gadu ir pieaugusi par 60% (6.2.tabula). Nav pietiekami

plaša pieaugušo iedzīvotāju vakcinācija. 1995.gadā bija vislielākais saslimušo skaits, tādēļ tika izsludināta pret difterijas kampaņa, 1997.gadā to atkārtoja. Sabiedrības informēšanā un motivēšanā tika iesaistīti masu mediji. Lai palielinātu vakcinēto iedzīvotāju īpatsvaru, tika organizētas imunizācijas brigādes izbraukumiem uz lauku rajoniem. Saslimšanas gadījumu skaits samazinājās. Joprojām visā valstī vakcinācija pret difteriju ir bez maksas, tomēr statistikas dati rāda, ka saslimstība pieaug, tāpēc plānots 1999.gadā atkārtot pret difterijas kampaņu.

Uztraucoša ir kašķa, tuberkulozes, seksuāli transmisīvo slimību slimnieku skaita palielināšanās (2.Pielikums). Tās ir slimības, kuru izplatība ir atkarīga no sanitāri higiēniskās situācijas. Diemžēl to īpatsvara palielināšanās sabiedrībā liecina par sabiedrības noslāņošanos, nabadzības pieaugumu un līdz ar to par iedzīvotāju vienas daļas vienaldzību pret savu veselību

Pēdējos desmit gados par aktuālu problēmu arī Latvijā kļūst HIV/AIDS izplatība. 1998.gadā Latvijā pārbaudīti uz HIV infekciju 153 223 asins paraugi 13 laboratorijās, kas ietilpst valsts HIV infekcijas epidemioloģiskās uzraudzības sistēmā. No tiem apstiprināti 207 HIV gadījumi (salīdzinājumam 1997.gadā no 148731 asins paraugiem 25 apstiprināti HIV gadījumi).

Pēc HIV/AIDS reģistra datiem kopējais HIV inficēto personu skaits (prevalence) pieaudzis līdz 251, tostarp, AIDS stadijā - 31, ar HIV infekciju un AIDS saistīti nāves gadījumi - 8 (6.2.attēls). 1998.gada 12 mēnešos reģistrēts lielākais jaunu HIV infekcijas gadījumu skaits 163, tostarp 11 jau-

6.2.tabula

Saslimstība ar difteriju Latvijā (1993-1998)			
Gadi	Saslimšanas gadījumu skaits	Saslimšanas gadījumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem	Miršanas gadījumu skaits
1993	12	0,4	
1994	250	9,6	
1995	369	14,6	
1996	112	4,5	4
1997	42	1,5	3
1998	67	2,7	10

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

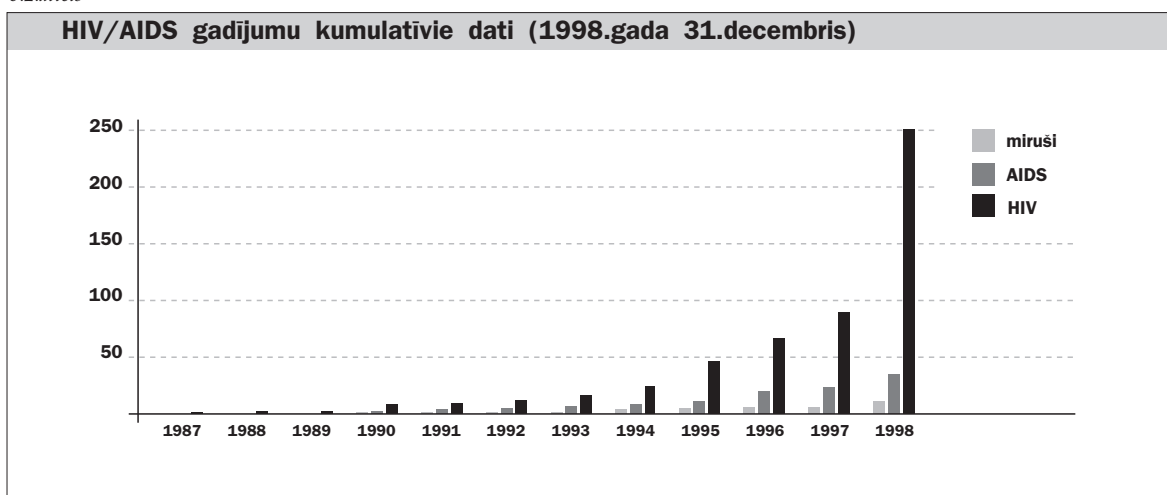
ni AIDS gadījumi un 4 ar HIV/AIDS saistīti nāves gadījumi.

Pieaugot HIV infekcijas gadījuma skaitam pieaug arī HIV inficēto sieviešu skaits, 1998.gadā - 23,9% no visiem inficētajiem t.i. - 39/163, 6 no inficētām sievietēm bija grūtnieces. Līdz ar to pieaug potenciāla iespēja HIV infekcijas vertikālai (māte - bērns) un heteroseksuālai izplatībai.

HIV infekcija izplatās galvenokārt vecuma grupās no 20 līdz 39 gadiem (81,7%). Pieaug inficēto jauniešu skaits vecuma grupās no 16 līdz 19 gadiem (8,4%).

1998.gadā akcents tika likts uz apsekošanas darbu (anonīmu) speciālās iedzīvotāju grupās, lai noskaidrotu reālās HIV/AIDS izplatības vietas un apjomus. Tas palīdz veidot turpmāko HIV/AIDS profilakses politiku. Epidemioloģisko pētījumu rezultāti liecina, ka riska uzvedības grupās (homoseksuālisti, prostitūtas, narkomāni, personas ieslodzījumu vietās) turpina izplatīties HIV infekcija

6.2.attēls

Datu avots: AIDS profilakses centrs

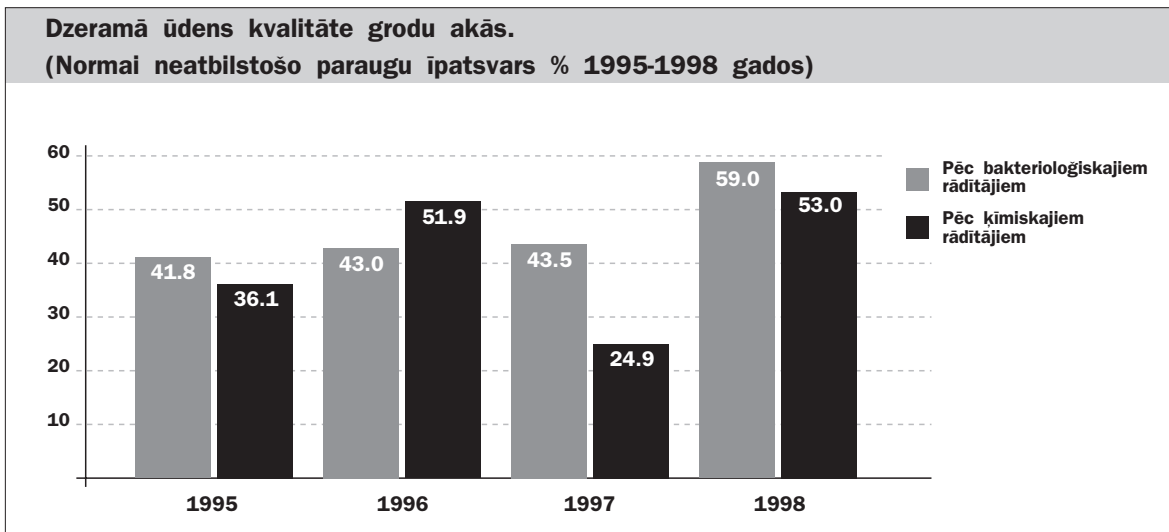
un pastāv potenciāls, ko nosaka riska uzvedība, galvenokārt intravenozo narkotiku lietošana, straujai infekcijas turpmākai izplatībai. Jāpiemin, ka tagad šī problēma vairāk sāk skart arī Latvijas reģionus, ne tikai Rīgu.

6.3. Vides riska faktori

Galvenie rādītāji, kas raksturo vides faktoru kaitīgo ietekmi uz cilvēku dzīvību un veselību, ir ūdens, gaisa un augsnes piesārņojums, pārtikas kvalitāte un saslimstības rādītāji.

Visbūtiskāk sabiedrības veselību ietekmē ūdens kvalitāte. Šeit minams gan dzeramais ūdens, gan rekreācijas ūdeņi. Nacionālais vides veselības centrs regulāri gadu no gada veic dzeramā ūdens un peldvietu ūdens monitoringu. Peldvietu ūdens kvalitātes monitoringa ietvaros tiek veikti Latvijas iekšējo ūdeņu un jūras piekrastes peldvietu ūdens laboratoriskie izmeklējumi, nosa-

6.3.attēls

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

kot tā mikrobioloģisko un ķīmisko piesārņojumu. Pamatojoties uz to, peldsezonas laikā periodiski tiek sniegta informācija presei un TV par ūdens kvalitāti Latvijas peldvietās.

1998.gadā pieņemti Ministru Kabineta noteikumi nr.300 "Peldvietu iekārtošanas un higiēnas noteikumi" (11.08.1998.) Atklāts paliek jautājums par peldvietu uzturēšanas finansējumu pašvaldībām.

Latvija 1998.gadā ir iesaistījusies starpvalstiskā neformālā peldvietu un jahtu ostu novērtēšanas kustībā "Zilie karogi", kurā viens no kritērijiem ir ūdens kvalitātes novērtēšana.

1998.gadā tika strādāts pie Ministru Kabineta noteikumiem "Dzeramā ūdens obligātās nekaitīguma prasības", kurus pieņēma 1999.gada 23.februārī (MK noteikumi nr.63). 1999.gadā jāsāk nodrošināt ūdens kvalitātes rādītāju atbilstība Eiropas Savienības direktīvas prasībām, kas iestrādātas jaunajos Ministru kabineta noteikumos, jāapgūst jaunas metodes, jānodrošina laboratorijas ar nepieciešamo aparatūru, kā arī atbilstoši jāapmāca personāls. Tomēr jāpiebilst, ka ir pārejas jautājumi, kuros atsevišķas normas Latvijai jāsaņiedz līdz 2015.gadam.

1998.gadā epidēmiskās drošības nolūkā tika novērtēti dzeramā ūdens kvalitātes mikrobioloģiskie rādītāji (6.3.attēls), analizēta situācija katrā pilsētā un rajonā. Situācijas analīze liecina, ka vairākos rajonos dzeramā ūdens kvalitātes pasliktināšanās. Dzeramā ūdens kvalitātes ķīmiskie rādītāji galvenokārt dzelzs saturs, ūdens cietība, organoleptiskie rādītāji u.c. neliecina par kvalitātes uzla-

bošanos. Atsevišķi vērtēto grodu aku ūdens kvalitāte, kas tika veikta visā Latvijas teritorijā, pēc bakterioloģiskiem rādītājiem nav apmierinoša (6.3.attēls). Programmu paredzēts turpināt arī 1999.gadā.

Viens no pārtikas piesārņotājiem ir pesticīdi. Latvijā, atbilstoši "Augu aizsardzības likumam", uz 1998.gada beigām reģistrēti 145 augu aizsardzības līdzekļi, no tiem 24 ir bioloģiskie preparāti. Latvijas Republikas rajonos lieto vidēji no 50-60 dažādus augu aizsardzības līdzekļus, bet dažos rajonos, piemēram, Rīgas, pat 140 dažādus pesticīdus. 1998.gadā tika izstrādāta programma "Pesticīdu atlieku saturs ražā", prioritāru uzmanību pievēršot augļiem, ogām, dārzeņiem, kurus lieto svaigā veidā bez termiskās apstrādes. 795 paraugiem no visas Latvijas teritorijas veiktas 3356 analīzes uz 65 dažādiem pesticīdiem. Analīžu rezultāti neuzrāda maksimāli pieļaujamo koncentrācijas līmeņu pārsniegumu, kaut gan atsevišķās kultūrās ir konstatētas vairāku lietoto pesticīdu atlikumu zīmes, par kuru kompleksās iedarbības risku uz cilvēku veselību mums ziņu trūkst. Šī riska noskaidrošana ir aktuāls jautājums iedzīvotāju, sevišķi bērnu, veselības aizsardzības profilaksē.

Pēdējā laikā daudz pētītas trokšņu un dažāda spektra elektromagnētiskā starojuma problēmas. Aizvien lielāku interesi sabiedrībā izraisa jautājums par elektromagnētiskā starojuma, kas nāk no elektroierīcēm, radariem, raidītājiem, iespējamo kaitīgo ietekmi uz veselību. Jāatzīmē, ka 1998.gadā Latvijā netika konstatēti spēkā esošo sanitārhygiēnisko normu pārsniegumi. Viens no galvena-

jiem uzdevumiem šī jautājuma risināšanā ir sabiedrības zināšanu līmeņa paaugstināšana par modernajām tehnoloģijām, kuras izstaro elektromagnētiskos laukus un to ietekmi uz veselību. Lai informētu sabiedrību, tiek lasītas lekcijas, rīkoti semināri dažādām mērķgrupām. Tiek apkopota informācija par elektromagnētisko lauku praktisko mērījumu rezultātiem ap nejonizējošo starojumu avotiem (galvenokārt ap mobilo telefonu bāzes stacijām) visā Latvijā.

6.4. Veselības veicināšana

1997.gadā izveidotais Veselības veicināšanas centrs organizē un koordinē veselības veicināšanas pasākumus. Centra darbības galvenie virzieni ir atbilstoši 1996.gadā MK apstiprinātajai "Latvijas veselības aprūpes attīstības stratēģijai". Tā paredz 7 galvenos stratēģiskos virzienus veselības veicināšanai turpmākajiem pieciem gadiem:

- veselības veicināšanā iesaistīto struktūrvienību reorganizācija, finansēšanas reforma;
- veselīga uztura veicināšana;
- atkarības vielu lietošanas mazināšana;
- fiziskās aktivitātes veicināšana;
- mātes un bērna veselības veicināšana;
- seksuālās izglītības uzlabošana;
- garīgās veselības veicināšana.

Atbilstoši stratēģiskajiem virzieniem un prioritātēm tiek izstrādātas darbības programmas, projekti, kampaņas, konferences un izdoti informatīvie materiāli.

Šobrīd vissvarīgākais uzdevums ir iedzīvotāju izglītības un apziņas līmeņa paaugstināšana jautājumos, kas attiecas un veselību. 1995.gada augustā tika panākta vienošanās starp Labklājības ministriju un Izglītības un zinātnes ministriju par veselības mācības pedagogu sagatavošanas un programmu izstrādes sekmēšanu.

Jau piecus gadus pavasarī tiek organizēta Latvijas veselības nedēļa, kas aptver gandrīz visus Latvijas rajonus. Pasākumi tiek plaši reklamēti masu informācijas līdzekļos un ir brīvi pieejami interesentiem. 1998.gadā pirmo reizi paralēli notika arī 1.Veselības veicināšanas izstāde "Sveiks un vesels". Izstādē bija pārstāvētas nozares, kas ietekmē, saglabā un veicina mūsu veselību - farmakoloģija un medicīnas tehnoloģijas, fiziskā veselība, veselības aprūpe un veselīgs uzturs, skaistums un veselība. Veselības nedēļas noslēgumā sadarbībā

ar Latvijas mūziķiem notika labdarības koncerts "Vai tu mani dzirdi?", kura ienākumi tika veltīti AML Bērnu klīniskās slimnīcas pacientiem. Tika iegādātas grāmatas slimnīcas bibliotēkai, videoaparatūra un spēles.

1998.gadā Latvija pievienojās kopīgam Somijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas FINBALT veselības monitoringa projektam, kura mērķi ir:

1) iegūt informāciju par veselību ietekmējošo paradumu izplatību starp Latvijas iedzīvotājiem 16-64 gadu vecumā dažādās dzimuma, vecuma, nacionālajās un sociālajās grupās;

2) izveidot sistēmu valsts veselības politikas un veselību veicinošo pasākumu efektivitātes novērtēšanai;

3) iegūt salīdzināmus datus Baltijas valstu un Somijas veselību ietekmējošo paradumu novērtēšanai uz iedzīvotāju veselības stāvokli un mūža ilgumu.

Turpmāk paredzēts veikt FINBALT veselības monitoringa aptauju katru otro gadu, veikt rezultātu analīzi, sagatavot datus publicēšanai.

Iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu monitorings valsts līmenī ir svarīgs līdzeklis slimību profilaksē un veselības veicināšanā. Līdz šim Latvijā nebija notikuši šādi reprezentatīvi pieaugušo iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījumi. Nebija datu par smēķēšanas, alkohola lietošanas, fiziskās aktivitātes un uztura paradumu izplatību populācijā, kas apgrūtināja veselības izglītības programmu veidošanu un veselības veicināšanas pasākumu efektivitātes novērtēšanu.

Monitorings aptver:

- veselību ietekmējošos paradumus (smēķēšana, uzturs, fiziskā aktivitāte, alkohola lietošana, mutes higiēna, satiksmes drošība);
- uzvedības izmaiņas (apņemšanās, mēģinājumi);
- iesaistīšanu veselību veicinošajos pasākumos;
- ar veselību un veselības politiku saistītos jautājumus;
- veselības stāvokli un veselības pašnovērtējumu. FINBALT veselības monitoringa rezultātus paredzēts izmantot:
- veselības politikas veidošanai Latvijā un tās izvērtēšanai;
- veselības veicināšanas un veselības izglītības programmu un kampaņu izvērtēšanai;
- veselības izglītības un veselības veicināšanas programmu un kampaņu veidošanai;
- datu nodrošināšanai sabiedrības veselības ziņātnei.

1998.gadā tika realizēts Itālijas valdības Īpašas palīdzības fonda finansētais projekts "Veselības veicināšanas infrastruktūras stiprināšana un veselības veicināšanas pasākumi Latvijas bērnu namos". Tā ietvaros speciālisti izbrauca uz bērnu namiem. Uz katru bērnu namu devās Bērnu redzes centra speciālisti, Bērnu dzirdes centra speciālisti, neatliekamās palīdzības speciālisti, psihologs, zobu higiēnists, Veselības veicināšanas centra darbinieks. 1100 bērniem tika veikta redzes pārbaude, no apsekotajiem bērniem 179 tika izrakstītas un izgatavotas brilles. Bērni noklausījās lekcijas par personīgo higiēnu un mutēs veselību, veselīga dzīvesveida pamatprincipiem. Tika izstrādāti, izdoti un izdalīti izglītojošie materiāli ("Esi pasargāts un drošs", "Tīniet par garīgo veselību", "Kā rūpēties par savu ķermeni"). Psihologs tikās ar bērnu nama personālu un nolasi lekcijas par dzimumaudzināšanas aspektiem pubertātes vecumā, kā strādāt ar bērniem no sociāli nelabvēlīgām ģimenēm un bērniem bāreņiem. Personāls arī tika apmācīts pirmās palīdzības sniegšanā. Atbilstoši bērnu skaitam un vecumam tika izdalīti vitamīni un fluora tabletes. Projekts turpināsies arī 1999.gadā.

Vairāki pētījumi pierāda Latvijas iedzīvotāju nopietni apdraudēto veselības stāvokli, tādēļ 1998.gadā Pasaules bankas finansētā projekta "Latvijas Veselības reforma" ietvaros tika nolemts veidot projekta apakškomponenti - "Atbalsts Sabiedrības veselības reformai", kuras viena no būtiskākajām sadaļām ir veselības veicināšana. Apakškomponentes mērķis ir celt Latvijas iedzīvotāju zināšanu līmeni par savu veselību, būt labāk motivētiem savas veselības saglabāšanā un mazināt saslimstību un mirstību no tādām prioritārajām slimībām kā asinsrites sistēmas slimības un ļaundabīgie audzēji. 1998.gadā tika izstrādāta veselības veicināšanas sadaļa, kuras mērķis ir veselības veicināšanas infrastruktūras un cilvēkresursu kapacitātes palielināšana, lai panāktu lielāku iedzīvotāju motivāciju veselīgam dzīvesveidam.

Aktivitātes:

1. veselības veicināšanas infrastruktūras attīstības shēmas izstrādāšana;

2. veselības veicināšanas pirms un pēc diploma izglītības programmu veidošana;

3. veselības veicināšanas mācību grāmatu tulkošana;

4. sabiedrisko attiecību darbības pilnveidošana Veselības veicināšanas centrā.

Līdz šim veselības veicināšanas pasākumu un apmācības kursu organizēšanu, materiālu izdošanu un finansēšanu Latvijā nodrošinājušas dažādas nevalstiskas un starptautiskas organizācijas. Tomēr sabiedrības izglītošanai jānorit regulāri, nevis kampanju veidā. Tam nepieciešams koordinējošs un finansiāls atbalsts no valsts. Veselības veicināšanas darbam jānorit gan valsts, gan rajonu līmenī. Tādēļ 1999.gadā jāuzsāk izstrādāt veselības veicināšanas infrastruktūras shēmu, kā arī jā sagatavo priekšlikumi veselības veicināšanas pasākumu finansēšanas uzlabošanai. Jāturpina paaugstināt veselības veicināšanā strādājošo izglītības un zināšanu līmeni.

6.5. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

1998.gadā galvenā uzmanība tika pievērsta produktam, procesam un pakalpojumu nekaitīguma nodrošināšanai. Pie šī jautājuma tika strādāts intensīvi un kompleksi - gan no institucionālā aspekta (sāka darboties Valsts sanitārā inspekcija, akreditētas laboratorijas), gan no likumdošanas aspekta (Eiropas Savienības prasību integrācija Latvijas normatīvajos aktos).

Izstrādāts un akceptēts Vides veselības rīcības plāns, bez tam veikti pasākumi:

1) produktu, procesu un pakalpojumu drošuma un nekaitīguma nodrošināšanā, lai tie neapdraudētu sabiedrības veselību

- izstrādātas produktu, procesu un pakalpojumu drošuma un nekaitīguma prasības,
 - izveidota produktu, procesu un pakalpojumu drošuma un nekaitīguma prasību ieviešanas kontroles, uzraudzības un atbilstības novērtēšanas sistēma,
 - izstrādāti pieci MK noteikumi akti saskaņā ar ES direktīvām: higiēnas prasības pārtikas apstrādē, noteikumi par aromatizētāju lietošanu pārtikā, noteikumi par pārtikas radioaktīvā piesārņojuma kontroli, obligātās nekaitīguma prasības materiāliem un priekšmetiem, kas nonāk saskarsmē ar pārtiku, noteikumi par kosmētikas līdzekļu drošumu,
 - nodibināta Valsts sanitārā inspekcija, izveidotas reāli funkcionējošas Valsts sanitārās inspekcijas kontroles un uzraudzības daļas Rīgā un visā Latvijas teritorijā. Tika akreditētas visas testēšanas laboratorijas, kas darbojas šajā jomā.
- 2) epidemioloģiskās drošības jomā:

- sagatavoti "Epidemioloģiskās drošības likuma" darbībai nepieciešamie LR Ministru kabineta noteikumi,
 - regulāri izdots Epidemioloģijas biļetens,
 - sākts darbs pie jaunas Imunizācijas valsts programmas,
 - uzsākta bērnu bezmaksas vakcinācija pret ērcu encefalītu augsti endēmiskajās teritorijās,
 - akcentēts apsekošanas darbs speciālās iedzīvotāju grupās, lai noskaidrotu reālās HIV/AIDS vīrusu izplatības vietas un apjomus,
- 3) vides riska samazināšanai:
- pieņemti LR Ministru kabineta noteikumi "Peldvietu iekārtošanas un higiēnas noteikumi" un "Dzeramā ūdens obligātās nekaitīguma prasības",
 - Latvija ir iesaistījusies starptautiskā neformālā peldūdeņu un jahtu ostu novērtēšanas kustībā "Zilie karogi",
 - izvērtēti dzeramā ūdens kvalitātes mikrobioloģiskie jautājumi katrā Latvijas pilsētā un rajonā,
 - izstrādāta programma "Pesticīdu atlieku saturs ražā",
- 4) veselības veicināšanā:
- turpinājās 1996. gadā MK apstiprinātās Latvijas veselības aprūpes attīstības stratēģijas īstenošana,
 - organizēta ikgadējā Latvijas veselības nedēļa, izstāde "Sveiks un vesels",
 - Latvija pievienojās kopīgam Somijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas FINBALT veselības monitoringa projektam,
 - īstenots Itālijas valdības Īpašās palīdzības fonda finansētais projekts "Veselības veicināšanas infrastruktūras stiprināšana un veselības veicināšanas pasākumi Latvijas bērnu namos",
 - apstiprināts un sākts īstenot sadarbībā ar PVO un Lielbritānijas Veselības izglītības pārvaldes ekspertiem izstrādāts projekts "Veselības veicināšanas centra darbības stratēģija 1998 - 2003 gadiem".

7. Farmācija

Farmaceutiskās darbības institucionālā bāze ir izveidota, pilnībā pārstrukturizējot Padomju varas gados funkcionējošās institūcijas un likumdošanu. Tajā laikā Latvijā aptieku noliktavas, aptiekas, Kontrolanalītiskās laboratorijas un Farmaceutiskā fabrika bija pakļauta Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas Galvenai aptieku pārvaldei. Medikamentu izplatīšanas jautājumus regulēja PSRS Veselības aizsardzības ministrijas, Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas un Galvenās aptieku pārvaldes pavēles, instrukcijas un metodiski norādījumi. 1989.gadā Galveno aptieku pārvaldi reorganizēja un izveidoja Republikas apvienību "Farmācija", bet 1991.gadā no tās izveidojās valsts uzņēmums "Farmācija", Latgales aptieku valsts uzņēmums, valsts uzņēmums "Farmakon", valsts uzņēmums Rīgas Farmaceutiskā fabrika, Medikamentu vairumtirdzniecības valsts uzņēmums.

Pēc Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanas ar farmaceutiskās darbības jautājumu sakārtošanu nodarbojas Labklājības ministrija, kuras sastāvā sākumā tika izveidota Veselības departamenta Farmācijas pārvalde, bet 1993.gada septembrī Farmācijas departaments, kurš pārņēma nozares pārvaldes funkcijas. Šajā laikā tika izveidotas arī: Narkotiku kontroles komiteja, kas nodarbojās ar narkotiku aprites kon-

troli; Farmakoloģijas un farmakopejas komiteja, kas nodarbojās ar zāļu reģistrāciju un Farmācijas inspekcija. Šīs institūcijas vēlāk tika reorganizētas un izveidotas kā patstāvīgas institūcijas. Tā 1993.gadā uz Labklājības ministrijas tiešā pārraudzībā esošās Farmācijas inspekcijas bāzes tika izveidota Valsts farmācijas inspekcija.

Valsts farmācijas inspekcija. Tā ir valsts civilliestāde, kura veic farmācijas valsts uzraudzību un kontroli, lai nodrošinātu kvalitatīvu, drošu un iedarbīgu zāļu un farmaceutisko produktu ražošanu un izplatīšanu un novērstu iespējamās farmaceutiskās darbības riska faktorus.

Valsts zāļu aģentūra tika izveidota 1996. gadā. Tā ir bezpeļņas organizācija, valsts akciju sabiedrība, kuras darbības mērķis un galvenie uzdevumi ir zāļu un farmaceutisko produktu novērtēšana, reģistrēšana, uzraudzība, kontrole un izplatīšanas regulēšana valstī saskaņā ar likumiem un Ministru kabineta noteikumiem.

Zāļu cenu aģentūra tika izveidota 1998. gadā. Tā ir bezpeļņas organizācija, valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību, kuras uzdevumos ietilpst ambulatorajai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtības nodrošināšana un kompensējamo zāļu saraksta izveidošana un aktualizēšana.

7.1. Latvijas zāļu tirgus attīstība un zāļu kvalitāti nodrošinošie faktori.

Laika posmā no 1991.gada līdz šim brīdim zāļu tirgus ir nepārtraukti un dinamiski attīstījies. Zāļu sagādes un izplatīšanas sistēma no centralizētas valsts monopola sistēmas ir pilnīgi pārveidota par decentralizētu, brīvā tirgus principiem atbilstošu, zāļu apgādes sistēmu. Sistēmā noticis strukturizācijas un stabilizācijas process - gan zāļu sortimentā, gan farmaceutiskās darbības uzņēmumu attīstībā, gan zāļu pieejamības nodrošināšanā.

Zāļu tirgus sakārtošanā nozīmīga loma ir likumdošanas izstrādei atbilstoši Eiropas Savienības (ES) direktīvu prasībām, kas vērsta uz zāļu kvalitātes nodrošināšanu, kā arī labas ražošanas prakses, labas izplatīšanas prakses un labas aptieku prakses principu ieviešanu.

No 1993.gada aktivitātes farmācijas jomā re-

gulēja likums "Par farmaceutisko darbību", kurš tika pārstrādājot pilnveidots. 1997.gada 8.maijā pieņemts jauns "Farmācijas likums", kurš ir spēkā arī patreiz.

ES likumdošanas normu prasības ir iestrādātas virknē noteikumu, kas skar zāļu reklāmu, zāļu un farmaceutisko produktu reģistrāciju, medikamentu marķēšanu, cilvēku vajadzībām izplatāmo zāļu iedalījumu recepšu un bezrecepšu zālēs u.c.

Vairāki normatīvo aktu projekti patreiz tiek izstrādāti. To pilnīgai harmonizēšanai ar ES direktīvām ir nepieciešams laiks un resursi.

Šajā posmā ir notikusi farmaceutiskās darbības uzņēmumu privatizācija, ir izveidojies privātu farmaceutiskās darbības uzņēmumu tīkls.

Iedzīvotāju apgādi ar zālēm nodrošina sistēma, kas sastāv no licencētiem zāļu ražošanas un izplatīšanas uzņēmumiem. Valsts veic galvenokārt sistēmas uzraudzības funkciju.

7.1.tabula

Aptieku, zāļu lieltirgotavu, zāļu ražošanas uzņēmumu skaita izmaiņas laikā no 1992. līdz 1998. gadam.							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Aptiekas	386	458	502	613	620	654	667
Lieltirgotavas	4	76	166	196	105	94	83
Zāļu ražošanas uzņēmumi:							
Valsts	4	5	5	5	3	1	1
Privātie	n/e	4	6	10	11	13	13

Datu avots: Farmaceutiskās darbības uzņēmumu licencēšanas komisija

Kā norādīts 7.1.tabulā Latvijā darbojas 14 licencēti zāļu ražošanas uzņēmumi, no kuriem 6 lielākie¹ nodrošina 98% no Latvijā saražoto zāļu kopapjoma. Latvijā ražoto zāļu kvalitātes nodrošināšanai 1994. gadā tika izstrādāti Eiropas standartiem atbilstoši labas ražošanas prakses pamatprincipi, kas pakāpeniski tiek ieviesti ražošanas uzņēmumos. Pavisam Latvijā ražo 420 dažādu nosaukumu zāles. Ražošanas uzņēmumu privatizācijā galvenokārt izmantoti vietējie vai Baltijas finansu resursi. Pagaidām ārvalstu tiešo investīciju piesaiste šai nozarei ir diezgan niecīga. Neskatoties uz ekonomiskajām grūtībām, Latvijas zāļu ražošanas uzņēmumi līdz 1997.gadam veiksmīgi saglabāja ražošanas apjomu un nodrošināja dinamisku attīstību, bet sakarā ar tirdzniecības iespēju samazināšanos austrumu virzienā 1998.gadā ir vērojams saražotās produkcijas kritums (7.2.tabula).

Latvijas zāļu ražotāji nodrošina apmēram 14% no kopējā Latvijas zāļu tirgus. Pārējo tirgu aizņem zāļu imports, kas tiek regulēts ar zāļu reģistrācijas un izplatīšanas sistēmas palīdzību un kontroli. Pēc zāļu ražošanas uzņēmumu skaita un ražošanas kopapjoma Latvijai ir vadošā vieta starp Baltijas valstīm.

Patreiz Latvijā darbojas 83 licencētas zāļu lieltirgotavas (7.1.tabula), kuras realizē zāles aptiekām. Lieltirgotavu skaits samazinās. Konkurence starp

7.2.tabula

Vietējo zāļu ražotāju saražotās produkcijas dinamika no 1996.-1998.g., Ls milj.	
1996	19.0
1997	24.8
1998	20.5

Datu avots: Farmācijas departaments

¹ a/s "Olaines Ķīmiski-farmaceutiskā fabrika", a/s "Grindeks", v/u "Kalceks", SIA "Medpro Inc", a/s "Rīgas farmaceutiskā fabrika" un SIA "Baltijas terapeitiskais serviss"

7.3.tabula

Zāļu kvalitātes kontroles analīžu rezultāti		
	1997	1998
Gadā veikto analīžu skaits	20318	20011
Neapmierinošo analīžu skaits	877	865
Neapmierinošo analīžu skaits %	4,31	4,32

Datu avots: Valsts farmācijas inspekcija

zemā pirkospēja, sevišķi lauku rajonos, kur daudzas aptiekas funkcionē nerentabli, neļauj uzņēmumam attīstīties.

Zāļu kvalitāti nodrošinošie faktori.

Pēdējo gadu laikā veiktās reformas, izveidojot Eiropas valstu modelim atbilstošu farmācijas sistēmas struktūru, ir uzlabojušas stāvokli gan zāļu kvalitātes nodrošināšanas, gan procesu kvalitātes kontroles jomā. Zāļu apgādes un izplatīšanas sistēma ir kļuvusi stabilāka, drošāka un precīzāk kontrolējama. Tā garantē zāļu kvalitāti zāļu ražošanas uzņēmumos, zāļu lieltirgotavās, aptiekās un veselības aprūpes iestādēs, nodrošinot pacienta aizsardzību un drošību.

Valsts zāļu aģentūra nodrošina zāļu reģistrāciju atbilstoši Eiropas Savienības principiem, kā arī veic zāļu kontroli ar Eiropas Savienības valstu standartiem atbilstošas zāļu kvalitātes kontroles laboratorijas palīdzību, kas aprīkota ar modernāko zāļu analīzes aparatūru Latvijā. Tā nodrošina reģistrācijai pieteikto zāļu kvalitātes pārbaudi, kā arī Latvijas zāļu tirgū esošo zāļu kontroli. Kontroles analīžu rezultāti liecina, ka iegūto neapmierinošo analīžu īpatsvars 1998.gadā ir ļoti tuvs iepriekšējā gada datiem. Tas norāda uz šādu analīžu nepieciešamību, jo daļa zāļu tomēr neatbilst augstajām kvalitātes kontroles prasībām (7.3.tabula). Zāļu reģistrācijas un kontroles rezultātā patērētājs tiek aizsargāts no viltojumiem un apšaubāmas kvalitātes ražojumiem

7.4.tabula

Medikamentu reģistrācijas statistika								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Reģistrācijai iesniegto medikamentu skaits gadā	59	412	700	2011	1983	1352	727	1357
Reģistrēto medikamentu skaits gadā	2	152	411	335	407	642	661	825

Datu avots: b/o va/s Valsts zāļu aģentūra

un Latvijas zāļu tirgū var nonākt tikai drošas, efektīvas un kvalitatīvas zāles.

1998.gada beigās Latvijā Zāļu reģistrā bija iekļauti 3435 medikamenti (salīdzinoši Zviedrijā 6691, Somijā 5625, Dānijā 6195). Patreizējā reģistrācijas kapacitāte vēl nespēj nodrošināt visu uz reģistrāciju pieteikto preparātu pietiekami ātru reģistrāciju, tomēr tā gadu no gada pieaug. Piemēram, 1998.gadā salīdzinot ar 1995.gadu pierēģistrēto medikamentu skaits ir dubultojies (7.4.tabula). Pēdējo triju gadu laikā uzrādīts būtisks reģistrācijai iesniegto medikamentu skaita samazinājums 1997.gadā -gandrīz uz pusi, ko izsauca reģistrācijas maksu palielināšana, kā arī tas, ka Latvijas zāļu tirgū varēja izplatīt Valsts zāļu aģentūrā neregistrētus medikamentus. 1998.gadā tika pieņemti Ministru Kabineta noteikumi, kas ietvēra obligātu prasību - sākot ar 01.01.2000. atļaut tikai reģistrētu medikamentu izplatīšanu, kas sevī ietver garantijas par medikamentu kvalitāti, drošību un efektivitāti. Šo darbību rezultātā 1998.gadā reģistrācijai iesniegto medikamentu skaits atkal strauji pieauga (7.4.tabula)

Latvijas zāļu kvalitātes un farmaceitiskās darbības kontroles sistēma vēl pilnībā neatbilst Eiropas standartiem. Esošās nepilnības izkaidrojamas ar finansējuma trūkumu un lielo reformu apjomu, kas veicamas, lai zāļu un farmaceitiskās darbības kontroles mehānisms, laboratoriju tehniskais nodrošinājums un aparatūras kvalitāte atbilstu starptautiskajām prasībām.

7.2. Narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālās aprites kontrole.

Narkotisko un psihotropo vielu legālās aprites jomā ir veikta likumdošanas pilnveidošana, ņemot vērā ANO Narkotiku kontroles padomes un ES rekomendācijas un galveno principu izveide ir uzskatāma par pabeigtu.

Latvija, pirmā no Baltijas valstīm, 1993.gada maijā ANO konvencijas, kas nosaka narkotisko un psihotropo vielu un zāļu aprites kārtību².

Lai nodrošinātu narkotisko un psihotropo vielu/zāļu legālās aprites uzraudzības sistēmu, atbilstoši ANO konvenciju prasībām un ES rekomendācijām, likumdošanas bāze un narkotiku kontroles institūcijas bija jāveido pilnīgi no jauna. Patreiz ir izveidota likumdošanas bāze, pieņemts "Likums par narkotisko un psihotropo vielu un zāļu likumīgās aprites kārtību" un likums "Par prekursoriem", kā arī Ministru kabineta noteikumi, kas regulē narkotisko un psihotropo vielu/zāļu legālās aprites kārtību.

Ir noteiktas institūcijas, kas iesaistītas narkotisko un psihotropo vielu/zāļu legālās aprites uzraudzības sistēmā, un noteikti to pienākumi un funkcijas. Legālās aprites uzraudzības jomā darbojas Labklājības ministrijas Farmācijas departaments, kurš savas kompetences ietvaros izstrādā normatīvo aktu projektus, saskaņā ar ANO un Eiropas līguma prasībām, sastāda un koriģē kontrolējamo vielu sarakstus, izsniedz atļaujas ārstniecības iestādēm iegādāties narkotiskās zāles, kā arī veic prekursoru operatoru reģistrāciju.

Ar narkotiku un psihotropo zāļu/vielu uzraudzības jautājumiem nodarbojas arī Valsts zāļu aģentūra, kura izsniedz importa, eksporta un tranzīta atļaujas narkotikām, psihotropajām vielām un prekursoriem, pieprasa un kontrolē kvotas, sadarbojas ar citu valstu kompetentajām institūcijām, novērtē un reģistrē zāles, t. sk. narkotiskās un psihotropās zāles, kontrolē un uzrauga zāļu izplatīšanu valstī.

Valsts farmācijas inspekcija, farmācijas uzraudzības nolūkā, kontrolē juridiskās un fiziskās personas, kuras veic farmaceitisko darbību, t. sk. Narkotisko un psihotropo zāļu aprites kārtības ievērošanu aptiekās, zāļu lieltirgotavās un zāļu ražošanas uzņēmumos.

Medicīniskās aprūpes un darbības kvalitātes kontroles inspekcija kontrolē narkotisko zāļu

aprites kārtības ievērošanu ārstniecības iestādēs.

Tiek veikta arī farmaceitiskās darbības uzņēmumu licencēšana. Farmaceutiskās darbības licencēšanas komisija izsniedz speciālas atļaujas (licences), pamatojoties uz licencēm farmaceitiskās darbības uzņēmumu atvēršanai/darbībai:

- aptieku darbībai ar narkotiskajām zālēm,
- zāļu lieltirgotavu darbībai ar narkotiskajām un psihotropajām zālēm, vai psihotropajām zālēm;
- narkotisko un psihotropo zāļu vai psihotropo zāļu ražošanai.

Saskaņā ar ANO konvenciju prasībām Latvijā tika nodibināta Nacionālā narkotiku kontroles un narkomānijas apkarošanas komisija, kas ir atbildīga par valsts politikas izstrādi un visu ar narkotikām saistīto pasākumu koordināciju.

Nodibināti starptautiskie sakari un sadarbība narkotisko, psihotropo vielu un prekursoru kontrolē.

Pastāvošās narkotiku kontroles struktūras nenodrošina visaptverošu informāciju par narkomānijas situāciju valstī. Padomju režīma stingrā kontrole novērsa importēto nelegālo narkotiku pieejamību, un kā aizstājēji tika lietotas magones un primitīvas formas heroīns. Līdz ar robežu atvēršanos un pieaugošo preču un personu pārvietošanos, tirgū parādās jaunas nelegālās narkotikas. Strauji pieaug narkomānija pusaudžu vidū. Profesionāli, kas nodarbojas ar narkomānijas ārstēšanu, var apliecināt, ka legālo narkotiku un psihotropo vielu lietošana nav nekas neparasts. Trūkst informācijas par legālo narkotiku lietotājiem. Ir pamats secināt, ka notiek pārmērīga narkotisko un psihotropo zāļu lietošana, kā arī šo zāļu noplūde no legālās aprites uz nelegālo apriti. Pārejas perioda radītās ekonomiskās grūtības ir saasinājušas sociālās problēmas Turklāt sabiedrības apziņas līmenis par narkotisko un psihotropo vielu kaitīgo ietekmi ir zems.

Ar likumdošanas papildināšanu un kontroles sistēmu jānodrošina narkotisko un psihotropo vielu ražošanas procesa kontrole, kā arī prekursoru izmantošanas kontrole ražošanā. Jāpilnveido Valsts farmācijas inspekcijas darbs, lai novērstu iespēju iegādāties psihotropās zāles bez receptes. Jānodrošina datu apkopošanas un analīzes sistēma par narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālo apriti, informācijas apmaiņu starp legālo narkotiku aprītē iesaistītajām struktūrām, farmaceitiskās

² 1961. gada Vienotā konvencija par narkotiskajām vielām un grozījumiem, kas izdarīti saskaņā ar 1972. gada Protokolu par grozījumiem konvencijā, 1971. gada Konvencija par psihotropajām vielām, 1988. gada Konvencija pret narkotiku un psihotropo vielu nelegālu apgrozījumu.

darbības uzņēmumiem un Narkoloģijas centru, Narkotiku apkaršanas biroju, kā arī ar citu valstu kompetentām institūcijām.

7.3. Zāļu iegādes kompensācijas sistēmas reorganizācijas koncepcija

Lai turpinātu uzsāktu veselības aprūpes reformu, Latvijas valdība 1998.gada rudenī ir akceptējusi zāļu iegādes kompensācijas sistēmas reorganizāciju ar mērķi nodrošināt visiem iedzīvotājiem vienlīdzīgu un pieejamu primārās veselības aprūpi. Šobrīd funkcionējošā zāļu iegādes kompensācijas sistēma, ko nosaka Ministru kabineta 1997.gada 18.marta noteikumi Nr.102 "Noteikumi par atvieglojumiem ārstniecības līdzekļu iegādē pacientu ambulatorai ārstniecībai 1997.gadā" šo mērķi nesasniedz.

Par to liecina fakts, ka pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis hronisko saslimšanu un invalīdu skaits, kas ir saistīts ar to, ka daļa pacientu līdzekļu trūkuma dēļ nav spējīgi paši iegādāties zāles. Slimība tiek ielaista, pacients nokļūst slimnīcā un palielinās sekundārās aprūpes izdevumi, turklāt veselības aprūpes izdevumu daļa sekundārai aprūpei salīdzinot ar primāro aprūpi gadu no gada pieaug. Vienīgi 1997.gadā (pēc Valsts slimokases datiem, 7.5.tabula) ir iezīmējušās nelielas izmaiņas par labu ambulatorajai aprūpei, kas liecina par uzsāktās veselības aprūpes reformas pareizo gaitu.

Būtiskākās esošās sistēmas nepilnības ir:

1. tā nenodrošina visiem pacientiem vienādas iespējas iegādāties zāles, ievērojot principu "vienādas iespējas visiem", bet gan vērsta uz zāļu iegādi atsevišķām iedzīvotāju kategorijām (I un II grupas invalīdiem u.c.). kurām medikamentu iegāde tiek kompensēta pilnībā, bet citiem slimniekiem tās pašas slimības ārstēšanai medikamentu iegādes kompensācijas līmenis ir zemāks vai medikamenta iegāde vispār netiek kompensēta;

7.5.tabula

Atsevišķi veselības aprūpes izdevumu veidi, % no visiem veselības aprūpes izdevumiem				
	1994	1995	1996	1997
Ambulatorā medicīniskā palīdzība	30.5	29.3	25.9	0
Bezmaksas medikamenti	7.3	4.9	4.1	4.7
Stacionārā palīdzība	49.9	51.1	58	55

Datu avots- Valsts slimokase

2. tā neatbilst decentralizētam zāļu sadales modelim brīvā tirgus apstākļos;

3. tā neatbilst Eiropas Savienības direktīvai, kas nosaka, kādus pasākumus veic valsts zāļu saraksta izveidošanai, kurus apmaksā no valsts vai obligātās veselības apdrošināšanas līdzekļiem.

Lai uzlabotu un pilnveidotu esošo zāļu iegādes kompensācijas sistēmu un veicinātu veselības aprūpes standartu tuvināšanu ES normām 1998.gada 4.novembrī ir pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr.428 "Ambulatorai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", kuri stājas spēkā ar 1999.gada 1.janvāri. Šie noteikumi nosaka ambulatorajai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtību, tās galvenos principus, kompensējamo zāļu saraksta izveidošanas kritērijus, kārtību, kādā nosakāma kompensācijas bāzes cena, un kārtību, kādā zāles, medicīniskās ierīces un preces iekļaujamas kompensējamo zāļu sarakstā vai svītrojamas no tā. Šī kompensācijas kārtība būtībā ir pasākumu komplekss, kas pacientam nodrošinās iespēju iegādāties zāles, medicīniskās ierīces un preces, kuru iegādes izdevumus, vadoties pēc slimības diagnozes (ne pēc iedzīvotāju kategorijas), slimības kompensācijas kategorijas un kompensācijas bāzes cenas, sedz slimokase.

Zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumi, ņemot vērā slimības raksturu un smaguma pakāpi, tiek kompensēti konkrētam pacientam ar skaidri diagnosticētu slimību, kuras ārstēšanā nav piemērojams cits aizvietojošs un izmaksu ziņā lētāks ārstēšanas veids.

Kompensācijas kārtība atbilstoši šiem noteikumiem tiek ieviesta laika posmā līdz 2002.gadam, pakāpeniski izmainot patreiz eksistējošo kompensējamo zāļu sarakstu, iekļaujot tajā zāles, medicīniskās ierīces un preces, kas nepieciešamas šo noteikumu pielikumā minēto slimību ārstēšanai. Tas nozīmē, ka līdz 2002.gadam vienlaicīgi funkcionēs abas sistēmas.

Labklājības ministrijā tiek izstrādāts plāns, kādā secībā diagnozes tiks iekļautas jaunajā kompensācijas kārtībā. Saskaņā ar šo plānu tiks veidots kompensējamo zāļu saraksts ar konkrētu ražotājfirmu zālēm ar konkrētu kompensācijas cenu aptiekā, ko apstiprinās Labklājības ministrs. Šī kompensējamā zāļu saraksta izveidošanu un aktualizēšanu veiks Zāļu cenu aģentūra. Tā noteiks kritērijus, pēc kuriem medikaments tiks iekļauts kompensējamo zāļu sarakstā, un kompensācijas summas aprēķinu aptiekās.

Zāļu iegādes kompensācijas kārtība būs spēkā ar to brīdi, kad konkrēta diagnoze ar konkrētām zālēm tiks iekļauta jaunajā kompensējamo zāļu sarakstā.

7.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

1998. gadā ir pabeigta Phare projekta ietvaros veiktā sistēmas strukturālā reforma. Galvenie sasniegumi farmaceitiskās darbības jomā ir:

- 1) zāļu tirgus sakārtošana:
 - centralizēta valsts monopola zāļu sagādes un izplatīšanas sistēma ir pārveidota par decentralizētu, brīvā tirgus principiem atbilstošu sistēmu,
 - sistēmā noticis gan strukturizācijas, gan stabilizācijas process - zāļu sortimentā, farmaceitiskās darbības uzņēmumu attīstībā, zāļu pieejamības nodrošināšanā,
 - turpinās lieltirgotavu tīkla optimizācija,
 - pabeigta aptieku masveida privatizācija,
- 2) zāļu kvalitātes nodrošināšana:
 - papildināts un pilnīgots Latvijas Zāļu reģistrs (1998. gada beigās iekļauti 3435 medikamenti),
 - paplašināta zāļu kvalitātes kontroles laboratorijas darbība, kas veicina Valsts zāļu aģentūras darba uzlabošanu,
 - pieņemti MK noteikumi, kas no 01.01.2000. aiz-

iedz neregistrētu medikamentu izplatīšanu,

3) nozares pārvaldības sakārtošana:

- izveidota Zāļu cenu aģentūra, kuras uzdevumos ietilpst ambulatorajai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes izdevumu kompensācijas kārtības nodrošināšana un kompensējamo zāļu saraksta izveidošana un aktualizēšana,
- 4) narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālās aprites kontroles uzlabošana:
 - veikta likumdošanas pilnveidošana un pabeigta galveno principu izveide, ievērojot ANO Narkotiku kontroles padomes un ES rekomendācijas,
 - precīzi noteiktas institūcijas, kas iesaistītas narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālās aprites uzraudzības sistēmā, noteikti to pienākumi un funkcijas,
 - tiek veikta farmaceitiskās darbības uzņēmumu licencēšana,
 - nodibināta Nacionālā narkotiku kontroles un narkomānijas apkarošanas komisija,
 - nodibināti starptautiskie sakari un sadarbība narkotisko, psihotropo vielu un prekursoru kontrolē,
- 5) Latvijas un ES likumdošanas saskaņošana:
 - ES likumdošanas normas iestrādātas noteikumos, kas skar zāļu reklāmu, zāļu un farmaceitisko produktu reģistrāciju, medikamentu marķēšanu, zāļu iedalījumu recepšu un bezrecepšu zālēs u.c.
- 6) izstrādāta un pieņemta zāļu iegādes kompensācijas sistēmas reorganizācijas koncepcija un pieņemti LR Ministru Kabineta noteikumi Nr. 428 " Ambulatorajai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes kompensācijas kārtība" (1999. gada 4. novembrī).

8. SOCIĀLĀ PALĪDZĪBA

Sociālās palīdzības pasākumi ir sociālās drošības sistēmas sastāvdaļa, kuru mērķis ir garantēt sociālo aizsardzību iedzīvotājiem, kuri saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību. Sociālā palīdzība nodrošina palīdzību tiem sabiedrības locekļiem, kas nonākuši trūkumā vai cita veida sociālā riska situācijā un uz kuriem nav attiecināti citi sociālās drošības pasākumi vai tie nav bijuši pietiekami, palielinot šo personu pašpalīdzības iespējas un veicinot integrāciju sabiedrībā.

Sociālajai palīdzībai jānodala trīs galvenie veidi: 1) materiālā palīdzība (materiālais atbalsts atsevišķiem indivīdiem un ģimenēm), 2) sociālā aprūpe, 3) sociālā rehabilitācija.

Visas sociālās drošības sistēmas kopīgos darbības principus, personu galvenās sociālās tiesības un to realizācijas nosacījumus reglamentē 1995. gada 7. septembrī pieņemtais likums "Par sociālo drošību". Minētajā "jumta" likumā noteik-

tos vispārīgos principus tālāk attīsta sociālās drošības nozares reglamentējošie likumi.

Ar sociālo palīdzību saistīto jautājumu loku reglamentē 1995. gada 26. oktobrī pieņemtais likums "Par sociālo palīdzību". Minētais likums nosaka sociālās palīdzības mērķi, personu tiesības uz sociālo palīdzību un to realizācijas nosacījumus, sociālās palīdzības veidus, reglamentē atbildības sadalījumu starp valsti un pašvaldībām sociālās palīdzības sniegšanā.

Vienlaikus Latvijas republikā ir spēkā vairāki tiesību akti, kuri regulē ar dažādām iedzīvotāju grupām saistītos jautājumus, tajā skaitā sociālās garantijas minēto grupu pārstāvjiem - 1992. gadā pieņemtais likums "Par invalīdu sociālo un medicīnisko aizsardzību", 1991. gada 15. maija Ministru padomes lēmums "Par pasākumiem, kas veicami, lai uzlabotu Černobiļas AES avārijas rezultātā cietušo Latvijas Republikas iedzīvotāju sociālo stāvokli", 1998. gadā pieņemtais "Bērnu tiesību aizsardzības likums".

Būtiska sociālās palīdzības sistēmas sastāvdaļa ir dažādu sociālās palīdzības institūciju sniegtie pakalpojumi. Lai panāktu vienādu izpratni par sociālās palīdzības pakalpojumu saturu, kā arī lai nodrošinātu vienādu sniedzamo pakalpojumu līmeni (kvalitāti) visā valsts teritorijā, neatkarīgi no pakalpojumu sniedzēja piederības un izvietojuma, 1997. gada laikā izstrādātas un 1998. gada sākumā apstiprinātas vienotas minimālās prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Prasības reglamentē sniedzamo pakalpojumu saturu un definē pakalpojumu sniedzējas institūcijas darbības ideoloģiju 7 dažāda profila sociālo pakalpojumu sniedzējiem:

- bērnu sociālās aprūpes iestādei,
- sociālās aprūpes iestādei pieaugušām personām,
- krīzes centram,
- dienas aprūpes centram personām ar garīga rakstura traucējumiem,
- naktspatversmei,
- sociālās palīdzības dienestam,
- aprūpei mājās.

Svarīgs stratēģisks finansu avots sociālās palīdzības pakalpojumu sniedzējiem ir valsts inves-

ticiju programma. Ja, sastādot pieteikumu projektus valsts investīciju programmai iepriekšējiem gadiem, uzsvars tika likts uz sociālās aprūpes institūciju infrastruktūru uzturošiem projektiem, tad 1998. gadā sākās pāreja uz alternatīvo aprūpes formu un rehabilitācijas pakalpojumu tīkla paplašināšanu, jeb sociālās palīdzības sistēmu attīstītiem projektiem. Jaunu valsts ieguldījumu galvenais mērķis, izdarot investīciju, ir nodrošināt kvalitatīvu un klienta specifiskajām vajadzībām atbilstošu sociālās palīdzības pakalpojumu pieejamību, taupīgi rīkojoties ar ierobežotiem valsts budžeta līdzekļu resursiem. 1998. gadā valsts investīcijām sociālās palīdzības jomā izlietots 1076 tūkst. Ls, tajā skaitā pakalpojumu kvalitāti paaugstinošajiem projektiem izlietots 488 tūkst. Ls, jeb 45,4%, bet nozares attīstību veicinošajiem - 225 tūkst. Ls, jeb 20,9%.

Otra valsts investīciju programmas tendence 1998. gadā, salīdzinot ar 1997. gadu - investīcijas Kurzemē un Latgalē esošajiem objektiem palielinājušās straujāk nekā Rīgā un Vidzemē esošajiem objektiem.

Patreizējā situācijā ģimenes ar bērniem izjūt ļoti lielu un ilgstošu ekonomisku un sociālu spriedzi, kuru ne vienmēr spēj pašu spēkiem kom-

pensēt. 1998. gadā izstrādātie "Ieteikumi darbam ar ģimenēm pašvaldībās" vērš pašvaldību uzmanību uz šo iedzīvotāju grupu, kura līdz šim netika pietiekami atbalstīta, jo galvenās rūpes pašvaldībās tika veltītas vecajiem vientuļajiem ļaudīm un invalīdiem.: Pašvaldību nepietiekamais atbalsts ģimenēm, kurās aug bērni, ir viens no cēloņiem tādām sabiedrībā nevēlamām parādībām kā vecāku alkoholisms, strauji pieaugošs bērnu skaits bērnu namos, ielu bērni. Ģimenēm nepieciešami ne tikai sociālā palīdzība, bet arī noteikti uz ģimenes funkcionēšanas uzlabošanu vērsti pakalpojumi, kuru uzdevums ir preventīvi novērst parādības, kas nākotnē varētu izraisīt situācijas, kad ģimenes kļūst par sociālās palīdzības saņēmējiem. Izstrādātie ieteikumi būtībā veido vēlamo pakalpojumu uzskaitījumu un to sniegšanas shēmu, lai pašvaldības sniegtu efektīvu atbalstu ģimenēm ar bērniem veidojot dažādus pakalpojumu sniegšanas modeļus, kombinējot sociālās palīdzības pakalpojumus ar citiem pakalpojumiem.

8.1. MATERIĀLĀ PALĪDZĪBA

Materiālā palīdzība ir naudas izmaksas un mantiski pabalsti, kurus izmaksā indivīdam vai

8.1.tabula

Valsts sociālie pabalsti	
Pabalsti ar universālu raksturu	
I. Regulāri izmaksājамie:	II. Vienreizējie:
<ul style="list-style-type: none"> • valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts, • bērna kopšanas pabalsts, • ģimenes valsts pabalsts, • atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu, • atlīdzība par audžuģimenes pienākuma pildīšanu • pabalsts ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem daļējai transporta izdevumu segšanai 	<ul style="list-style-type: none"> • bērna piedzimšanas pabalsts, • apbedīšanas pabalsts
Pabalsti, kuri tiek izmaksāti, novērtējot personas īpašas vajadzības	
I. Regulāri izmaksājамie:	II. Vienreizējie
<ul style="list-style-type: none"> • pabalsts transporta izdevumu kompensācijai invalīdiem, kuriem apgrūtināta pārvietošanās, • pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu • pabalsts invalīdiem, kuru invaliditātei noteikta cēloņsakarība ar piedalīšanos ČAES avārijas seku likvidācijā, ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā bojā gājušo un no slimībām, kurām noteikta cēloņsakarība ar ČAES seku likvidāciju, mirušo personu ģimenēm komunālo maksājumu kompensācijai. 	

ģimenei, un tie tiek finansēti vai nu no valsts, vai pašvaldību budžeta. Pabalsti tiek dalīti pēc to izmaksāšanas avotiem: valsts sociālie pabalsti un pašvaldību sociālie pabalsti.

Valsts sociālo pabalstu raksturojums

Valsts sociālie pabalsti tiek finansēti no valsts budžeta. Tiem pārsvarā ir universāls raksturs - tiesības saņemt noteiktu valsts sociālo pabalstu ir atkarīgas no personas piederības kādai noteiktai iedzīvotāju grupai un nav atkarīgas no īpašām vajadzībām.

1998.gadā Latvijas Republikas Ministru kabinets akceptēja konceptuālo jautājumu par Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieka un ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā cietušās personas statusa un sociālo garantiju noteikšanu. Tas ļauj vienotā sistēmā sakārtot līdz šim dažādos tiesību aktos noteiktās sociālās garantijas šīm personu grupām un novērst līdz šim pastāvējušās nepilnības tiesību aktos.

Uz 1999.gada 1.janvāri Latvijā reģistrēti:

- 5012 Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieki un Černobiļas AES avārijas rezultātā cietušās personas,
- 2316 invalīdi, kuru invaliditātei noteikta cē-

loņsakarība ar piedalīšanos Černobiļas AES avārijas seku likvidācijā,

- 300 ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā bojā gājušo un no slimībām, kurām noteikta cēloņsakarība ar ČAES seku likvidāciju, mirušo personu ģimenes.

Pamatojoties uz pieņemto konceptuālo nostāju patlaban izstrādāts likumprojekts, kurš:

- definē pazīmes, pēc kādām nosakāma personas piederība pie šīm iedzīvotāju grupām un reglamentē statusa noteikšanas procedūru;
- paredz tiesības uz kaitējuma atlīdzību ČAES seku likvidēšanas dalībniekiem, kuriem pēc likuma stāšanās spēkā darbaspēju zudums noteikts 10-25% robežās;
- saglabājot līdzšinējos ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem un ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā cietušajām personām paredzētos atvieglojumus ārstniecisko pakalpojumu saņemšanā, paredz papildus atvieglojumus samaksā par zobārstniecības pakalpojumiem ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem. Izdevumus šim mērķim turpmāk paredzēts segt no valsts speciālā veselības aprūpes budžeta. No šī budžeta turpmāk paredzēts segt arī atvieglojumus samaksai par zobu protezēšanu ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem un ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā cietušajām personām, kuri līdz šim tika finansēti no pašvaldību budžeta, tādējādi novēršot personu atkarību no savas pašvaldības finansu iespējām;
- paredz aizstāt līdzšinējo pabalstu komunālo maksājumu segšanā 50% apmērā un transporta izdevumu daļējo kompensāciju ar vienotu valsts sociālo pabalstu invalīdiem, kuru invaliditātei noteikta cēloņsakarība ar piedalīšanos Černobiļas AES avārijas seku likvidācijā, ČAES avārijas seku likvidācijas rezultātā bojā gājušo un no slimībām, kurām noteikta cēloņsakarība ar ČAES seku likvidāciju, mirušo personu ģimenēm. Ieviešamā pabalsta lielums paredzēts vienāds visiem saņēmējiem. Līdzšinējais pabalsts komunālo maksājumu segšanā 50% apmērā nebija sociāli taisnīgs un bija sarežģīti administrējams, jo tā lielums bija atkarīgs dzīvokļa lieluma un komunālu maksājumu lieluma attiecīgās pašvaldības teritorijā. Savukārt transporta izdevumu daļējā kompensācija mēnesī saglabājās 1,29 Ls līmenī vairākus gadus.

1998.gadā likumā "Par sociālo palīdzību" izdarīti grozījumi, kas paplašina personu loku, kurām ir tiesības saņemt atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu. No 1998.gada novembra atlīdzību saņem arī taisnās līnijas radinieki (vecmāmiņas, vectēvi), no 1999.gada 1.janvāra - brāļi un māsas. Atlīdzības apmērs jau vairākus gadus paliek nemainīgs - 38 Ls. Līdz ar tiesību rašanos taisnās līnijas radiniekiem, brāļiem un māsām saņem atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu, no 1999. gada 1. janvāra samazinās starpība starp pabalsta par bērna uzturēšanu lielumu aizbildņiem, kuri ir bērna taisnās līnijas radinieki, brāļi un māsas un aizbildņiem, kuri nav bērna taisnās līnijas radinieki attiecīgi - 32 Ls un 31 Ls.

Ar 1998.gada 1.janvāri stājās spēkā Ministru kabineta noteikumi "Par audžuģimenēm", kuri paredz šādām ģimenēm izmaksāt atlīdzību 38 Ls no valsts budžeta par pienākumu pildīšanu.

Pašvaldību sociālo pabalstu raksturojums

Pašvaldību sociālie pabalsti ir no pašvaldību budžeta izmaksājami pabalsti naudas vai mantas formā, kuri tiek piešķirti personas (ģimenes) ienākumu stabilizācijai līdz noteiktam līmenim, ja persona objektīvu iemeslu dēļ negūst pietiekamus ienākumus. Tiesības saņemt pabalstu tiek noteiktas, veicot ienākumu testēšanu.

Likums "Par sociālo palīdzību" nosauc četrus galvenos pašvaldību sociālās palīdzības pabalstus un mērķus, kādiem tie piešķirami:

- trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalsts - ģimenes ienākumu stabilizācijai noteiktā līmenī;
- dzīvokļa pabalsts - palīdzība ģimenei segt ar īri, komunālajiem maksājumiem un kurināmā iegādi saistītos izdevumus;
- pabalsts aprūpei - pensijas vecuma personas, invalīda vai bērna invalīda aprūpei, ja saskaņā ar ārsta speciālista atzinumu šāda aprūpe viņiem nepieciešama
- apbedīšanas pabalsts - personas nāves gadījumā minimālo apbedīšanas izdevumu segšana, ja nav tiesību uz citu apbedīšanas pabalstu.

Šis pats likums nosaka, ka pašvaldības savu budžeta iespēju robežās var piešķirt pabalstus arī citiem mērķiem.

Likumdošanas aktos pašvaldībām dotā rīcības brīvība lēmumu pieņemšanā par sociālās palīdzības pabalstu izmaksu ļauj pašvaldībām operatīvi reaģēt uz savu iedzīvotāju akūtajām problēmām attiecīga-

8.2.tabula

Regulāri izmaksājami sociālie pabalsti (1996 - 1998)						
Pabalsts	Izlietotie līdzekļi gadā – tūkst. Ls			Saņēmēju skaits vidēji mēnesī – personas		
	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Visu veidu valsts sociālajiem pabalstiem izlietotie līdzekļi - kopā % no IKP		46627,5 1,4	52187,4 1,4	- -	- -	- -
Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts	3276,3	3265,0	4159,1	9923	10432	0856
Bērna kopšanas pabalsts*	6500,0	5679,5	8167,7	85400	46750	45396
Ģimenes valsts pabalsts*	30587,6	30505,3	30245,6	540000	522338	499890
Piemaksa par bērnu invalīdu*	-	2261,3	3146,7	-	7018	7589
Atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu	747,4	995,8	1143,5	1959	2237	2513
Atlīdzība par audžuģimenes pienākumu veikšanu	-	-	0,4	-	-	2
Pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu	815,2	1183,9	1332,2	4093	4713	5031
Pabalsts komunālo pakalpojumu segšanai ČAES invalīdiem un bojāgājušo ģimenēm	131,4	257,7	268,5	-	2181	2406
Pabalsts transporta izdevumu segšanai ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem	51,9	46,8	49,7	-	2792	2623

* saņēmējs - māte, neatkarīgi no tā, par cik bērniem tiek izmaksāts pabalsts
Datu avots. Sociālās palīdzības fonds, Sociālās apdrošināšanas departaments

jā laika momentā. Tajā pašā laikā gan pabalstiem atvēlēto līdzekļu, gan pašu pabalstu apjomi, gan piešķiršanas kritēriji un pieteikuma procedūras dažādās valsts vietās atšķiras. Tam par cēloni ir ne tikai dažāda pašvaldību finansu iespējas, bet arī dažādās pašvaldību padomju (domju) izvirzītās prioritātes un izpratnes līmeņi par sociālo palīdzību.

Valsts sociālo pabalstu analīze

Valsts budžeta izdevumi sociālajiem pabalstiem pieaug ar katru gadu. Visu veidu valsts sociālajiem pabalstiem 1998. gadā izlietots 52,2 milj. Ls, kas ir par aptuveni 5,6 milj. Ls vairāk nekā 1997.gadā.

1998.gadā vislielākais īpatsvars izlietoto līdzekļu ziņā ir ģimenes valsts pabalstam - 30,2 milj. Ls un 499,9 tūkst saņēmēju vidēji ik mēnesī. Taču minētā pabalsta saņēmēju skaits tāpat kā bērna kopšanas pabalsta saņēmēju skaits katru gadu pēdējo trīs gadu laikā samazinās. Tas liecina par dzimstības samazināšanos pēdējos gados. Bērna piedzimšanas pabalstus 1998.gadā vidēji mēnesī

saņēmušas 1,51 tūkst. personas un tam 1998.gadā izlietots 3,3 milj. Ls. 1997.gadā šie dati attiecīgi bija 1,56 tūkst. personu un 2,1 milj. Ls. Satraucoša ir vēl viena tabulā atspoguļotā tendence - pieaug piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu-invalīdu saņēmēju skaits- arvien lielākam skaitam bērnu primārās aprūpes ārsti konstatē nopietnus veselības traucējumus.

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam 1998.gadā izlietots 4,16 milj. Ls un to ik mēnesī vidēji saņēmuši 10.8 tūkst. personu. Tiesības saņemt minēto pabalstu ir personām, kuras nesaņem valsts obligātās sociālās apdrošināšanas izmaksas, ja tās: 1) nav nodarbinātas un par 5 gadiem pārsniegušas pensijas vecumu 2) atzītas par invalīdu un pārsniegušas 16 gadu vecumu; 3) nav pilngadīgas un ir zaudējušas vienu vai abus apgādniekus. Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēju skaits katru gadu palielinās. Lielākā daļa no šī pabalsta saņēmējiem ir invalīdi kopš bērnības. Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta, ģimenes valsts pabalsta, bērna piedzimšanas pabalsta un bērna

8.3.tabula

Pašvaldību līdzekļu sadalījums sociālās palīdzības pasākumiem (ieskaitot rajonu budžetus) (1997 - 1998)											
Gads	Kopā		Pabalstiem			Aprūpei mājās			Aprūpei institūcijās		
	tūkst. Ls	% no IKP	tūkst. Ls	īpat-svars soc. pali dzības pasākumos %	% no IKP	tūkst. Ls	īpat-svars %	% no IKP	tūkst. Ls	īpat-svars %	% no IKP
1997	22811,6	0,7	13533	59,3	0,4	709,2	3,1	0,02	8569,4	37,6	0,3
1998	24119,8	0,6	13693,5	56,8	0,4	825,7	3,4	0,02	9600,6	39,8	0,3

Datu avots. Valsts sociālās palīdzības fonds

kopšanas pabalsta saņēmēju skaita izmaiņas atspoguļo sabiedrībā notiekošās izmaiņas vairāku gadu garumā - dzimstības samazināšanos, bērnu veselības stāvokļa pasliktināšanos un attīstības traucējumus, kā arī arvien pieaugošo personu skaitu, kurām nav tiesību uz valsts obligātās sociālās apdrošināšanas sistēmas izmaksām gadījumos, kad tās nespēj sevi apgādāt.

Atlīdzības par aizbildņa pienākumu pildīšanu izmaksai 1998. gadā izlietots 1,14 milj. Ls, bet 1997. gadā - 0,99 milj. Ls. Savukārt pabalstu izmaksai aizbildnim par bērna uzturēšanu izlietots 1,33 milj. Ls 1998. gadā un 1,2 milj. Ls 1997. gadā. 1. tabulas dati norāda uz aizbildņiem paredzēto pabalstu saņēmēju skaita pieaugumu - arvien vairāk bērnu, kuru vecākiem pārtraukta vecāku vara, ir iespējas saņemt aprūpi un audzināšanu ģimenē.

Pašvaldību sociālo pabalstu analīze

Pašvaldību sociālās palīdzības pabalstu struktūra atspoguļo iedzīvotājiem aktuālākās pro-

blēmas pašvaldības teritorijā

8.4.tabulā redzams, ka pašvaldību sociālās palīdzības pabalstiem atvēlēto līdzekļu apjoms 1998.gadā, salīdzinot ar 1997.gadu, ir pieaudzis, taču nesasniedz 1996.gada līmeni. Pašvaldības sociālās palīdzības pabalstiem izlietoto līdzekļu īpatsvars kopējos pašvaldību izdevumos sociālās palīdzības pasākumiem katru gadu samazinās. Patreizējā valsts ekonomiskajā situācijā (darba algu un pensiju lielums, bezdarba līmenis, situācija ar nodokļu iekasēšanu) nav pamata uzskatīt, ka samazinās pieprasījums pēc pašvaldību sociālās palīdzības pabalstiem. Arī izmaiņas līdzekļu sadalījumā dažādiem sociālās palīdzības pakalpojumiem, arvien vairāk līdzekļu lietojot pakalpojumu sniegšanai, ietekmē pašvaldību ienākumu samazināšanos.

Salīdzinot izlietotos līdzekļus katram no pabalstu veidiem / mērķiem vairāku gadu garumā, redzams, ka pieaug pabalstiem īrei un komunālajiem maksājumiem izlietoto līdzekļu daudzums.

8.4.tabula

Pašvaldību līdzekļu sadalījums sociālās palīdzības pasākumiem (pagastu un pilsētu budžeti) (1996 - 1998)								
Gads	Kopā		Pabalstiem		Aprūpei mājās		Aprūpei institūcijās	
	tūkst. Ls	%	tūkst. Ls	%	tūkst. Ls	%	tūkst. Ls	%
1996	18453,7		14242,5	77,2	646,7	3,5	3564,5	19,3
1997	17728,4		13533	76,3	709,2	4,0	3486,2	19,7
1998	19087,1		13693,5	71,7	825,7	4,3	4567,9	23,9

Datu avots. Valsts sociālās palīdzības fonds

8.5.tabula

Pašvaldību sociālās palīdzības pabalsti (1996 - 1998)						
Pabalsta veids/mērķis	Izlietotie līdzekļi tūkst. Ls			Saņēmēju skaits tūkst.		
	1996	1997	1998	1996	1997	1998
1. Trūcīgo ģimeņu sociālās palīdzības pabalsts	4291,5	1229,4	1197,8	156,9	106,9	70,5
2. Dzīvokļa pabalsti - kopā	6199,3	5466,5	5849,7	184,1	243,5	192,9
t.sk. -komunālajiem maksājumiem	4429,8	4463,5	5005,1	125	187,7	145,7
3. Pabalsti aprūpei	34,7	40,6	72,0	2,3	1,4	1,4
4. Pabalsti apbedīšanai	471,3	500,8	522,2	18,3	15,8	15,0
5. Pabalsti pārtikas iegādei (naudā un natūrā)	436,5	457,6	-	49,6	77	-
6. Ēdināšana bez maksas vai par daļēju samaksu	2409,1	2675,7	2683,1	157,2	130,3	168,2
t.sk.- brīvpusdienas skolās vai bērnudārzos	2142,5	2342,3	2107,2	128	110,5	98,7
7. Pabalsti samaksai par medicīniskajiem pakalpojumiem	400,1	1148,1	1168,5	32,9	102,6	107,7
8. Citiem mērķiem	0	2014,3	1811,2	0	192	125,2
t.sk. - ar bērna izglītošanu un audzināšanu saistītie	-	645,3	993,4	-	46,6	70,7
Visu veidu pašvaldību sociālās palīdzības pabalstiem kopā	14242,5	13533,0	13693,5	-	-	-

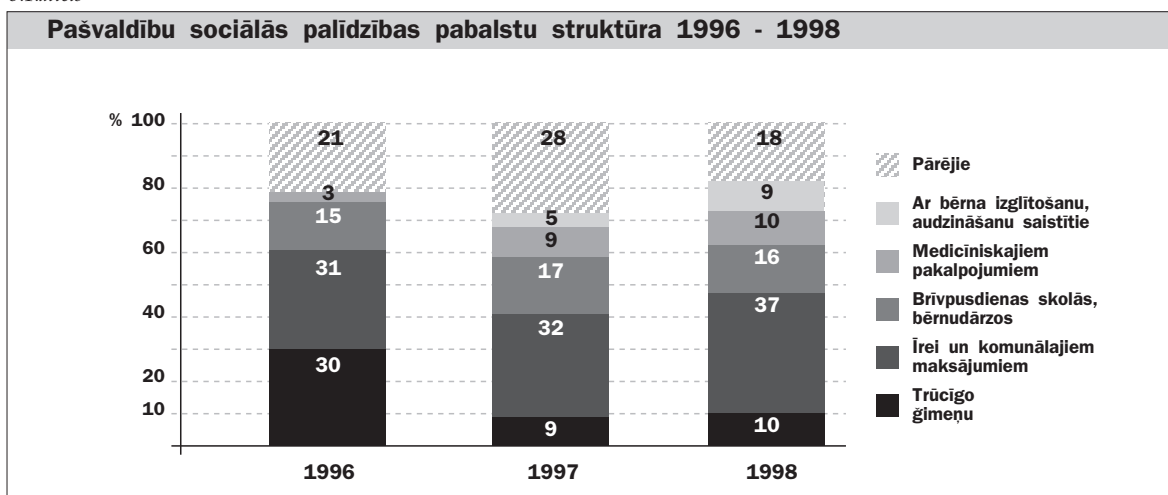
Datu avots. Valsts sociālās palīdzības fonds

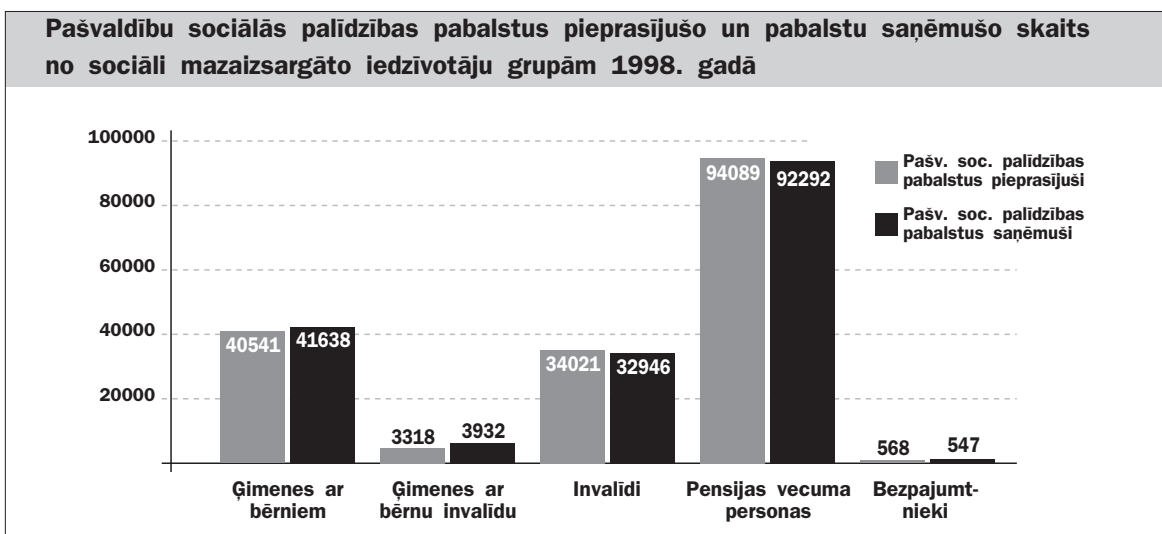
samazinoties minēto pabalstu saņēmēšu personu skaitam. Tātad - pabalstam īrei un komunālajiem maksājumiem piešķirtā pabalsta lielums vienai personai pieaudzis. Tas norāda, gan ka iedzīvotājiem pietrūkst aizvien vairāk līdzekļu, lai pašu spēkiem pilnībā segtu maksājumus, gan ka pašvaldības palielina piešķiramā pabalsta lielumu lai saņēmēju situāciju radikāli uzlabotu. Pieaug izdevumu atlīdzināšanai par medicīniskajiem pakalpojumiem izlietoto līdzekļu daudzums un saņēmē-

mēju skaits, kas liecina, ka arvien vairāk personu ar zemiem ienākumiem nespēj pilnībā pašas samaksāt par visiem nepieciešamajiem medicīniskajiem pakalpojumiem (galvenokārt zālēm).

1998.gadā brīvpusdienām skolās un bērnudārzos izlietoto līdzekļu daudzums un brīvpusdienas saņēmēšu bērnu skaits ir mazākais pēdējo 3 gadu laikā. 1,5 reizes pieaudzis pabalstiem, kas saistīti ar bērna audzināšanu un izglītošanu, izlietoto līdzekļu daudzums un saņēmēju skaits. Tas

8.1.attēls

norāda uz satraucošu faktu, ka liela iedzīvotāju daļas ienākumi nav pietiekoši, lai nodrošinātu bērnus ar visu skolai nepieciešamo. Vienlaikus tas norāda uz prioritāšu maiņu pašvaldībā - dot iespēju bērnam iegūt izglītību.

Samazinās trūcīgo ģimeņu pabalsta saņēmēju skaits un pabalstam izlietotie līdzekļi. Tam par iemeslu nav personu skaita samazināšanās, kurām pēc ienākumu testēšanas būtu tiesības uz trūcīgas personas pabalstu, bet pašvaldības vēlme pabalstam atvēlētos līdzekļus izlietot konkrētam mērķim.

Salīdzinot pašvaldību aktivitāti pabalstu piešķiršanā pie dažādām iedzīvotāju grupām piederošām personām (ģimenēm), varam secināt, ka, visaktīvākie pašvaldību sociālās palīdzības pabalstu pieprasītāji ir pensijas vecuma personas, kurām nav apgādnieku, vai kuras dzīvo atsevišķi no apgādniekiem. Pie šīs grupas pieder visvairāk pašvaldību pabalstu saņēmušo. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem pieaug pašvaldību atbalsts daudz bērnu un nepilnajām ģimenēm. Minētās grupas ģimenēm, tāpat kā ģimenēm ar bērnu invalīdu, pabalstus vairākas pašvaldības piešķiršanas pēc savas iniciatīvas, negaidot viņu pieprasījumus. Vairākās pašvaldībās tika veikts pētījums ar mērķi noskaidrot kādā veidā un cik lielā mērā saņemtie pabalsti ietekmē pie dažādām iedzīvotāju grupām piederošo personu stāvokli. Pētījumā konstatēts, ka ienākums uz 1 ģimenes locekli ģimenēm ar bērniem bija zemāks (kā pirms pabalsta piešķiršanas, tā arī pēc tās) nekā ģimenēm ar pensijas vecuma personām vai invalīdu.

Valsts sociālo pabalstu novērtējums

1998. gada svarīgākās aktivitātes valsts sociālo pabalstu jomā saistītas ar personu loka paplašināšanos, kuras ir tiesīgas saņemt atbildību par aizbildņa pienākumu pildīšanu. Otrs svarīgākais politikas virziens šajā jomā - uzsākts darbs ar mērķi optimizēt pabalstus Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem.

Vecākiem, kuri kopj bērnu - invalīdu, īpaši bērnu, kuram ir smaga invaliditāte, problēmu rada šo bērnu aktīva integrēšana sabiedrībā. Piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu-invalīdu apmēra regulāra paaugstināšana atbilstoši patēriņa cenu indeksa izmaiņām palīdz risināt minēto problēmu.

Bērna piedzimšanas pabalsta apmērs tiek regulāri pārskatīts atbilstoši patēriņa cenu indeksa izmaiņām, tādējādi šobrīd nodrošinot reālu atbalstu ģimenei, kurā piedzimis bērns.

Kā iepriekš minēts, fakts, ka tiesības uz atbildību par aizbildņa pienākumu pildīšanu šobrīd ir praktiski visiem aizbildņiem, radījis strauju to personu skaita pieaugumu, kuri gribētu ņemt aizbildnībā savus mazbērnus. No vienas puses - vecmāmiņas (retāk vectēvi) juridiski noformē attiecības ar pašu bērniem, kuri bija atstājuši mazbērnus vecvecāku aprūpei un nerūpējās par viņiem. No otras puses - šāds finansēšanas mehānisms nerada pašvaldībai ieinteresētību ne sniegt atbalstu ģimenei, kamēr bērns vēl ir šajā ģimenē, ne strādāt ar ģimeni, lai būtu iespējams bērnu tajā atgriezt. Pašvaldībai patreizējā momentā liekas ekonomiski izdevīgāk bērnu uzreiz nodot aizbildnībā vai bērnu audzināšanas iestādē, nekā no-

dot audžuģimenē un mēģināt strādāt bērna vecākiem, lai bērns pēc kāda laika atgrieztos ģimenē. Tas saistīts ar nosacījumu, ka bērna uzturēšanās izdevumus audžuģimenē sedz pašvaldība, un ar profesionālu sociālo darbinieku trūkumu daudzās pašvaldībās.

Ģimenes valsts pabalsts, kura mērķis ir sniegt regulāru atbalstu ģimenēm, kurām radušies papildus izdevumi sakarā ar nepieciešamību audzināt bērnus, to sniedz minimāli. Pabalsta lielums ir atšķirīgs bērniem, kuri dzimuši līdz 1999.gada 1.janvārim (8,5% no valdības noteiktās minimālās mēnešalgas par pirmo bērnu) un bērniem, kuri dzimuši pēc 1999.gada 1.janvāra (12% no valdības noteiktās minimālās mēnešalgas par pirmo bērnu). Nākošajiem bērniem šī atšķirība kļūst vēl lielāka. Minētais rada risku, ka ģimenes valsts pabalsts tām ģimenēm, kurās bērni dzimuši līdz 1999.gada 1. janvārim būs tikpat neefektīvs kā līdz šim.

1999.gadā paredzēts turpināt darbu pie viena - sociāli taisnīgāka pabalsta izstrādes Černoņijas AES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem un pie valsts sociālo pabalstu ģimenei ar bērniem tālākas attīstības koncepcijas ar mērķi padarīt ģimenēm ar bērniem paredzēto valsts pabalstus efektīvākus.

Pašvaldību sociālo pabalstu novērtējums

Pēc vairāku gadu ilga sociālās palīdzības pabalstiem atvēlēto pašvaldību budžeta līdzekļu apjoma samazinājuma, 1998.gadā tas pieaudzis par 160 tūkst. Ls. Turpinās līdzšinējās tendences - pieaug īrei un komunālajiem maksājumiem paredzētā pabalsta, izdevumu kompensācijai par medicīniskajiem pakalpojumiem, ar bērnu izglītošanu un audzināšanu saistīto izdevumu segšanai paredzēto pabalstu īpatsvars kopējos izdevumos pašvaldību sociālās palīdzības pabalstiem.

Gandrīz visiem pabalstu veidiem samazinājies saņēmēju skaits, bet pieaudzis gada laikā vienai personai piešķirtā pabalsta lielums. Minētais liek domāt gan par stingrākiem vērtēšanas kritērijiem no pašvaldības puses pabalstus piešķirot, gan par to, ka piešķirtie pabalsti kļuvuši efektīvāki.

Taču vēl joprojām saglabājas risks, ka sociālās palīdzības pabalstus nesaņem tieši tie iedzīvotāji, kuriem tas būtu visvairāk nepieciešams, un ka piešķirtie pabalsti nav pietiekami, lai situāciju būtiski un uz ilgu laiku uzlabotu.

Minētā riska mazināšanai pārstrādājama pašvaldību sociālo pabalstu koncepcija, skaidri definējot katra pabalsta mērķa grupu, pabalsta mērķus un piešķiršanas nosacījumus. Kā viens no iespējamiem risinājumiem, kurš dotu iespēju pašvaldībām no saviem budžetiem nodrošināt noteikto pabalstu izmaksu un nepieļautu, ka pabalstu saņēmēji ir finansiāli labākā situācijā, nekā algotu darbu strādājošie, būtu pabalsta lieluma aprēķinam par izejas lielumu ņemt zināmu procentos no vidējiem ienākumiem (vai izdevumiem) uz vienu personu valstī iepriekšējā laika periodā.

8.2. SOCIĀLĀ APRŪPE

Sociālā aprūpe ir aprūpes pakalpojumu sniegšana personām, kurām ir objektīvas grūtības sevī aprūpēšanā. Sociālā aprūpe Latvijas kontekstā ietver sevī aprūpi institūcijās un institūcijām alternatīvas aprūpes formas - aprūpi mājās, bērnu aprūpi (aizbildnība, audžu ģimenes) un dienas centrus.

Institūciju raksturojums

Aprūpe institūcijās Latvijai ir vēsturiski tradicionāla aprūpes forma. Aprūpes institūcija ir iestāde, kura ir personas dzīves vieta, un kurā tiek nodrošināta personas sociālā un medicīniskā aprūpe un/vai rehabilitācija, bērniem - arī audzināšana. Institūciju iemītnieki ir nodrošināti ar dzīvei nepieciešamo un veselības stāvoklim atbilstošiem sadzīves apstākļiem. Pieaugušo personu aprūpes institūcijās var tikt uzņemtas personas, kurām vecuma vai cita iemesla dēļ apgrūtināta spēja pašām sevī aprūpēt un kuras izsaka vēlēšanos tikt aprūpētām institūcijā.

Atkarībā no aprūpējamo personu piederības tai vai citai iedzīvotāju grupai, aprūpes institūcijas tiek finansētas no valsts vai pašvaldības budžetiem.

Veco ļaužu un personu ar fiziska rakstura traucējumiem aprūpes institūcijas tiek finansētas no pašvaldību budžeta. Tādu uz 1999.gada 1.janvāri bija 58 (4093 iemītnieki). Personu ar garīga rakstura traucējumiem un specializētās sociālās aprūpes institūcijas tiek finansētas no valsts budžeta. Uz 1999.gada 1.janvāri Latvijā bija 26 aprūpes institūcijas personām ar garīga rakstura traucējumiem, kurās mīta 3924 personas un 3 specializētie sociālās aprūpes centri (331 persona).

Arī bērnu sociālās aprūpes institūcijas tiek finansētas no dažādiem budžetiem: 6 bērnu- bāreņu aprūpes centri (797 bērni) un 3 specializētie bērnu sociālās aprūpes centri bērniem- invalīdiem no 4 gadu vecuma (456 bērni) tiek finansēti no valsts budžeta. No pašvaldību budžeta tiek finansēti 56 bērnu nami - patversmes bērniem no 2 līdz 18 gadu vecumam, kuros uz 1999.gada. 1.janvāri dzīvoja 2439 bērni.

1998.gada. 1.janvārī stājās spēkā 1997.gada decembrī pieņemtie Ministru kabineta noteikumi Nr 448 "Par pašvaldību savstarpējiem norēķiniem", kuri uzliek par pienākumu pašvaldībai, kuras iedzīvotāji izmanto citas pašvaldības uzturētu sociālās aprūpes institūciju, maksāt šīs personas faktiskos uzturēšanas izdevumus institūcijā. Tas liek mazajām pašvaldībām domāt par lētāku aprūpes formu meklēšanu.

Institūcijām alternatīvas aprūpes formas

Institūcijām alternatīvās aprūpes formas Latvijā aizsāktas samērā nesen un ir daudzveidīgas:

- aprūpe mājās;
- aizbildnība;
- audžuģimenes;
- adopcija;
- dienas centri.

Institūcijām alternatīvas aprūpes formas ļauj pieaugušam cilvēkam uzturēties sev pierastajā vidē. Bērniem tās ļauj nodrošināt audzināšanu ģimenē.

Alternatīvo aprūpes formu ieviešana un organizēšana visām iedzīvotāju grupām ir pašvaldību kompetencē un lielākā daļa no tām tiek finansēta no pašvaldību budžeta. Valsts ar saviem budžeta līdzekļiem piedalās tikai atsevišķu aprūpes formu finansēšanā, piemēram dienas centri personām ar garīga rakstura traucējumiem, aizbildnība.

Aprūpe mājās nodrošina cilvēku, kuru spējas pašiem sevi aprūpēt ir ierobežotas, palikšanu savās mājās un ierastajā režīmā. Praksē pašvaldības aprūpi mājās nodrošina pieaugušajiem invalīdiem un vecajiem ļaudīm. Ģimenes ar bērnu - invalīdu šo aprūpes veidu gandrīz nemaz neizmanto.

Saskaņā ar Civillikumu aizbildnība tiek dibināta bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem, līdz bērna pilngadībai. Aizbildnis aizstāj bērna īstos vecākus un viņam ir tādi paši pienākumi, tiesības un atbildība. Aizbildņiem no valsts budžeta tiek maksāta atlīdzība par aizbildņa pie-

nākumu pildīšanu un pabalsts aizbildnībā esošā bērna uzturēšanai.

Viens no jaunākajiem institūcijām alternatīvajiem aprūpes veidiem ir bērna aprūpe audžuģimenē. Audžuģimene ir īpaši apmācīta ģimene, kurai bāriņtiesa piešķirusi audžuģimenes statusu, un kura ir gatava sniegt bērnam atbalstu uz salīdzinoši neilgu laiku (no dažām nedēļām līdz 1 gadam) gadījumos, kad ir cerība bērnu atgriezt ģimenē vai atrast tam aizbildni. Audžuģimenē bērnu var ievietot arī gadījumos, ja vecāku vara nav pārtraukta (piemēram, mātes ilgstošas slimības gadījumā). Atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu šīm ģimenēm ir 38 lati mēnesī un tiek izmaksāta no valsts budžeta. Savukārt visus bērna uzturēšanas izdevumus audžuģimenē sedz no pašvaldības budžeta. Latvijā 1998. gada laikā audžuģimenes statusu ieguvušas 20 ģimenes, un pirmajās no tām jau ievietoti bērni.

1998. gada vasarā pieņemtais "Bērnu tiesību aizsardzības likums" pauž nostāju, ka pašvaldībām maksimāli jācenšas palīdzēt ģimenei, kamēr bērns vēl ir šajā ģimenē. Minētais likums paredz atbalsta ģimeņu un uzticības personu darbības uzsākšanu ar mērķi profilaktiski un neformāli palīdzēt ģimenēm ar problēmām, kamēr bērni nav pārvietoti citā aprūpē. Uzticības persona ir persona, kura sniedz atbalstu bērnam, kuram ir problēmas, lai tas spētu veidot kontaktus ar ģimeni un vienaudžiem. Patlaban tiek izstrādāti tiesību akti, kas regulētu ar atbalsta ģimenēm un uzticības personām saistītos jautājumus.

Adopcija ir tiesisks akts, ar kuru persona pieņem citas personas bērnu par savu. Adopcija rada tādas pat personiskās un mantiskās attiecības un pienākumus kā radniecība pēc izcelšanās. Latvijā 1997.gadā adoptēti 393 bērni no tiem uz ārvalstīm 192. Savukārt 1998. gadā atceltas 6 adopcijas. Adopcija atceļama vai nu pēc adoptētāja un adoptējamā savstarpējas vienošanās, vai tiesas ceļā ja tas ir bērna interesēs vai adopcijas procesā bijuši procesuāli pārkāpumi. Pamatā bērni tiek adoptēti no bērnu sociālās aprūpes iestādēm.

Dienas centrs ir institūcija, kas nodrošina aprūpi, prasmju attīstību, izglītošanu, brīvā laika pavadīšanu un integrāciju sabiedrībā dažādām mērķa grupām (gados vecie cilvēki, personas ar garīga rakstura traucējumiem u.c.) un ļauj atslogot nodarbinātās personas no kopšanas pienākumiem. Lai paaugstinātu pašvaldību un nevalstisko organizā-

ciju ieinteresētību veidot dienas centrus personām ar garīga rakstura traucējumiem, valsts izstrādājusī un kopš 1996.gada realizē savu atbalsta programmu šiem pasākumiem. Tā paredz valsts finansiālu līdzdalību šādu dienas centru uzturēšanā pirmos četrus to darbības gadus - no 80% pirmajā gadā līdz 20% ceturtajā. Sākot ar piekto darbības gadu dienas centru pilnībā uztur pašvaldība.

Institūciju analīze

No valsts budžeta finansēto sociālās aprūpes institūciju skaits gan pieaugušām personām, gan bērniem jau vairākus gadus saglabājas nemainīgs, pašvaldību veco ļaužu aprūpes institūciju skaits 1998.gada laikā samazinājies par 4, bet pašvaldību bērnu namu - patversmju skaits turpina palielināties arī 1998.gadā.

Pēc pašvaldību savstarpējo norēķinu ieviešanas situācija mainījās par labu lētākajiem mazajiem pagastu veco ļaužu pensionātiem, kuru skaits turpina palielināties. 1998. gada laikā, pēc pašvaldību ziņām, izveidotas 5 jaunas sociālās aprūpes institūcijas vecajiem ļaudīm. Turpretī padomju gados būvēto lielo pensionātu iemītnieku skaits sarūk, bet uzturēšanas izdevumus jūtami samazināt nav iespējams.

Pretēja tendence vērojama pašvaldību bērnu namos, patversmēs. Turpina strauji pieaugt bērnu namu - patversmju un tajos dzīvojošo bērnu skaits. No 2439 bērniem šajās institūcijās tikai 115, jeb 4% ir bāreņi (1998.gada dati). 70,9% bērnu atrašanās iemesls bērnu namā-patversmē bija vecākiem pārtraukta vai atņemta vecāku vara, 1,3% bērnu bija pamesti. 1998.gadā no bērnu na-

8.6.tabula

Sociālās aprūpes pakalpojumi institūcijās (1995 - 1998)					
Mērķa grupa	Gads	Institūciju skaits	Vietu skaits	Iemītnieku skaits	1 personas uzturēšanās izmaksas Ls/mēnesī
Vecie ļaudis un personas ar speciālām vajadzībām	1995	48	5270	4722	109,0
	1996	56	4670	4424	128,0
	1997	65	4871	4668	106,0
	1998	61	4651	4424	109,2
Personas ar garīga rakstura traucējumiem	1995	24	3529	3325	92,9
	1996	25	3757	3739	110,8
	1997	25	3943	3961	118,6
	1998	26	3924	3924	123,6
Bērni- invalīdi no 4 gadu vecuma	1995	3	434	446	95,5
	1996	3	436	437	150,5
	1997	3	479	448	149,4
	1998	3	484	456	183,9
Bērni līdz 2 gadu vecumam un bērni-invalīdi	1995	6	850	791	166,0
	1996	6	850	771	173,0
	1997	6	850	760	181,0
	1998	6	865	797	193,2
Bērni 2 - 18 gadu vecumā	1995	38	1756	1618	132,0
	1996	43	2079	1989	117,0
	1997	53	2258	2184	136,0
	1998	56	2471	2439	140,5

Datu avots: Valsts sociālās palīdzības fonds

miem-patversmēm izstājās 635 bērni, no tiem 227 atgriezušies pie vecākiem.

Ieviestais pašvaldību savstarpējo norēķinu princips nav ietekmējis pašvaldību bērnu-namu patversmju skaitu un bērnu skaitu tajā.

Nesamazinās arī bērnu bāreņu aprūpes centros dzīvojošo bērnu skaits. No 797 bērnu bāreņu aprūpes centros 1998. gadā dzīvojušajiem bērniem tikai 2 bija bāreņi. Bērnu slimības dēļ tajos dzīvoja 32,5 % bērnu, bet 32,6% bērnu - tādēļ, ka to vecākiem pārtraukta vai atņemta vecāku vara, 11,8% bērnu bija pamesti. No 521 bērna, kurš 1998. gadā izstājās no bērnu bāreņu aprūpes centriem, 173 (34%) atgriezās pie vecākiem.

Vienas personas uzturēšanās izmaksas katru gadu pieaug visās institūciju grupās. Personas uzturēšanās izmaksu pieaugums saistīts ar patēriņa cenu indeksa izmaiņām. Visaugstākās vienas personas uzturēšanās izmaksas ir bērnu bāreņu aprūpes centros un specializētajos bērnu sociālās aprūpes centros, kuru iemītniekiem nepieciešama īpaša, no pieaugušajiem atšķirīga pārtika un ēšanas režīms, higiēnas pasākumi, īpaša aprūpe.

Institūcijām alternatīvas aprūpes formas

Uz 1999.gada 1.janvāri Latvijā ir 5176 aizbildņi, no kuriem 2512 nav ne aizbilstamā taisnās līnijas radinieki, ne brāļi/māsas. Aizbildnībā esošo bērnu skaits uz 1999.gada 1.janvāri ir 6938, kas ir par nepilniem 800 vairāk, nekā uz 1998.gada 1.janvāri. 1998.gada laikā aizbildnībā nodoti 1700 bērni

8.7.tabula

(1998.gadā - 1398 bērni) un par aizbildņiem ieceltas 1358 personas (1998.gadā - 1107 personas).

Ar katru gadu palielinoties aizbildņu skaitam un aizbildnībā esošo bērnu skaitam, īpaši straujš iecelto aizbildņu skaita kāpums novērojams 1998.gada 4.ceturksnī. Šajā periodā mazāk nekā iepriekšējos bijis gadījumu, kad vienam aizbildnim aizbildnībā nodots vairāk nekā 1 bērns. Tas saistīts ar 1998.gada otrajā pusē pieņemtajiem grozījumiem likumā "Par sociālo palīdzību", kuri paredzēja tiesības uz atlīdzības saņemšanu par aizbildņa pienākumu pildīšanu arī aizbilstamo taisnās līnijas radiniekiem, tādējādi izraisot pēdējo ieinteresētību juridiski noformēt aizbildnību.

8.8.tabulas dati rāda, ka katru gadu samazinās to pašvaldību skaits, kuras organizē aprūpi mājās un personu skaits, kuras saņem pašvaldību organizēto aprūpi. Tajā pat laikā (8.4.tabula) palielinās aprūpei mājās atvēlētie pašvaldību budžeta līdzekļi. Minētais liecina, ka pašvaldības, kuras nav atteikušās no aprūpes mājās organizēšanas, tai pievērš arvien lielāku uzmanību.

1998.gadā ar valsts budžeta līdzdalību tika finansēta 6 dienas centru darbība (3 no tiem - Rīgā) personām ar garīgu rakstura traucējumiem, kuros var uzturēties kopā 155 personas. Minētajam mērķim 1998.gadā izlietots 526,7 tūkst. Ls.

Institūciju novērtējums

1998.gadā sākās pašvaldību veco ļaužu sociālās aprūpes institūciju skaita un to iemītnieku skaita samazināšanās, tajā pat laikā pieaugot ma-

Aizbildņu un aizbildnībā esošo bērnu skaita izmaiņas (1997 - 1998)

	1997			1998				
	3.cet.	4.cet.	Gadā	1.cet.	2.cet.	3.cet.	4.cet.	Gadā
Aizbildnībā esošo bērnu skaits	6067	6286	6177	6668	6788	6963	7048	6938
no tiem – saņem pabalstu uzturēšanai	4526	4916	4713	4838	5042	5096	5209	5031
Aizbildņu skaits	4471	4649	4586	4819	5018	5074	5343	5176
no tiem – saņem atlīdzību	2124	2357	2237	2375	2431	2547	2653	2512
Iecelto aizbildņu skaits	295	324	1107	292	313	332	421	1358
Aizbildnībā nodoto bērnu skaits	379	409	1398	378	429	419	474	1700
Atcelto aizbildņu skaits, kam beigusies aizbildnība	172	179	622	194	167	184	202	747
Bērnu skaits, kam beigusies aizbildnība	225	216	784	252	223	260	255	990

Datu avots: Valsts sociālās palīdzības fonds

8.8.tabula

Aprūpe mājās (1996 - 1998)		1996	1997	1998
Organizēti aprūpes pakalpojumi	Pašvaldību skaits	372	365	340
	Aprūpējamo personu skaits (tūkst.)	7190	7158	6653
	Vidējā samaksa par 1 aprūpējamo Ls/mēnesī	7	8	8
Izmaksāti pabalsti aprūpei	Pašvaldību skaits	212	41	-
	Pabalstu saņēmumu personu skaits	2284	1446	1429
	Vidējais pabalsta lielums 1 personai Ls/gadā	15,2	28,1	38,9

Datu avots. Valsts sociālās palīdzības fonds

zo pansionātu īpatsvaram. 1998.gadā no jauna nodibināti 5 no pagastu un rajona pilsētu budžeta finansēti veco ļaužu pansionāti. Turpina ievērojami palielināties bērnu namu patversmju skaits un bērnu skaits tajās.

1998.gadā izstrādātas minimālās prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem. To ieviešana ļaus uzsākt vienotas izpratnes veidošanu par pakalpojumu saturu un sniedzamo pakalpojumu līmeņa tuvināšanu dažādos valsts rajonos esošajās sociālās aprūpes institūcijās.

Situācijā, kad padomju gados būvēto lielo pansionātu iemītnieku skaits sarūk, bet uzturēšanas izdevumus jūtami samazināt nav iespējams, 1 iemītnieka uzturēšanas izmaksas pieaug. Tas, savukārt, lielo pansionātu padara vēl nepievilcīgāku citām pašvaldībām un grūtāk uzturamu savai pašvaldībai. Taču lielās veco ļaužu aprūpes institūcijas, kuras savas dārdzības dēļ ir nepievilcīgas var nodrošināt minimālajās prasībās sociālās aprūpes institūcijām noteikto optimālo vienā istabā dzīvojošo iemītnieku skaitu - 1 vai 2. Turpretī no valsts budžeta finansēto sociālās aprūpes institūciju problēma ir pārapsūtošanās.

Kaut arī pašvaldību savstarpējo norēķinu princips ir spēkā arī attiecībā uz bērnu sociālās aprūpes iestādēm, nesamazinās ne to skaits, ne bērnu skaits tajās, kas liecina, ka vairums pašvaldību bērna ievietošanu institūcijā vēl joprojām uzskata par vienkāršāko risinājumu. No šādas aprūpes formas izrietošās sekas - bērns attālinās no ģimenes, viņam trūkst pamata sekmīgai socializācijai.

Sociālās aprūpes jomas tālākās attīstības plāns paredz aprūpes pakalpojumu "pamatmasas" pārvietošanu tuvāko gadu laikā uz institūcijām alternatīvām, katras personas vajadzībām piemēro-

tām, aprūpes formām, vienlaikus izstrādājot stratēģiju sociālās aprūpes institūciju tālākai darbībai jaunajos apstākļos.

Institūcijām alternatīvas aprūpes formas

1998.gadā turpinājās iepriekšējo gadu tendence - palielinājās aizbildnībā esošo bērnu skaits. Aizvien lielākam skaitam bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu ir iespēja augt ģimeniskā vidē. Notiek aktivitātes jaunu uz bērniem vērstu institūcijām alternatīvu aprūpes formu iedzīvināšanai.

Institūcijām alternatīvu aprūpes formu organizēšana un finansēšana gandrīz visām iedzīvotāju grupām ir pašvaldības kompetence. Tas bieži vien ir pamats pašvaldību neieinteresētībai dažādot šādas aprūpes formas un centieniem izmantot sociālās aprūpes institucionālās formas, kurās aprūpi finansē no valsts budžeta. Līdz ar to lēnāk attīstās institūcijām alternatīvu aprūpes formu piedāvājums tādām iedzīvotāju grupām kā personas ar garīga rakstura traucējumiem, personas ar speciālām vajadzībām. Izņēmums ir bāreņi un bez vecāku gādības palikušie bērni, kuri nodoti aizbildnībā. Šī iedzīvotāju grupa saņem valsts pabalstus, bet bērna uzturēšana institūcijā pēc 2 gadu vecuma jāfinansē no pašvaldības budžeta.

Audzģimeņu darbības finansēšanas dalītais mehānisms, kā arī nepieciešamība sociālajam darbiniekam strādāt ar ģimeni, lai bērnu varētu tajā atgriezt, neveicina pašvaldību plašu ieinteresētību šīs aprūpes formas izmantošanā. Situācija varētu uzlaboties teritoriālās reformas gaitā mazajām pašvaldībām apvienojoties, kļūstot finansiāli spēcīgākām un pieņemot darbā kvalificētus sociālos

darbiniekus. Strauja jaunu "Bērnu tiesību aizsardzības likumā" paredzēto uz bērniem vērstu aprūpes formu, radīšana laikā, kamēr nav ieviestas un nostiprinātas pirms tam izveidotās, no vienas puses rada risku resursu sadrumstalotībai šajā jomā, kā rezultātā varētu nebūt dzīvotspējīga neviena no ieviestajām formām. No otras puses - liela aprūpes formu daudzveidība varētu radīt apstākļus, lai tālāk attīstītos dažas, mūsu sabiedrībai vispieņemamākās bērnu ārpusinstitutionālās aprūpes un darba ar ģimeni formas.

8.3. SOCIĀLĀ REHABILITĀCIJA

Sociālā rehabilitācija ir pasākumu komplekss, kas vērsts uz personas sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu un/vai uzlabošanu, sociālā statusa atgūšanu, integrāciju sabiedrībā un ietver fizisko, intelektuālo, psiholoģisko un profesionālo spēju atjaunošanu.

APRAKSTS

Krīzes situācijā, kuru var būt izraisījuši dažādi psiholoģiski traumējoši notikumi, cilvēki bieži vien nav spējīgi paši atrisināt radušās problēmas. Krīzes centrs ir institūcija, kas nodrošina palīdzību krīzes situācijā nonākušai personai, lai veicinātu personas psiholoģiskās un sociālās stabilitātes atgūšanu. Krīžu centru veidošana ir pašvaldību kompetence. Kopš 1997.gada atsevišķās pašvaldībās darbojas krīzes centri, un to darbības joma arvien paplašinās. 1998.gada novembrī ar PHARE CONSENSUS programmas atbalstu uzsākta krīzes centra projekta Rīgā praktiska realizācija. Projekta pozitīvā pieredze tiks izplatīta visā valstī, tādējādi rosinot pārējās pašvaldības aktīvāk veidot šāda tipa institūcijas.

Valsts no sava budžeta nodrošina naudas un mantiskos pabalstus konkrētiem mērķiem, lai sniegtu individuālu palīdzību un pakalpojumus darbības un veselības atjaunošanai. Tie ietver sevi valsts budžeta izdevumus tehnisko palīgīdzekļu ražošanai, piegādei, nomai un sadalei, valsts atbalstu specializētā autotransporta iegādei, valsts budžeta izdevumus invalīdu sociālajai un profesionālajai rehabilitācijai, sanatoriju uzturēšim iegādei, rehabilitācijas pasākumiem invalīdiem un kredītprocenu segšanai invalīdu mājokļa pielāgošanai. Novērst funkcionālo mazspēju un radīt priekšnoteikumus pilnvērtīgai eksistencei un fun-

cionēšanai parastajos ikdienas apstākļos personām ar fiziska rakstura traucējumiem ļauj tehnisko palīgīdzekļu lietošana. Kopš 1997.gada par tiesībām saņemt valsts pasūtījumu tehnisko palīgīdzekļu ražošanai un piegādei tiek rīkots konkurss. Radusies konkurence šajā jomā palielinājusi piedāvāto tehnisko palīgīdzekļu daudzveidību un izvēles iespējas klientam. Latvijas palīgīdzekļu tirgū ienāk labākas kvalitātes izstrādājumi.

Personu ar kustību traucējumiem integrāciju apkārtējās dzīves norisēs atvieglo arī valsts atbalsts invalīdiem pielāgota vieglā automobiļa iegādē. 1998.gadā šim mērķim atvēlēti 10 tūkst. Ls, kas ļāvis apmierināt 20 personu pieprasījumus pēc speciālā autotransporta.

Invalīdi

Pedējā laikā liela uzmanība tiek veltīta jautājumiem, kuri saistīti ar invalīdu integrāciju sabiedrībā. 1998.gadā izstrādāta un 1998.gada 30.jūnijā akceptēta Ministru kabinetā koncepcija "Vienādas iespējas visiem". Koncepcijas mērķis ir iezīmēt pamatnostādnes, lai radītu vienlīdzīgas iespējas visiem sabiedrības locekļiem ieņemt normālu to vecumam, dzimumam, sociālajiem un kultūras faktoriem atbilstošu stāvokli sabiedrībā. Ikvienam ir nepieciešams respektēt citu sabiedrības locekļu vajadzības un ir tiesības, lai tiktu respektētas viņa vajadzības.

Koncepcijas praktiskā puse ir noteikt nepieciešamos soļus un pasākumus, lai novērstu traucējošos faktorus un īstenotu mērķi - radīt sabiedrību ar vienādām iespējām visiem, tai skaitā arī invalīdiem. Koncepcija ir izstrādāta laika periodam līdz 2010.gadam

No 1999.gada 1.janvāra stājas spēkā Labklājības ministrijas 1998.gada rīkojums nr.164, kurš reglamentē kārtību, kādā nosaka medicīniskās indikācijas speciāli pielāgota vieglā automobiļa iegādei un pabalsta saņemšanai transporta izdevumu segšanai invalīdiem ar apgrūtinātu pārvietošanos un apstiprina jaunu indikāciju sarakstu. Minētais pasākums sašaurina personu loku, kuras var pretendēt uz invalīdiem pielāgotu vieglo automobili līdz invalīdiem, kuriem nepieciešamas īpaši funkcionāli pielāgotas automašīnas.

1998.gadā profesionālās rehabilitācijas iestādēs - Arodapmācības un rehabilitācijas centrā Alūksnes rajona Alsviķos un Republikāniskajā rehabilitācijas centrā Jūrmalā - izglītību ieguvuši 282

audzēkņi, tādējādi nodrošinot integrācijas iespējas invalīdiem un personām ar prognozējamu invaliditāti, dodot iespēju apgūt mūsdienīgas, darba tirgū pieprasītas profesijas un sniedzot psiholoģisko un sociālo rehabilitāciju.

Vardarbībā cietuši bērni

Latvijā, tāpat kā citās valstīs, vardarbība (gan fiziska, gan seksuāla, gan emocionāla) pret bērniem ir aktuāla problēma. Sākot ar 1997.gadu tiek veidota sistēma vardarbībā cietušo bērnu sociālajai un medicīniskajai atveseļošanai. Procesa sākums bija sabiedrības un profesionāļu informēšana un izglītošana. Tās mērķis - iemācīt cilvēkus pēc dažādām pazīmēm atpazīt bērnu, kurš cietis no vardarbības un izmainīt sabiedrības, profesionāļu un ģimenes attieksmi pret šādu bērnu (un vispār jebkuru bērnu), uzklusot bērna viedokli, iemācoties noticēt situācijās, kad bērns stāsta par pret viņu vērstu vardarbību.

Lai palīdzētu no vardarbības cietušajam bērnam atgūt fizisko, psihisko veselību un integrēties sabiedrībā, nepieciešama viņa sociāla un medicīniska rehabilitācija. 1998.gadā veidojās pozitīva sadarbības prakse, dažām nevalstiskajām organizācijām sniedzot rehabilitācijas pakalpojumus šiem bērniem gan stacionārā, gan ambulatori, un pašvaldībām pērkot no NVO to pakalpojumus. Arī valsts no vardarbības cietušo bērnu rehabilitāciju uzskata par vienu no savām prioritātēm. Sākot ar 1997.gadu vairākiem šīs grupas bērniem iespējams par valsts budžeta līdzekļiem saņemt rehabilitāciju stacionāri. Patlaban tiek izstrādāts tiesību akta projekts, kurš regulētu dažādu institūciju darbības, nonākot saskarē ar no vardarbības cietušo bērnu, šādam bērnam sniedzamos pakalpojumus un to finansēšanas nosacījumus.

Pensijas vecuma personas

1997.gadā projekta veidā tika uzsākts projekts jaunas sociālās rehabilitācijas formas pensijas vecuma personām - pašpalīdzības grupu attīstībai. Projekta rezultātā Olainē tika apmācīti pirmie pašpalīdzības grupu vadītāji, kuri varēs uzsākt pašpalīdzības grupu pensijas vecuma personām veidošanu savās pašvaldībās. Pašpalīdzības grupas darbības mērķis ir sniegt atbalstu krīzes situā-

cijā nonākušām personām no citām tādā pašā situācijā esošām personām, aktivizējot šīs personas meklēt un izmantot savus resursus un veicinot viņu integrāciju sabiedrībā.

Riska grupu pārstāvji

Sociālā riska grupu pārstāvju - no ieslodzījuma vietām atbrīvoto personu, alkoholiķu, narkomānu un toksikomānu, sociālā rehabilitācija ir garš un sarežģīts process. Pašvaldības, īpaši mazās pašvaldības ar to ierobežotajiem budžeta līdzekļiem un profesionālu sociālo darbinieku trūkumu, centās šī uzdevuma risināšanu atlikt uz vēlāku laiku vai uzskatīja par nevajadzīgu. Tomēr sākot ar 1997.gadu vairākas pašvaldības apvienojoties uzsākušas rehabilitācijas centru veidošanu narkomāniem un toksikomāniem, orientējoties galvenokārt uz pusaudžu un jauniešu rehabilitāciju, kā uz vismērķtiecīgāko ierobežotajos finansējamos apstākļos.

1997.gadā vairāku republikas nozīmes pilsētu sociālās palīdzības dienestu vadītāji piedalījās NOPUS (Ziemeļvalstu izglītības programmas sociālo pakalpojumu attīstībai) rīkotajā 3 semināru ciklā par sociālo darbu ar riska grupām, kurā īpaši tika akcentēts darbs ar alkoholiķiem. Kursu apmeklētāji uzsākuši sociālo darbu ar riska grupām savās pašvaldībās.

Lai pievērstu pašvaldību uzmanību šai problēmai un parādītu iespējamus risinājuma variantus 1998.gadā, tika izstrādāts metodisks materiāls - "Ieteikumi pašvaldībām darbam ar personām, kuras nonākušas alkohola un narkotisko vielu atkarībā". Ieteikumi sniedz teorētisku informāciju sociālās palīdzības dienestu darbiniekiem zināšanu paplašināšanai par klientiem ar atkarības problēmām un praktiskus ieteikumus darba organizēšanai ar šādiem klientiem.

ANALĪZE

1998.gadā tehnisko palīglīdzekļu ražošanai un piegādei izlietots 898,5 tūkst. Ls (jeb 0,02% IKP) valsts budžeta līdzekļu. 1998.gada laikā izgatavotas 2208 visa veida protēzes¹, 4304 visa veida ortozes², izgatavoti un pielāgoti 8384 ortopēdiskie apavi, piegādātas 1379 personiskās pārvietošanās palīgierīces³. 1998. gadā nodrošināta 1420 palīgierīču un rehabilitācijas līdzekļu iznomāšana. Kaut

¹ Protēze – konkrētai personai atbilstoši medicīniskajām indikācijām izgatavots izstrādājums, kas funkcionē, mehāniski vai kosmētiski kompensē anatomisko defektu.

² Ortoze – no miksta vai cieta materiāla izgatavots izstrādājums, kas nostiprina vienu vai vairākas ķermeņa daļas nekustīgā pozīcijā vai atbilstoši attiecīgo izstrādājumu konstrukcijai – kustīgā pozīcijā, vai veic miksto audu fiksāciju un kompresiju

³ Personiskās pārvietošanas palīgierīces – rūpnieciski izstrādājumi, kas pilnīgi, vai daļēji kompensē personas zaudēto kustības un stabilitātes funkciju

8.9.tabula

Invalīdu skaits (1996 - 1998)			
	1996.	1997.	1998.
Invalīdu skaits	126512	124588	123171
tai skaitā - invalīdi kopš bērnības skaits	7754	6348	7053
% no invalīdu kopējā skaita	6,1	5,1	5,7
Strādājošo invalīdu skaits	10117	10897	11423
% no invalīdu kopējā skaita	8,0	8,7	9,2

Datu avots: Valsts Sociālās apdrošināšanas aģentūras dati

arī pagaidām vienīgais nomas punkts darbojas Rīgā, tā pakalpojumus izmanto arī pārējo Latvijas rajonu iedzīvotāji, kuriem īslaicīgi nepieciešami tehniskie palīgīdzekļi.

Pēc Sociālās palīdzības fonda datiem 1998.gadā sociālās rehabilitācijas pakalpojumus saņēmuši 5212 nestrādājošie pensionāri, invalīdi ČAES avārijas seku likvidācijas dalībnieki un invalīdi, represētas personas, saņemot uzturzīmes sanatorijās un veselības centros, tomēr sniegtais pakalpojuma apjoms pieprasījumu apmierinājis tikai par 76%. Tas ir saistīts ar līdzekļu nepietiekamību šai valsts budžeta programmai.

Invalīdi

8.9.tabulas dati rāda, ka pēdējo triju gadu laikā samazinoties invalīdu kopējam skaitam vienlaikus pieaug strādājošo invalīdu skaits. 1998.gadā sācis pieaugt invalīdu kopš bērnības skaits. Šis iedzīvotāju grupas pārstāvji ir vieni no valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu saņēmējiem un šo personu skaita palielināšanās ir ietekmējusi arī valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmēju skaitu (8.2.tabula).

No 8.10.tabulas datiem redzams, ka 1998.gada laikā atkal pieaudzis par invalīdiem atzīto per-

8.10.tabula

Gada laikā par invalīdiem kļuvušo un invaliditāti zaudējušo personu skaits (1996 - 1998)			
	1996	1997	1998
Gada laikā par invalīdiem atzīti	11441	9048	9871
Tai skaitā - ieguvuši:			
I grupas invaliditāti	1149	1023	1091
II grupas invaliditāti	6789	5251	5593
III grupas invaliditāti	3503	2774	3187
Gada laikā pilnīgi rehabilitētie invalīdi	1459	1499	1197

Datu avots: VDEĀK gada darba analīze

sonu skaits, saglabājot iepriekšējo invaliditātes grupu struktūru - procentuāli visvairāk personu atzītas par II grupas invalīdiem. VDEĀK dati rāda, ka pieaug gadījumu skaits, kad pirmreizējā invaliditāte tiek noteikta arodslimību dēļ: 1998.gadā 83 slimniekiem, 1997.gadā- 53, 1996.gadā- 51. Minētā parādība saistīta ar obligātās veselības pārbaudes ieviešanu visiem darba ņēmējiem, kuriem ir saskare ar veselībai kaitīgiem faktoriem 1998.gada sākumā.

Invalīdiem pielāgotā vieglā automobiļa iegādei personām ar kustību traucējumiem valsts budžetā atvēlētā summa 10 tūkst. Ls ir nemainīga vairākus gadus. Atbalsta lielums vienas mašīnas iegādei - 500 Ls arī palicis nemainīgs visus šos gadus.

NOVĒRTĒJUMS

Invalīdi

1998.gadā sākās koncepcijas "Vienādas iespējas visiem" realizācija. Tās ietvaros tika realizēti pasākumi un izstrādāti tiesību akti ar mērķi veicināt invalīdu integrācijas iespējas sabiedrībā.

Lai nodrošinātu koncepcijas sekmīgu realizāciju, nepieciešama saskaņota politika visās sabiedriskās dzīves jomās, tādēļ koncepcijas īstenošanas plāna realizācijā ir iesaistītas dažādas ministrijas,

kuras ir atbildīgas par katru konkrēto jomu - Izglītības un zinātnes ministrija, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Satiksmes ministrija, Kultūras ministrija, Ekonomikas ministrija, pašvaldības. Labklājības ministrijā ir izveidota Invalīdu lietu nacionālā padome, kurā ir pārstāvētas gan ministrijas, kuru kompetencē ir invalīdu jautājumu risināšana, gan lielākās invalīdu sabiedriskās organizācijas.

Sākot ar 1998.gada 1.janvāri bija paredzēts finansēt kredītu procentu segšanu invalīdiem mājokļa pielāgošanai, dodot iespēju invalīdiem, kuriem nepieciešami īpaši pielāgoti dzīvokļi, ņemot kredītu bankā šim mērķim, saņemt līdzekļus, lai segtu kredīta procentus. 1998. gadā neviens no invalīdiem nav saņēmis kredītu mājokļa pielāgošanai, jo nav spējis nodrošināt banku prasību pēc nepieciešamās līdzekļu vai nekustāmā īpašuma garantijas.

Pieaugot invalīdiem īpaši pielāgoto automašīnu cenām, bet nepalielinoties personu finansu uzkrājumiem, liela daļa personu ar kustību traucējumiem spiesti ilgstoši gaidīt uz cenas ziņā piemērotu automašīnu. Tas savukārt izraisa nepieciešamību pašvaldībai centralizēti organizēt transporta pakalpojumus invalīdiem ar kustību traucējumiem savā teritorijā.

Savukārt, 1999.gadā tiks uzsākts darbs pie projektiem Valsts darbaspēju ekspertīzes ārstu komisijas darba uzlabošanai, kuru mērķis ir optimizēt invaliditātes noteikšanas procesu. Sagaidāmais rezultāts - iespēja precīzāk un ātrāk konstatēt invaliditāti.

Vardarbībā cietuši bērni

Neskatoties uz faktu, ka Latvijas sabiedrība atzinusi vardarbības pret bērniem pastāvēšanu un tās seku posošo ietekmi uz bērna fizisko un garīgo veselību, dažādu sabiedrības locekļu spēja identificēt šādus bērnus un kvalificēti tiem palīdzēt ir visai atšķirīga. Dažādu institūciju darbība šādos gadījumos vēl joprojām nav saskaņota un galvenā iniciatīva un iespēju meklēšana vardarbībā cietušo bērnu medicīniskajai un sociālajai rehabilitācijai paliek ģimenes ziņā. Šo situāciju varētu izmainīt, nosakot viennozīmīgu dažādu institūciju sadarbības kārtību, saskaroties ar vardarbības pret bērnu faktu.

Riska grupu pārstāvji

No ieslodzījuma vietām atbrīvoto personu, alkoholiķu, narkomānu un toksikomānu, sociālā

rehabilitācija ir darbietilpīgs process, kas ne vienmēr nes rezultātus. Minēto procesu sarežģī ne tikai apstākļi, ka tam nepieciešami augsti kvalificēti darbinieki, kuri jānodrošina ar darba samaksu (ko ne visas pašvaldības var atļauties). Lai rehabilitācija būtu sekmīga un neatgriezeniska, nepieciešamas izmaiņas arī apkārtējos cilvēkos un ekonomiskajā situācijā kopumā, kas ļautu atrast algotu darbu, lai persona spētu uzturēt sevi un ģimeni.

8.4. Galvenās izmaiņas un sasniegumi

1998.gadā notikusi sociālās palīdzības politikas realizācijas virzība uz institūcijām alternatīvo aprūpes formu un rehabilitācijas pakalpojumu tīkla attīstīšanu un paplašināšanu, palielinot pašvaldību atbildības sfēru pakalpojumu sniegšanā saaviem iedzīvotājiem. Savukārt, nozīmīgākās aktivitātes sociālās palīdzības sfērā 1998.gadā bija saistītas ar pasākumiem invalīdu integrācijas sabiedrībā veicināšanai.

- 1) vispārīgi pasākumi sistēmas pilnīgošanā
 - apstiprinātas vienotas minimālās prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem, kas reglamentē sniedzamo pakalpojumu saturu un definē pakalpojumu sniedzējas institūcijas darbības ideoloģiju 7 dažāda profila sociālo pakalpojumu sniedzējiem,
 - investīciju politikā sākās pāreja uz alternatīvo aprūpes formu un rehabilitācijas tīkla paplašināšanu (pāreja no sociālās palīdzības infrastruktūru uzturošiem projektiem uz sociālās palīdzības sistēmu attīstošiem projektiem),
 - palielinātas investīcijas ārpus Rīgas - Kurzemē un Latgalē,
 - pieņemts "Bērnu tiesību aizsardzības likums",
- 2) materiālās palīdzības sistēmā:
 - izstrādāti "Ieteikumi darbam ar ģimenēm pašvaldībās", kas ir vēlamo pakalpojumu uzskaitījums un to sniegšanas shēma,
 - LR MK akceptējis konceptuālo jautājumu par Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas daļībnieka un Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas rezultātā cietušās personas statusa un sociālo garantiju noteikšana,
 - izdarīti grozījumi likumā "Par sociālo palīdzību", kas paplašina personu loku, kurām ir tiesības saņemt atlīdzību par aizbildņa pienākumu pildīšanu - no 1998. gada 1. novembra

- atlīdzību saņēmu arī taisnās līnijas radnieki (vecmāmiņas, vectēci), no 1999. gada 1. janvāra arī brāļi un māsas,
- stājas spēkā LR Ministru kabineta noteikumi "Par audžuģimenēm", kuri paredz šādām ģimenēm izmaksāt atlīdzību 38 Ls no valsts budžeta par pienākumu pildīšanu,
 - 3) sociālās aprūpes sistēmā:
 - 1998. gada 1. janvārī stājas spēkā LR Ministru Kabineta noteikumi "Par pašvaldību savstarpējiem norēķiniem", kas sakārto sociālās aprūpes iestāžu finansēšanu,
 - 4) sociālās rehabilitācijas sistēmā:
 - 1998. gada beigās Rīgā ar PHARE CONSENSUS programmas atbalstu sāks īstenot krīzes centra projekts,
 - izstrādāta un akceptēta LR Ministru kabineta koncepcija "Vienādas iespējas visiem" invalīdu integrācijai sabiedrībā,
 - izveidota Invalīdu lietu Nacionālā padome
 - izdots Labklājības ministrijas rīkojums Nr. 164, kurš reglamentē kārtību, kādā tiek noteiktas medicīniskas indikācijas speciāli pielāgota vieglā automobiļa iegādei un pabalstu saņemšanai transporta izdevumu segšanai invalīdiem ar apgrūtinātu pārvietošanos un apstiprina jaunu indikāciju sarakstu (sašaurināto pretendentu loku)
 - turpinājās sistēmas veidošana vardarbībā cietušo bērnu sociālai un medicīniskai atveseļošanai,
 - turpinājās jaunas sociālās rehabilitācijas formas pensijas vecuma personām - pašpalīdzības grupu veidošana,
 - izstrādāts metodisks materiāls "Ieteikumi pašvaldībām darbam ar personām, kuras nonākušas alkohola un narkotisko vielu atkarībā".

9. Sociālā politika attiecībā uz ģimenēm ar bērniem

9.1. Situācijas analīze

Jau kopš sešdesmitajiem gadiem statistiskās ziņas liecina, ka dabiskā pieauguma samazināšanās rezultātā Latvijā saasinās demogrāfiskā situācija. Pēc neliela uzlabojuma astoņdesmito gadu vidū, deviņdesmitajos gados demogrāfiskā aina ir kļuvusi vēl satraucošāka. 1998. gadā valstī piedzima par 23.8 tūkst. mazāk bērnu nekā 1987. gadā, kad dzimušo skaits Latvijā bija vislielākais pēckara gados. Kopš 1988. gada dzimušo skaits ir pastāvīgi samazinājies, un 1998. tas bija tikai 43.7% no 1987. gadā dzimušo skaita. Turpretī iedzīvotāju mirstība deviņdesmito gadu sākumā ir strauji pieaugusi. Kaut gan pēdējo trīs gadu laikā iedzīvotāju mirstība samazinās, tā 1.8 reizes pārsniedz dzimstību un iedzīvotāju dabiskais pieaugums ir izteikti negatīvs. Negatīvā dabiskā pieauguma dēļ Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju skaits katru gadu samazinās par apmēram 15 tūkstošiem, un samazinājums netiek kompensēts, tas ir, notiek depopulācija.

Zemā dzimstība ir pastiprinājusi jau aizsākušos iedzīvotāju novecošanās procesu. 1989. gada tautskaites laikā Latvijas iedzīvotāju vidējais vecums bija 36.3 gadi, bet jau 1996. gadā tas sasniedza 37.3, kas ir viens no augstākajiem vidējā vecuma rādītājiem Eiropā. Kopš 1993. gada pensijas vecuma iedzīvotāju skaits pārsniedz bērnu un pusaudžu skaitu. Dzimstība ir tik zema, ka tā nodrošina paaudžu nomaiņu tikai par 52%. Iedzīvotāju novecošanās rezultātā arvien palielinās darbības vecuma iedzīvotāju noslodze, palielinās sociālie maksājumi un samazinās katra strādājošā personīgie ienākumi.

Iedzīvotāju skaita samazināšanās un struktūras izmaiņas nav tikai demogrāfijas problēma. Mūsdienu apstākļos vesels un izglītots cilvēks ir tautsaimniecības attīstības un tautas labklājības garants. Tāpēc valstij ir jārūpējas par to, lai iedzīvotāji vēlētos te dzīvot un strādāt, radīt un izglītēt bērnus, lai bērni augtu labvēlīgos apstākļos un veidotos par pilnvērtīgu un ļoti nepieciešamu sabiedrības daļu.

Tā kā vissatraucošākā problēma ir ļoti zemā iedzīvotāju dzimstība, nav nejaušība, ka par 1998. gada Sociālā ziņojuma īpašo tēmu ir izraudzīta sociālā politika attiecībā uz ģimeni ar bērniem. Rū-

pes par ģimeni ar bērniem vienmēr ir bijušas Labklājības ministrijas pienākumu klāstā. Latvijā ir veikti vairāki pētījumi, lai noskaidrotu zemās dzimstības cēloņus, ģimeņu ar bērniem ekonomisko stāvokli, sociālo garantiju sistēmu efektivitāti

Pētījumu rezultāti liecina, ka ģimenes ierobežot bērnu skaitu galvenokārt nepietiekamā materiālā nodrošinājuma dēļ. 1997. gadā zem krīzes minimuma bija 56.9% Latvijas mājsaimniecību, bet iedzīvotāju daļa kas bija zem pilnā iztikas minimuma bija 80.5%. Mājsaimniecību nabadzības risks ir stipri atkarīgs no bērnu skaita pieauguma ģimenē.

Par to, ka ģimenēm ir grūti izšķirties par bērnu skaita palielināšanu liecina augstais pārtrauktās grūtniecības rādītājs. 1996. gadā mākslīgo abortu skaits bija 24.2 tūkstoši, 1991. gadā 38.8 tūkstoši. Pastāv sakritība, ka mākslīgo abortu skaits kopā ar dzimušo skaitu ir gandrīz 1987. gada dzimstības līmenī.

Faktu, ka ģimenes situācija Latvijā nav uzlabojusies apstiprina arī jaunākie pētījumi.

1998. gadā pēc Labklājības ministrijas pasūtījuma LZA Ekonomikas institūtā tika veikts plašs pētījums "Ģimenes situācija Latvijā". Pētījuma uzdevums bija izziņāt sociāli ekonomiskā stāvokļa ietekmi uz bērna fizisko un garīgo veselību, noteikt sociālās palīdzības lomu ģimenes funkciju izpildē un atrast efektīvākas sociālās palīdzības formas, izziņāt vecāku viedokļus par vēlamajiem atbalsta veidiem un tēva un mātes dalību audzināšanā.

Šis pētījums, tāpat kā vairāki iepriekš veiktie pētījumi un mājsaimniecību budžetu analīzes (CSP regulārie mājsaimniecības budžeta apsekojumi, ANAP, PB un SDO veiktais pētījums "Nabadzības sociālais novērtējums Latvijā" 1998. gadā, Labklājības ministrijas un ANAP projekta "Atbalsts nabadzības novēršanas stratēģijas izstrādei") liecina, ka sakarā ar nabadzību un tās sekām visvairāk apdraudētās sociālās grupas ir ģimenes, kurās ir 3 vai vairāk bērnu, vientuļo vecāku ģimenes, ģimenes, kurās ir bezdarbnieki, pirmspensijas vecuma cilvēki bez darba un invalīdi, bet viskritiskākā stāvoklī ir ģimenes, kam vienlaikus piemīt vairāki no šiem riska faktoriem. Situāciju labi raksturo prof. O. Krastiņa veiktie detalizētie pētījumi (9.1., 9.2.tabula) par 1996. gadu (vēlākam periodam šādi pētījumi nav veikti). Tā kā demogrāfisko pro-

Iedzīvotāju ienākumi un izdevumi dažāda tipa ģimenēs 1996. gadā vidēji mēnesī				
Ģimenes tips	Ienākums uz 1 cilvēku		Izdevumi Ls uz 1 cilvēku	no tiem pārtikai, %
	Ls	% no krīzes iztikas minimuma (Ls 52.18)		
Precēts pāris ar bērniem:				
1 bērnu	54.77	105.0	49.80	46.9
2 bērniem	46.40	88.9	41.84	48.2
3 bērniem	37.51	71.9	33.06	52.8
4 bērniem	24.06	46.1	23.31	66.9
Precēts pāris ar bērniem un citiem ģimenes locekļiem:				
1 bērnu	48.71	93.3	42.96	51.3
2 bērniem	42.07	80.6	35.32	55.5
3 bērniem	35.90	68.8	29.30	64.1
4 bērniem un vairāk	23.26	44.6	23.10	65.7
Māte ar bērniem:				
1 bērnu	48.56	93.1	44.97	47.2
2 bērniem	33.92	65.0	34.72	47.4
3 bērniem	21.20	40.6	24.79	63.4
4 bērniem	20.82	39.9	18.99	85.2
Precēts pāris bez bērniem ar vai bez citiem ģimenes locekļiem:				
Kāds jaunāks par pensijas vecumu	59.22	113.5	52.13	52.5
Pensijas vecuma	54.22	103.9	49.12	57.3
Vieninieks (-ce):				
Līdz pensijas vecumam	78.35	150.2	73.98	43.7
Pensijas vecuma	56.49	108.3	56.53	56.1
Vidēji Latvijā	51.52	98.7	46.91	52.2

Datu avots. O.Krastiņš. Bērni un ģimenes labklājība. Latvijas Vēstnesis, 1997. g. 2. oktobrī. Pārpublicēts

cesi ir inerti, var pieņemt, ka tabulās uzrādītais mājsaimniecību sadalījums pēc ienākumiem 1998. gadā ir maz mainījies.

Jaunāko informāciju par mājsaimniecību ekonomisko situāciju un tās salīdzinājumu ģimenēs ar un bez bērniem dod CSP regulārie mājsaimniecības budžeta apsekojumi. Šajos apsekojumos iekļauto mājsaimniecību demogrāfiskā struktūra 1998. gadā bija: 15.9% mājsaimniecības, kurās ir laulāti pāri bez bērniem, 18.1% - laulāti pāri ar bērniem līdz 16 gadu vecumam, 29.5% dažāda jaukta sastāva mājsaimniecības, 4.7% - nepilnas ģimenes ar bērniem un 31.8% - vieninieki. Šāda demogrāfiskā struktūra apmēram atbilst mājsaimniecību sadalījumam galvenajos demogrāfiskajos tipos valstī kopumā (9.3. tabula).

Mājsaimniecību budžeta pētījumi liecina, ka ģimenēs ar bērniem (izņemot precētu pāri ar vienu bērnu) vidējais ienākums uz vienu ģimenes loekli ir zem LR Labklājības ministrijas noteiktā krīzes iztikas minimuma (1996. gadā 52.18 Ls), un, pieaugot bērnu skaitam, tas samazinās (9.1. tabula).

Zem krīzes iztikas minimuma dzīvo 90.5% mājsaimniecību ar trīs un vairāk bērniem, 77.9% mājsaimniecību ar diviem bērniem un 69.7% mājsaimniecību ar vienu bērnu, vislabākā situācijā ir divas personas bez bērniem un pilna ģimene ar vienu bērnu (9.2. tabula).

Latvijas mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu avots galvenokārt ir algots darbs (9.4. tabula). Nepilnās ģimenēs ar bērnu gan mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums, gan algotā darba samak-

9.2.tabula

Nabadzīgo mājsaimniecību īpatsvars atkarībā no ģimenes sastāva un bērnu skaita ģimenē Latvijā, 1996. gadā (procentos)			
Mājsaimniecības sastāvs	Nabadzības sliekšņi		
	I (Ls 26)	II (Ls 38)	III (Ls 52)
Mājsaimniecības bez bērniem:			
Divas personas bez bērniem	13.3	29.8	56.8
Trīs personas bez bērniem	16.8	40.3	63.7
Mājsaimniecības ar bērniem:			
Viena persona ar bērnu (-iem)	27.2	53.7	73.8
Divas personas ar 1 bērnu	20.7	42.7	66.7
Divas personas ar 2 bērniem	25.2	52.1	74.9
Divas personas ar 3 un vairāk bērniem	44.1	70.5	89.2
Trīs personas ar 1 bērnu	26.2	55.8	77.3
Trīs personas ar 2 bērniem	32.6	61.8	83.7
Trīs personas ar 3 un vairāk bērniem	46.4	72.8	92.2
Pēc bērnu skaita mājsaimniecībā:			
Viens bērns	22.6	47.3	69.7
Divi bērni	27.8	55.1	77.9
Trīs un vairāk bērni	45.5	73.9	90.5

Datu avots. ANO attīstības programmas (UNDP) darba grupa

sa ir viszemākie, nedaudz labāks stāvoklis ir laulātām pārim ar bērniem, bet vislabākais mājsaimniecībās bez bērniem. Turpretī algota darba īpatsvars ģimenes ienākumos visaugstākais ir tieši laulātām pārim ar bērniem, jo tie pārsvarā ir jauni

cilvēki, un šādām ģimenēm ir vismazākie ienākumi no sociāliem transfertiem (tikai 4.98 Ls). Tāpēc ģimenei ir svarīgi, cik no ģimenes pieaugušajiem var atļauties strādāt, un tas, ka mazi bērni ierobežo iespējas strādāt.

9.3.tabula

Mājsaimniecību sadalījums galvenajos demogrāfiskajos tipos 1997. gadā (procentos)			
	Visas mājsaimniecības	Tajā skaitā:	
		pilsētās	laukos
Visas mājsaimniecības	100	100	100
Tajā skaitā mājsaimniecības, kas sastāv:			
No vienas personas	31.5	30.6	33.7
No viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	6.1	7.4	2.9
No viena pieaugušā ar bērniem līdz 18 gadu vecumam, kā arī ar citiem radniekiem	3.8	4.0	3.3
No laulātā pāra bez bērniem	16.3	16.3	16.3
No laulātā pāra ar bērniem līdz 16 gadiem	16.5	16.4	16.8
No laulātā pāra/vairākiem pāriem ar bērniem līdz 18 gadu vecumam, kā arī ar citiem radniekiem	6.8	6.2	8.4
pārējās mājsaimniecības	19.0	19.1	18.6

Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

Mājsaimniecību rīcībā esošā ienākuma sastāvs dažādu demogrāfisko tipu mājsaimniecībās 1998. gadā
(kopā naudā un natūrā, vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls, %)

	Visas mājsaimniecības	no vienas personas	Tai skaitā mājsaimniecības, kas sastāv				pārējās mājsaimniecības
			no viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	no laulātā pāra bez bērniem	no laulātā pāra ar bērniem līdz 16 gadiem		
Mājsaimniecības rīcībā esošais ienākums	62.33	75.99	48.21	77.51	58.58	57.21	
Algotā darba samaksa	34.76	30.69	24.19	31.49	43.29	32.79	
% no kopējā	55.8	40.4	50.2	40.6	73.9	57.3	
Sociālie transferti	16.52	32.59	11.50	31.14	4.98	14.80	
% no kopējā	26.5	42.9	3.8	40.2	8.5	25.9	
Tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas mājsaimniecībā	4.20	2.98	1.79	6.00	3.41	4.79	
% no kopējā	6.7	3.9	3.7	7.7	5.8	8.4	
Tīrais ienākums no privātās uzņēmējdarbības un amatniecības	1.75	0.81	0.90	3.46	1.95	1.48	
% no kopējā	2.8	1.1	1.9	4.5	3.3	2.6	
Citi ienākumi	5.10	8.92	9.83	5.42	4.95	3.35	
% no kopējā	8.2	1.7	20.4	7.0	8.5	5.8	

* pirmais skaitlis absolūtā izteiksmē Ls, otrais skaitlis % no kopējiem ienākumiem.
Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

Ģimenes situāciju raksturo arī mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra. Latvijā mājsaimniecību izdevumu struktūrā ir pārmērīgi augsts pārtikas īpatsvars, bet tas tomēr ir neliels pēc apjoma (9.1.,9.5.tabula). Ģimenes ar 4 un vairāk bērniem uzturam var atļauties gandrīz uz pusi mazāk, ar trim bērniem apmēram 63%, ar diviem vidēji 70%, ar vienu - vidēji 80% no līdzekļiem, kurus pārtikai uz vienu ģimenes locekli tērē laulāts pāris bez bērniem (9.1.tabula). Vismazāk pārtikai tērē nepilnās ģimenes ar bērniem (9.5.tabula)

Ģimeņu ar bērniem izdevumu struktūrā pārāk maz tiek tērēts veselībai. Ņemot vērā medicīnas pakalpojumu cenas, tas nozīmē, ka vairums iedzīvotāju nevar atļauties rūpēties par savu un savu bērnu veselību, par ko liecina arī ielaisto slimību skaita palielināšanās medicīnas statistikā.

Veiktā analīze liecina, ka tikai neliela daļa ģimeņu spēj nodrošināt bērniem normālus dzīves apstākļus un izglītību un tikai nelielai daļai ģimeņu ir reālas iespējas palielināt bērnu skaitu ģime-

nē. Izšķiroties par bērnu skaita palielināšanu ģimenes riskē nokļūt ievērojami sliktākā situācijā nekā pirms bērna piedzimšanas, gan ienākumu, gan nodarbinātības ziņā. Ja par bērnu skaita palielināšanu izšķiras ģimenes, kurās jau ir divi vai trīs bērni, ir liels risks, ka ģimene var kļūt trūcīga vai nonākt dziļā nabadzībā. Gan viens gan otrs negatīvi ietekmē bērna attīstību.

Trūcīgajās ģimenēs nepietiek līdzekļu pirmās nepieciešamības izdevumu segšanai, ģimenes tautpa uz pārtikas iegādes, vecāku un pat bērnu veselības un skolai nepieciešamā inventāra rēķina. Ik gadu pieaug bērnu skaits, kuri neapmeklē skolu. Saskaņā ar bērnu tiesību aizsardzības centra datiem, kas iegūti 1998. gada 20. oktobrī akcijas "Tevi gaida skola" laikā, skolu neapmeklē 1408 skolas vecuma bērnu. 633 no skolu neapmeklētājiem nav sākuši mācības pirmajā klasē. Trūcīgo ģimeņu bērniem ir ierobežotas socializācijas iespējas - bērni nevar piedalīties ārpuskolas nodarbībās, vecāki kopā ar bērniem neapmeklē draugus utt.

9.5.tabula

Mājsaimniecības patēriņa izdevumu sastāvs dažādu demogrāfisko tipu mājsaimniecībās 1998. gadā (kopā naudā un natūra, vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)*						
	Visas mājsaimniecības	Tai skaitā mājsaimniecības, kas sastāv				
		no vienas personas	no viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	no laulātā pāra bez bērniem	no laulātā pāra ar bērniem līdz 16 gadiem	pārējās mājsaimniecības
Patēriņa izdevumi	58.94	78.97	53.69	73.33	55.34	50.97
Pārtika, alkohols un tabaka	26.44 44.9	36.00 45.6	22.21 41.4	34.49 47.0	2.61 40.0	23.81 46.7
Uztura produkti	24.82 42.1	33.10 41.9	21.42 39.9	32.55 44.4	21.10 38.1	22.53 44.2
Apģērbi un apavi	4.18 7.1	3.66 4.6	4.94 9.2	4.22 5.8	5.60 10.1	3.33 6.5
Namīpašums, dzīvoklis un tā uzturēšanas izmaksas	10.05 17.0	15.60 19.8	9.39 17.5	12.81 17.5	8.23 14.9	8.66 17.0
Mājas iekārtojums un ar dzīvokli saistītie izdevumi	2.45 4.2	3.01 3.8	1.90 3.5	2.77 3.8	3.07 5.5	1.84 3.6
Veselība	2.06 3.5	3.25 4.1	1.83 3.4	3.66 5.0	1.29 2.3	1.69 3.3
Transports un sakari	5.95 10.1	6.65 8.4	4.06 7.6	7.36 10.0	5.89 10.6	5.55 10.9
Atpūta, brīvā laika pavadīšana	3.32 5.6	5.11 6.5	3.82 7.1	3.77 5.1	3.58 6.5	2.38 4.7
Izglītība	0.59 1.0	0.09 0.1	1.49 2.8	0.31 0.4	0.72 1.3	0.66 1.3
Viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana	1.47 2.5	2.40 3.0	1.38 2.6	1.34 1.8	1.57 2.8	1.16 2.3
Pārējās preces un pakalpojumi	2.43 4.1	3.20 4.0	2.67 4.9	2.60 3.5	2.78 5.0	1.89 3.7

* pirmais skaitlis absolūtā izteiksmē Ls, otrais skaitlis % no kopējiem izdevumiem.

Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

Trūcīgās un nabadzīgās ģimenēs nereti valda depresija, vienaldzība un padošanās apziņa, alkoholisms, no nelabvēlīgās atmosfēras ģimenē cieš arī bērni.

Nevienlīdzīgais sociālais stāvoklis veicina nabadzīgāko ģimeņu bērnu izstumšanu skolā, traucējumus bērnu garīgajā un fiziskajā attīstībā. Latvijā bērnu un pusaudžu veselība pasliktinās.

LZA Ekonomikas institūtā veiktajā pētījumā iegūtā informācija par dažāda turības līmeņa ie-

tekmi uz bērnu veselību un sekmību (pēc skolu rīcībā esošajām ziņām) liecina, ka:

1. Ģimenēm ar vairākiem bērniem ir lielāka varbūtība nonākt trūcīgo statusā nekā citām iedzīvotāju grupām.

2. Maznodrošināto ģimeņu bērniem ir ierobežotas iespējas piedalīties ārpusskolas maksas nodarbībās un turpināt izglītību pēc pamatskolas beigšanas, īpaši lauciniekiem.

3. Maznodrošinātās ģimenēs ir grūtības ar

dzīvokļu remontu, apkuri un mitekļu apgaismošanu, grāmatu iegādi un kultūras sarīkojumu apmeklēšanu, kas nopietni apdraud mājas uzdevumu izpildi skolēniem, kā arī ierobežo bērnu vispārējo garīgo un sociālo attīstību.

4. Lauku maznodrošinātām ģimenēm ir apgrūtināta ārstu un nepieciešamības gadījumā Rīgas ārstniecības iestāžu pieejamība transporta izmaksu dēļ.

5. Apvidos ar augstu bezdarba līmeni pašvaldības nespēj sniegt sociālo palīdzību likumā paredzētajā apjomā visām ģimenēm, kam tā būtu nepieciešama. Tāpēc nopietni ģimeņu stāvokļu uzlabojumi iespējami tikai nodarbinātības veicināšanas pasākumu rezultātā.

6. Sociālās palīdzības piešķiršanai atkarībā no ģimenes ienākuma ir daudz nepilnību, jo, izplatoties ēnu ekonomikai un nodarbinātībai bez darba līgumiem, ģimenes patieso ienākumu līmeni ir grūti noteikt, turklāt ģimenēm ir atšķirīgas darba, pašapgādes un taupības iespējas, kuru dažādība ienākumu deklarācijās nav aptverama. Tādēļ jāapsver iespējas piešķirt sociālo palīdzību ne pēc ienākumu līmeņa, bet pēc ģimenes locekļu darbaspēju ierobežojuma un to pielietojuma pakāpes.

Savukārt Labklājības ministrijas pasūtīts pētījums "Ģimenes stiprināšanas un dzimstības veicināšanas politika un pasākumi" pievēršas ģimenes stiprināšanai un dzimstības veicināšanai. Pētījumā konstatēts, ka noslēgto laulību skaits 90. gados sistemātiski samazinās. Vispārējais laulātības koeficients (laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem) samazinājies no 8.8% 1990. gadā līdz 3.9% 1997. gadā. Bērnu pilnvērtīgai attīstībai nepieciešamas stabilas ģimenes. Latvijā šķirto laulību skaits nav mazs - 1997. gadā šķirtas 6103 laulības, tai skaitā 4112 (67%) ar nepilngadīgiem bērniem. Laulību šķiršanās rezultātā 1997. gadā ģimenes situācija izmainījās 5784 bērniem.

Pētījumā apstiprināti iepriekšējos pētījumos izteiktie secinājumi, ka papildus jau minētajiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem (zemi ieņēmumi ģimenēs ar bērniem, ierobežots pašvaldību atbalsts ģimenēm u.c.) ģimeņu stiprumu un dzimstību ierobežo arī sievietes nelabvēlīgais stāvoklis darba tirgū, kas saistīts ar darba devēju nevēlēšanos pieņemt darbā sievietes, kurām ir bērni, pirmsskolas iestāžu trūkums Latvijā, kā arī nepilnības likumdošanā, kas neveicina tēvu un māšu vienlīdzību darba tirgū (bērna kopšanas atvaļinā-

juma tiesību piešķiršana tikai sievietēm, ierobežojumi, ka māte saņem bērna kopšanas pabalstu tikai tad, ja viņa kopj bērnu mājās un nestrādā vai ir nodarbināta nepilnu darba dienu).

Arī šis pētījums uzrāda, ka Latvijā gadu no gada pasliktinās iedzīvotāju veselības stāvoklis, tai skaitā jomās, kas skar reproduktīvo veselību (kontracepcijas jautājumi, atkarības vielas, veselīgs dzīves veids un uzturs, saslimstība ar STS u.c.).

Lai uzlabotu ģimenes situāciju, nepieciešams mainīt sabiedrībā valdošās vērtības, uzskatus, priekšstatus par laulībām, ģimeni, bērniem, sievietes un vīrieša lomu bērnu audzināšanā.

Īpašs jautājums ir bez vecāku gādības palikušie bērni - pētījumā secināts, ka to skaits Latvijā pastāvīgi pieaug, galvenokārt vecāku bezatbildības un nolaidības dēļ. Galvenais uzdevums ir pēc iespējas labāk nodrošināt ģimenisku vidi šādiem bērniem, un tas skar vairākas jomas: vecāku atbildības pastiprināšana, bērnu institucionālo aprūpi (bērnu aprūpes iestādes), bērnu tiesību aizsardzības jautājumus (bāriņtiesas), alternatīvās aprūpes formas (aizbildniecība, adopcija, audžugimenes, ģimeņu bērnu nami).

Secinājumi:

1) Latvijā ir izveidojusies izteikti negatīva demogrāfiskā aina, kuras primārais cēlonis ir zema dzimstība, bet sekas ir tautsaimnieciski svarīgas: pastiprinās iedzīvotāju novecošanās process, kas saasina sociālo situāciju valstī, sociālās sistēmas kļūst nesamērīgi dārgas.

2) Vairāku Labklājības ministrijas organizēto pētījumu rezultātā ir konstatēts, ka zemās dzimstības cēlonis ir nelabvēlīgā situācija, kādā pašreizējā ekonomiskās attīstības stadijā atrodas ģimenes ar bērniem.

3) Ģimenes situācijas analīze atklāj vairāku negatīvu procesu attīstību:

- ģimenes atsakās no bērnu skaita palielināšanas, lai izvairītos no riska nokļūt nabadzībā,
- ģimenēs ar bērniem ir sliktāki materiālie apstākļi, kas ietekmē bērnu uzturēšanu,
- sliktu materiālo apstākļu dēļ daudzās ģimenēs bērni nesaņem pilnvērtīgu uzturu, nevar apmeklēt skolu,
- trūcīgās un nabadzīgās ģimenēs bērniem nav nodrošinātas pilnvērtīgas attīstības iespējas,
- īpaša problēma ir vecāku pamestie bērni.

4) Šo negatīvo procesu ierobežošanai un likvidēšanai nepieciešams intensīvāk veikt pasākumu kompleksu, ko parasti sauc par ģimenes politiku.

9.2. Ģimenes politikas attiecībā uz ģimenēm ar bērniem analīze Latvijā

Latvijā nav izveidots vienots ģimenes politikas institucionālais pamats, tomēr jau vairākus gadus pastāvīgi tiek veikts mērķtiecīgs darbs ģimenes apstākļu uzlabošanā, ģimenes stiprināšanā un dzimstības paaugstināšanā, ko sauc par ģimeņu atbalsta sistēmu. Šo pasākumu kompleksu nosacīti var uzskatīt par ģimeņu politiku Latvijā. Ģimenes politika tiek realizēta ar atsevišķu uz tautas labklājības paaugstināšanu, ģimenes stiprināšanu, mātes un bērna tiesību aizsardzību un veselības uzlabošanu, dzimstības paaugstināšanu vērstu sociālās politikas pasākumu palīdzību. Ģimenes politikas pasākumu koordinācija notiek valsts sociālās politikas ietvaros. Piemēram, 1996. gadā MK apstiprinātā Latvijas veselības aprūpes stratēģija paredz pasākumus mātes un bērna veselības veicināšanā, seksuālās izglītības uzlabošanā. Bez tam ir pieņemti daži speciāli normatīvi akti, kas nosaka valsts atbalstu ģimenēm.

Līdz 1998. gadam galvenā uzmanība tika pievērsta valsts sociālo pabalstu sistēmas izveidošanai ģimenēm ar bērniem:

- saņēmēju loka precizēšana,
- sociāli ekonomiskiem apstākļiem atbilstošu pabalsta apmēru noteikšana un regulāra pārskatīšana.

Šos uzdevumus pilnībā veikt tomēr neizdevās, jo pastāvēja dubultā pretrunīgā zemas ekonomiskās attīstības ietekme - zems iemaksu līmenis un augsts vajadzību līmenis, kurus saskaņojot, pabalstu apmēri iznāca mazi un nespēja kompensēt papildus izmaksas, pieaugot apgādājamo skaitam, it īpaši, ja to saņemšana saistīta ar mātes nodarbinātības ierobežojumiem un tāad darba samaksas un sociālo garantiju zaudēšanu.

1998. gadā turpinājās centieni palielināt valsts sociālo pabalstu veidā sniedzamo atbalstu ģimenēm ar bērniem, un daži pabalsti tika paaugstināti.

Ģimenes politikas pasākumi attiecībā uz ģimenēm ar bērniem pētījumā ir iedalīti trīs grupās:

1) vispārīgie sociālie pasākumi, kas paredzēti bērnam, mātei vai visai ģimenei,

2) pasākumi, kas saistīti ar nodarbinātību un attiecas uz ģimenēm ar bērniem,

3) pasākumi negadījumū un dzīves grūtību pārvarēšanai attiecībā pret ģimenēm ar bērniem.

Šāds dalījums, kas atbilst ģimenes dzīves un darba svarīgākajiem posmiem, izvēlēts, lai noskaidrotu ģimenes politikas areāla atbilstību ģimeņu ar bērniem vajadzībām. Savukārt vispārīgie sociālie pasākumi ir sakārtoti atbilstoši cilvēka (bērna) dzīves ciklam (dzimšana, bērnība, skola, tālākizglītošanās).

Atbilstoši pakalpojuma sniedzējam ģimenes politiku īsteno valsts vai pašvaldības.

Nodaļā sniegta ģimenes politikas analīze no vispārējās sociālās politikas perspektīvas, ņemot vērā dažādās politikas, kas ietekmē ģimenes ar bērniem. Atbilstoši Sociālā ziņojuma struktūrai, ģimenes politikas pasākumi visās grupās analizēti pa saistošajām nozarēm: darbs, sociālā apdrošināšana, sociālā palīdzība, veselība, sabiedrības veselība, farmācija.

9.2.1. Vispārīgie sociālie pasākumi, kas paredzēti bērnam, mātei vai visai ģimenei

Bērna dzimšanai

Sociālās apdrošināšanas sistēma nodrošina ģimenēm maternitātes un slimības apdrošināšanu. Kā visi sociālās apdrošināšanas pasākumi, maternitātes un slimības pabalsti ir atkarīgi no veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām un tos saņem tikai apdrošinātas personas. Maternitātes pabalsti valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu struktūrā 1998. gadā aizņēma 40%, slimības pabalsti 57%, bet tie attiecas uz visiem iedzīvotājiem.

Maternitātes pabalsta piešķiršanu regulē likums "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu". Likums nosaka maternitātes pabalsta piešķiršanu un izmaksu par visu grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma laiku, tas ir, par 56 grūtniecības atvaļinājuma kalendārām dienām un par 56 dzemdību atvaļinājuma kalendārām dienām un likumā noteikto papildus atvaļinājumu.

1998. gadā maternitātes pabalstos izmaksāti 4.4 miljoni latu, pabalsta vidējais apmērs ir pieaudzis no 2.98 Ls dienā 1997. gadā līdz 3.48 Ls dienā 1998. gadā. Tomēr pabalstu saņem tikai 45% no visām dzemdējūšām māmiņām - vairums bērnu dzimst māmiņām, kuras nestrādā un neveic sociālās iemaksas. Tomēr pabalstu saņēmēju skaits un tā īpatsvars pieaug.

Sociālās palīdzības sistēma paredz vienreizēju bērna piedzimšanas naudas pabalstu, ko sniedz ģimenei bērna piedzimšanas gadījumā zidaiņa pūriņa iegādei (likuma "Par sociālo palīdzību" 24.pants). Pabalsta apmērs tiek regulāri pārskatīts atbilstoši patēriņa cenu indeksa izmaiņām tiklīdz tas samazinājies līdz 40% no zidaiņa pūriņa naudas izteiksmē.

Saskaņā ar darba likumdošanu sievietēm, kuras gaida bērnu ir tiesības izmantot grūtniecības un dzemdību atvaļinājumu (DLK, 173. pants). Sieviete, kurai sakarā ar grūtniecību medicīniskā aprūpe ārstnieciski profilaktiskajā iestādē ir uzsākta līdz 12 grūtniecības nedēļai un turpināta visu grūtniecības laiku, piešķir 14 dienu ilgu papildus atvaļinājumu. kuru pievieno grūtniecības atvaļinājumam. 14 dienu ilgu papildus atvaļinājumu pievieno dzemdību atvaļinājumam, ja sievietei ir bijuši grūtniecības, dzemdību vai pēcdzemdību perioda sarežģījumi, kā arī gadījumā, ja piedzimuši divi vai vairāki bērni.

Pirms grūtniecības un dzemdību atvaļinājuma vai tieši pēc tā sievietei pēc viņas iesnieguma piešķir ikgadējo atvaļinājumu, neatkarīgi no darba stāža pie darba devēja (DLK, 174. pants).

Veselības aprūpes sistēmā veselības apdrošināšanas finansēšanas noteikumi paredz ka grūtnieču profilaktiskās apskates un dzemdības ietilpst veselības apdrošināšanas pakalpojumu klāstā un par tām nav jāmaksā (ja vien pacients nevēlas citādi).

Sabiedrības veselības jomā un farmācijas nozarē speciāli pasākumi bērna dzimšanas gadījumā nav paredzēti.

Bērna kopšanai

Sociālā apdrošināšanas sistēma. Par sievietēm, kuras nestrādā vai izmanto atvaļinājumu bērna kopšanai, par laiku, līdz bērns sasniedz 1.5 gadu vecumu, valsts veic sociālās apdrošināšanas iemaksas.

Sociālās palīdzības sistēma paredz vairākus universālus pabalstu veidus, ko piešķir par katru bērnu: bērna kopšanas pabalsts, ģimenes valsts pabalsts un piemaksa pie augusta mēneša ģimenes valsts pabalsta par skolas vecuma bērnu.

Bērnu kopšanas pabalsts paredzēts personai, kura kopj bērnu līdz 3 gadu vecumam un nestrādā algotā darbā vai strādā uz nepilnu darba laiku (likuma "Par sociālo palīdzību" 19. pants). Pabalsta apmērs par bērnu līdz 1.5 gadu vecumam kopšanu sastāda 60% no valstī noteiktās minimālās mēnešalgas, bet pabalsta apmērs par bērnu no

1.5 - 3 gadu vecumam kopšanu nav paaugstināts kopš 1992. gada novembra un ir tikai 15% no valdības noteiktās minimālās mēnešalgas (inflācija šajā laika periodā ir pieaugusi par 453%).

Valsts atbalsts ģimenei, kura kopj līdz 3 gadus vecu bērnu ir nepietiekams, bet patreizējie bērna kopšanas pabalsta nosacījumi neveicina vecāku pienākumu savienošānu ar nodarbinātību. Pabalsta izmantošana trīs gadu garumā vājina sievietes konkurētspēju darba tirgū un, salīdzinot ar nodarbinātajiem, samazina nākamās izmaksas no sociālās apdrošināšanas.

Ģimenes valsts pabalsts ir regulārs (praktiski ļoti neliels) atbalsts ģimenēm, kurām radušies papildus izdevumi sakarā ar bērnu audzināšanu (likuma "Par sociālo palīdzību" 17. pants). Ģimenes valsts pabalsta apmērs ir stipri atšķirīgs par bērniem, kuri piedzimuši līdz 1999.gada 1.janvārim un pēc 1999.gada 1.janvāra. Pirmajā gadījumā par pirmo bērnu ģimenē tas ir 8.5% no valdības noteiktās minimālās mēnešalgas, bet otrajā - 12% no valstī noteiktās minimālās mēnešalgas. Saskaņā ar jauniem koeficientiem, kuri stāsies spēkā ar 2000.gada 1.janvāri, ģimenes valsts pabalsta apmēri par bērniem, kuri piedzimuši līdz un pēc 1999.gada 1.janvāra vēl vairāk atšķirsies.

Pašvaldības sniedz pabalstu trūcīgām ģimenēm (MK 75. noteikumi), starp kurām daudzas ir ģimenes ar bērniem. Starp citām, arī ģimenes ar bērniem saņem dzīvokļu pabalstus. Pašvaldības nodrošina pusdienas bez maksas, no šādu pusdienu saņēmējiem 84.8% ir bērni, pārtikas pabalstus, pabalstus medicīnas pakalpojumu saņemšanai.

Speciāli ģimenēm ar bērniem ir paredzēti pabalsti bērna izglītībai un audzināšanai. Šādus pabalstus ir sniegušas 433 pašvaldības no 593, un to izmantojušas 46 555 ģimenes (4.5% no visām valsts ģimenēm).

Vajadzība (pieprasījums) pēc pašvaldību pabalstiem ir lielāks laukos, kur dzīves līmenis ir zemāks un lielāks īpatsvars ģimeņu, kurām ir tiesības saņemt sociālās palīdzības pakalpojumus, tos pieprasa.

Pašvaldības finansē sociālās palīdzības iestādes bērniem. Bez vecāku aprūpes palikušo bērnu audzināšanas iestādes ir atvērtas visās lielpilsētās izņemot Ventspili, un gandrīz visos rajonos, izņemot Balvu un Preiļu rajonus. Bērnu uzturēšanas izmaksas sociālās palīdzības iestādēs ir daudz augstākas, nekā bērna uzturēšanai tērē ģimene.

Tikai vienā pilsētā (Rēzeknē) un vienā rajonā (Jēkabpils) iekārtoti pašvaldību dienas centri bērniem invalīdiem.

Vajadzība pēc bērnu patversmēm vai dienas centriem arī bērniem, kas nav bāreņi, var pieaugt, jo bērnu skaits nelabvēlīgās ģimenēs ir liels (dažos rajonos pārsniedz 5% no kopējā bērnu skaita).

Pašvaldību sociālā palīdzība tiek finansēta no pašvaldību pašu budžeta, un pašvaldībām pašām ir tiesības noteikt, kādus pabalstus un kam sniegt. Tāpēc pašvaldību sociālās palīdzības intensitāte ir dažāda.

Darba likumdošana paredz mātēm (pēc viņu vēlēšanās) bērnu kopšanas atvaļinājumu un iespēju audzināt mājās bērnus, līdz tie sasniedz trīs (ieredņu kandidātu, ieredņu bērni - viena gada vecumu) (DLK, 173. pants).

Veselības aprūpes sistēmas pasākumi:

- bezmaksas profilaktiskā potēšana bērniem,
- atlaides (arī bezmaksas) pacienta iemaksās zīdaiņiem un bērniem līdz 1 gada vecumam, bērniem - invalīdiem u.c.,
- apmaksātas slimības lapas bērna kopšanai pēc 14 dienas.

Papildus tiešajiem pabalstiem valsts paredz ģimenēm ar bērniem dažādus atvieglojumus:

- vienam no nodarbinātajiem vecākiem pienākas ienākuma nodokļa atvieglojumi - neapliekamais minimums par katru apgādājamo Ls 10.5,
- strādājošiem vecākiem pienākas ienākumu nodokļa atlaides par izdevumiem izglītībai un ārstniecībai par izdevumiem līdz 90 Ls gadā, par katru ģimenes locekli,
- atvieglojumi transportā: bērni līdz 7 gadu vecumam sabiedriskajā transportā tiek pārveidāti bez maksas. Ar dzelzceļa transportu bērni vecumā no 7 - 10 gadiem var braukt par puscenu (bērnu biļete).

Arī pašvaldības, papildus ierastajiem pabalstiem sniedz materiālu palīdzību: maksa par bērnu dārzu, sarīkojumi un dāvanas bērniem svētkos, maksa par bērnu - invalīdu uzturēšanu dienas centrā, taloni bērnu apģērbiem vai apaviem, maksa par mūzikas skolu, dažādas transporta kompensācijas u.c.

9.2.2. Pasākumi, kas saistīti ar nodarbinātību ģimenes ar bērniem aspektā

Darba samaksa un ģimenes labklājība

Sociālās drošības sistēma neparedz īpašus pa-

sākumus ģimeņu ar bērniem ienākumu aizsardzībai darba samaksas ziņā, izņemot dažus drošības pasākumus:

- aizliegts pazemināt sievietēm darba samaksu sakarā ar grūtniecību vai bērna kopšanu (DLK, 178. pants),
- nav atļauts pēc darba devēja iniciatīvas atlaist no darba grūtnieces un sievietes, kurām ir bērni līdz trīs gadu vecumam. Atlaišana atļauta, ja pilnīgi likvidē uzņēmumu, iestādi vai organizāciju (DLK, 178. pants),
- ja samazina darbinieku skaitu, priekšrocība palikt darbā ir darbiniekiem, kuriem ir labāki darba rezultāti un augstāka kvalifikācija. Ja darba ražīgums un kvalifikācija ir vienādi, priekšrocība palikt darbā ir sievietēm, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam (bērns - invalīds līdz 16 gadu vecumam) vai darbiniekiem, kuriem ir divi vai vairāki apgādājāmie (DLK, 35. pants).

Saprotams, ka ģimenes ar bērniem saņem visus vispārējos sociālās drošības pakalpojumus, un to ienākumus ietekmē speciāli pasākumi, kas paredzēti mātes aizsardzībai darbā.

Mātes aizsardzība darbā

Sieviešu un darbinieču - grūtnieču aizsardzībai pievērsta īpaša uzmanība - DLK 11. nodaļa pilnībā veltīta sieviešu aizsardzībai, tajā ietverot, piemēram:

1) aizliegumu nodarbināt sievietes smagos darbos un darbos ar kaitīgiem darba apstākļiem (168. pants),

2) aizliegumu iesaistīt nakts un virsstundu darbos, darbā brīvdienās un svētku dienās grūtnieces un sievietes, kurām ir bērni līdz trīs gadu vecumam (170. pants), arī tēvus, kuri bez mātes audzina bērnus līdz trīs gadu vecumam (51. pants)

3) aizliegumu sūtīt komandējumos grūtnieces un sievietes, kurām ir bērni līdz triju gadu vecumam (170. pants),

4) aizliegumu nodarbināt virsstundu darbā vai sūtīt komandējumos sievietes, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam (bērns - invalīds līdz 16 gadu vecumam), bez šo sieviešu piekrišanas (171. pants),

5) aizliegumu iesaistīt dežūrās pēc darba dienas beigām, naktī, brīvdienās un svētku dienās grūtnieces un sievietes, kurām ir bērns līdz 14 gadu vecumam (bērns - invalīds līdz 16 gadu vecumam) (171. pants),

6) citas garantijas (saīsināts darba laiks, tiesības uz papildpārtraukumiem bērna barošanai utt).

Darba likumdošana paredz arī citas garantijas:

- sievietēm, kurām ir bērni līdz 14 gadu vecumam (bērni - invalīdi līdz 16 gadu vecumam) ikgadējo atvaļinājumu piešķir vasarā vai, pēc sievietes iesnieguma, citā viņai izdevīgā laikā (DLK, 174. pants),

- sievietēm, kurām ir trīs un vairāk bērni vecumā līdz 16 gadiem vai bērns - invalīds, pie ikgadējā atvaļinājuma pienākas papildus trīs dienas (DLK, 78. pants).

Daļa no minētajām garantijām attiecas arī uz tēviem, ja viņi audzina bērnus bez mātes.

Vienādās iespējas dzimumu vienlīdzības aspektā

Atbilstoši Latvijas Darba likumu kodeksa 1. pantam darbiniekiem ir nodrošināta līdztiesība, starp citiem pamatiem arī neatkarīgi no dzimuma.

Šobrīd netiek pilnībā ievērots DLK 1. pantā nostiprinātais darbinieku līdztiesības princips, jo strādājošiem tēviem līdzīgas garantijas ir tikai dažos gadījumos, piemēram tad, ja viņi audzina bērnu bez mātes vai ir augstākminētā vecuma bērnu aizbildņi. Jaunizstrādātajā DLK projektā minētās nepilnības ir pilnībā novērstas un nākotnē Latvijā atbilstoši Eiropas Savienības dalībvalstu sekmīgajai pieredzei paredzēts ieviest tēva atvaļinājumu pēc bērna piedzimšanas, tādejādi veicinot ģimeniskuma kopšanu.

Bērnu darbs

Bērnu darba aizliegums ir noteikts Darba kodeksā, tomēr bērni tiek nodarbināti, nereti pat veselībai kaitīgos darbos (laikraksti, žurnālu izplatīšana uz ielas brauktuves daļas, degvielas uzpildes stacijās u.c.).

9.3. Pasākumi negadījumu un dzīves grūtību pārvarēšanai attiecībā pret ģimenēm ar bērniem

Sociālās apdrošināšanas sistēma paredz slimības pabalstus apdrošinātām personām līdz 14 gadu veca slima bērna kopšanas gadījumā - pabalstu¹, kurus no valsts sociālās apdrošināšanas budžeta izmaksā par laiku no darbnespējas pirmās dienas līdz likumā noteiktai dienai.

Ģimeņu ar bērniem spēju pārvarēt dzīves grūtības, protams, iespaido vispārējie sociālās apdrošināšanas pakalpojumi, kuru saņēmēji ir apdrošinātie vecāki.

Sociālās palīdzības sistēma paredz dažus speciālus pabalsta veidus dzīves grūtību pārvarēšanai: piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu - invalīdu, pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu, atlīdzība par aizbildņa vai audžuģimenes pienākumu pildīšanu.

Piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu - invalīdu ir regulārs atbalsts ģimenēm, kuras kopj bērnus - invalīdus, veicinot bērnu-invalīdu integrēšanos sabiedrībā (likuma "Par sociālo palīdzību" 20.pants). Pabalsta apmēru regulāri paugstina atbilstoši patēriņa cenu indeksa izmaiņām. Kaut arī pabalsts nav liels, tas savu uzdevumu izpilda.

Pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu ir nepieciešams, lai nodrošinātu aizbildniecībā esoša bērna uzturēšanu, jo Civillikuma 258. pants nosaka, ka aizbildnim nav pienākums uzturēt aizbilstamo (likuma "Par sociālo palīdzību" 21.pants).

Atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu ir noteikta, lai attīstītu alternatīvās sociālās aprūpes formas. Atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu paredzēta, lai attīstītu alternatīvās aprūpes formas un nodrošinātu kaut īslaicīgu bez vecāku gādības palikušo bērnu atrašanos ģimeniskā vidē.

Pēdējo pabalstu rašanās ir saistīta ar Latvijā atzītu principu, ka ģimene ir dabiskā vide bērna attīstībai un labklājībai (saskaņā ar ANO "Konvenciju par bērnu tiesībām") un valsts pienākums ir gādāt par iespējami labākiem apstākļiem bērnu attīstībai.

Tomēr pabalstu apjomi ir pārāk mazi. Pēc 1998. gada valsts statistikas datiem mēneša vidējās izmaksas viena bērna uzturēšanai rajonu pašvaldības bērnu namos ir Ls 130.68, lielpilsētu bērnu namos Ls 160.52. Atlīdzība aizbildnim vai audžuģimenei par pienākumu pildīšanu ir Ls 38 mēnesī, neatkarīgi no aizbildniecībā nodoto bērnu skaita. Pabalsta apmērs aizbildnim par bērna uzturēšanu 1998. gadā bija vidēji Ls 22.07 mēnesī.

Tā kā bērni aug dažādās ģimenēs, bērnu uzturēšanai labvēlīgi ir arī materiālā atbalsta veidi, kas noteikti pieaugušajiem nedienu un dzīves grūtību gadījumā: valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts invaliditātes, vecuma vai apgādnieka zaudēšanas gadījumā personām, kas nesaņem valsts obligātās sociālās apdrošināšanas izmaksas,

¹ 1998. gadā vidēji 2.87 Ls dienā

pabalsts transporta izdevumu kompensēšanai invalidiem ar pārvietošanās grūtībām, pabalsts ČAES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem un bojā gājušo ģimenēm, un pabalsts trūcīgiem iedzīvotājiem ienākumu stabilizācijai.

Taču šo pabalstu piešķiršanā (piemēram, valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam) netiek ņemts vērā bērnu skaits ģimenē, tāpēc ģimenēs, kurās ir bērni, pabalsti savu mērķi - nodrošināt minimālos iztikas līdzekļus pabalsta saņēmējam, nenasniedz.

Nemot vērā augstos saslimstības rādītājus Latvijā un reālo iedzīvotāju pirktspēju, īpaši nozīmīgs un valstiski svarīgs pasākums ir **atvieglojumi zāļu iegādei bērniem**, kas ir sociāli visneaizsargātākais iedzīvotāju slānis.

Lai veicinātu veselības aprūpes standartu tuvināšanu ES normām, 1998. gada 4. novembrī ir pieņemti un ar 1999. gada 1. janvāri stājušies spēkā LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 428 "Ambulatorai ārstniecībai paredzēto zāļu, medicīnisko ierīču un preču iegādes kompensācijas kārtība".

Kompensācijas kārtība ir pasākumu komplekss, kas pacientam dod iespēju iegādāties zāles, medicīniskās ierīces un preces, kuru iegādes izdevumus, vadoties pēc slimības diagnozes (ne pēc iedzīvotāju kategorijas), slimības kompensācijas kategorijas un kompensācijas bāzes cenas, sedz slimokase.

Šī vispārīgā kompensāciju kārtība rada labvēlīgus priekšnosacījumus zāļu iegādei bērniem līdz trīs gadu vecumam. Tikai bērniem līdz 3 gadu vecumam var izrakstīt kompensējamo zāļu sarakstā ietvertās zāles ar 100% kompensācijas apjomu, ja ir diagnosticētas sekojošas slimības: konjunktivīts, nestrutojošs vidusauss iekaisums, elpošanas sistēmas slimības (akūts nazofaringīts, akūts laringīts un traheīts, augšējo elpceļu infekcija ar multiplu un neprecizētu lokalizāciju, akūts bronhīts), funkcionālas zarnu slimības.

Labvēlīgi noteikumi zāļu iegādei bērniem līdz 18 gadu vecumam tiks precizēti, nosakot ierobežojumus atsevišķu kompensējamo zāļu iegādē. Tas nozīmē, ka atsevišķām saslimšanām dažu medikamentu iegādi kompensēs tikai bērniem līdz 18 gadu vecumam.

Negadījumu un dzīves grūtību pārvarēšanā ģimenēm ar bērniem jau tagad iesaistās Nevalstiskās organizācijas (turpmāk tekstā - NVO). Latvijas NVO katalogā minētas 82 nevaldības organizācijas, kurās apvienojušies noteikta tipa ģimeņu pār-

stāvji vai kuras sniedz kādu atbalstu ģimenēm, bērniem un jauniešiem - humānā un cita materiālā palīdzība, kopīgi svētku pasākumu organizēšana (45 NVO), bērnu un jauniešu garīgās, fiziskās un sociālās attīstības veicināšana (32 NVO), psiholoģiska palīdzība (20 NVO), bezmaksas juridiskās konsultācijas (6 NVO), palīdzība bērniem, kas cieš no veselības traucējumiem vai vardarbības (14 NVO).

9.4. Ģimenes politikas turpmākā attīstība

LZA Ekonomikas institūta pētījumā sniegtajā vērtējumā par ģimeņu atbalsta sistēmas efektivitāti secināts, ka galvenā pašreizējās sociālās politikas attiecībā uz ģimenēm ar bērniem trūkumi ir:

- sistēmas finansējums nav pietiekams, par ko liecina sociālās drošības sistēmas pakalpojumu atteikumi un ierobežojumi,
- maternitātes pabalsts, atbilstoši apdrošināšanas principam, nav vispārīgs, tātad to nesaņem visas jaunās māmiņas,
- bērnu kopšanas un citi pabalsti parasti tiek izmaksāti mātēm, bet ne tēviem (izņēmums ir tēvi, kas bez mātes kopj bērnus),
- ģimenēm paredzētie sociālās palīdzības pasākumi netiek saistīti ar bērnu skaitu ģimenē, tāpēc sociālās palīdzības apjoms nepietiekami kompensē ģimenes izdevumu palielinājumu, pieaugot apgādājamo skaitam. it īpaši ja to saņemšana saistīta ar mātes nodarbinātības ierobežojumiem un tātad darba samaksas un sociālo garantiju zaudēšanu,
- sociālās palīdzības sistēmā ir nevienlīdzīga pakalpojumu sadale - palīdzību saņem tie, kas piesaka savas pretenzijas, bet daudzas ģimenes, kuras palīdzības lūgšanu uzskata par nepieņemamu, nesaņem to, ko būtu pelnījušas,
- sistēmas finansiālo stāvokli pasliktina sociālā nodokļa nemaksāšana, nav nodrošināta pietiekoša darba attiecību un nodokļu disciplīnas kontrole,
- pašvaldībās un sociālās iestādēs trūkst kvalificētu sociālo darbinieku, nepieciešams uzlabot sociālo darbinieku apmācību,
- bērnu no skolas brīvā laika organizētība,
- sociālā statistika nesniedz ziņas, kas ļautu analizēt ģimeņu ar bērniem patieso situāciju (sadalījumā pa ģimeņu tipiem atkarībā no bērnu skaita, vai vispār ģimenēm ar bērniem

**Mājsaimniecību rīcībā esošais sociālo transfertu sastāvs dažādu demogrāfisko tipu mājsaimniecībās 1998. gadā
(kopā naudā un natūrā, vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)**

	Visas mājsaimniecības	Tai skaitā mājsaimniecības, kas sastāv					pārējās mājsaimniecības
		no vienas personas	no viena pieaugušā un bērniem līdz 16 gadiem	no laulātā pāra bez bērniem	no laulātā pāra ar bērniem līdz 16 gadiem		
Kopā sociālie transferti	16.52 26.5	32.59 42.9	11.50 23.8	31.14 40.2	4.98 8.5	14.80 25.9	
Individuāli adresētie sociālie transferti	14.25 22.9	31.48 41.4	5.02 10.4	30.49 39.3	1.52 2.6	12.89 22.5	
pensijas	13.62 21.8	30.81 40.5	4.25 8.8	29.91 38.6	1.03 1.8	12.16 21.2	
stipendijas	0.17 0.3	0.16 0.2	0.12 0.2	0.01	0.08 0.1	0.29 0.5	
sociālās nodrošināšanas pabalsti, no tā:	0.46 0.8	0.51 0.7	0.65 1.4	0.57 0.7	0.41 0.7	0.44 0.8	
bezdarbnieka pabalsts	0.38 0.6	0.37 0.5	0.65 1.4	0.53 0.7	0.28 0.5	0.37 0.6	
slimības un maternitātes pabalsti	0.07 0.1	0.04 0.1		0.03	0.12 0.2	0.07 0.1	
Sociālie transferti mājsaimniecībai	2.27 3.6	1.11 1.5	6.48 13.4	0.65 0.8	3.46 5.9	1.91 3.3	
ienākumi no sociālās apdrošināšanas un sociālās nodrošināšanas	1.93 3.1	1.03 1.4	3.90 8.1	0.58 0.7	3.18 5.4	1.62 2.8	
Ģimenes valsts pabalsts	1.12 1.8		3.03 6.3	0.01	2.16 3.7	0.95 1.7	
Bērna kopšanas pabalsts	0.30 0.5		0.19 0.4		0.72 1.2	0.23 0.4	
Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts	0.04 0.1	0.06 0.1	0.03 0.1	0.02		0.06 0.1	
Pašvaldību sociālās palīdzības pabalsti	0.31 0.5	0.97 1.3	0.2 0.4	0.36 0.5	0.15 0.3	0.19 0.3	
Sabiedrisko organizāciju un humānā palīdzība	0.04 0.1	0.03		0.07 0.1	0.04 0.1	0.03 0.1	

* pirmais skaitlis absolūtā izteiksmē Ls, otrais skaitlis % no kopējiem ieņēmumiem.

Datu avots. Centrālā statistikas pārvalde

atsevišķi no citiem sociālās drošības pakalpojumuņēmējiem) - piemēram, LZA Ekonomikas institūta pētījumā konstatēts, ka pašvaldības nespēj sniegt pilnas ziņas par sniegto sociālo palīdzību. Pašvaldību sniegtajās atskaitēs informācija ir apkopota pa palīdzības veidiem, nevis saņēmējiem, kas apgrūtina palīdzības efektivitātes analīzi.

Sociālās drošības sistēmas ietekmi un nozīmi ģimeņu dzīvē raksturo 9.6.tabula. Kā redzams, ģi-

menēm ar bērniem, tai skaitā nepilnām ģimenēm ar bērnu sociālo transfertu apjoms un īpatsvars ģimenes ienākumu struktūrā ir niecīgs.

Veidojot salīdzinājumus jāņem vērā, ka mājsaimniecībās kas sastāv no vienas personas vai laulātā pāra bez bērniem ir liels pensionāru īpatsvars, kuru ieņēmumos liels īpatsvars ir pensijām.

1998. gada 27. oktobrī Ministru Kabinets konceptuāli izskatīja LM sagatavoto Pasākumu programmu demogrāfiskās situācijas uzlabošanai, kas

nosaka ģimeņu atbalsta sistēmas mērķi - "kvalitatīvas un kvantitatīvas tautas ataudzes nodrošināšana", un stratēģiskos virzienus šī mērķa sasniegšanai:

- ģimenes stiprināšana un dzimstības veicināšana,
- darba vietu radīšana, nodarbinātības veicināšana,
- iedzīvotāju veselības stāvokļa uzlabošanās veicināšana,
- iedzīvotāju izglītības un kultūras līmeņa celšanās veicināšana.

Šo stratēģisko virzienu īstenošanai sociālās drošības sistēmas ietvaros:

- turpināsies valsts pabalstu sistēmas pilnveidošana,
- tiks izstrādāta koncepcija "Valsts sociālie pabalsti ģimenēm ar bērniem" un likums "Par valsts sociālo palīdzību ģimenēm ar bērniem",
- tiek izskatīti vairāki citi sociālās drošības jautājumi attiecībā uz ģimenēm ar bērniem:

par bērnu pabalsta izmaksāšanu neatkarīgi no vecāku nodarbinātības t.i., ģimenēm ar abiem ar pilnu slodzi strādājošiem vecākiem, lai sekmētu tēvu aktīvāku dalību bērnu aprūpē noteikt likumdošanas garantijas arī tēviem u.c.

Īpašu uzmanību jāpievērš bez vecāku gādības palikušo bērnu problēmām šādos blokos:

- vecāku atbildība par bērniem,
- bērnu institucionālo aprūpi (bērnu aprūpes iestādes),
- bērnu tiesību aizsardzības jautājumus (bāriņtiesas),
- alternatīvās aprūpes formas (aizbildniecība, adopcija, audžuģimenes, ģimeņu bērnu nami).

Visās pašvaldībās ir lietderīgi izveidot kombinētu sociālās palīdzības reģistru, nodrošinot tās ar atbilstošām datorprogrammām un darbinieku apmācību.

10. Sociālās politikas novitātes

Labklājības ministrijas galvenais uzdevums ir izveidot demokrātisku, stabilu, atbildīgu un dzīvotspējīgu sociālās aizsardzības sistēmu, kas nodrošinātu iespēju aizsargāt katras personas sociāli ekonomiskās tiesības un veselību.

Kopš 1990. gada Latvijas sociālās drošības jomā ar plašu reformu palīdzību ir veikti būtiski pārveidojumi, kuru mērķis ir modernizēt sociālās aizsardzības sistēmu, pielāgot to mūsdienu sociāli ekonomiskajai sistēmai un paaugstināt tās efektivitāti. Var teikt, ka sociālās aizsardzības sistēma pamatos ir izveidota, un daudzās jomās tā demonstrē pat pasaules mērogā inovatīvus risinājumus.

Sociālās aizsardzības sistēmas nepieciešama īpašība ir spēja pielāgoties mainīgiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, un tā nekad nav absolūti pilnīga. Tāpēc Labklājības ministrijai nākas risināt arvien jaunas sociālās politikas problēmas, kas radušās:

- tautsaimniecības attīstības rezultātā,
- nozares hroniskas finansu nepietiekamības rezultātā,
- nozares administratīvās sistēmas nepilnību dēļ,
- sakarā ar likumdošanas normu neatbilstību vai neiespējamību esošajā ekonomiskajā situācijā,
- ieviesto likumu nevēlamās blakusdarbības rezultātā,
- reformu un ES integrācijas procesā.

Tautsaimniecības attīstība ietekmēs sociālās aizsardzības sistēmu gan finansiāli, gan pēc būtības.

Sagaidāms, ka tuvākajos gados finansiālā ietekme skars gan ienākumu, gan izdevumu aspektus:

- ekonomiskās attīstības rezultātā uzlabosies darba iespējas un ienākumi, tā rezultātā sociālās iemaksas palielināsies,
- nostiprinoties finansu disciplīnai valstī, palielināsies nodokļu maksātāju disciplīna un sociālās iemaksas,
- tuvākajos gados sevi sāks attaisnot tirgus elementu ieviešana sociālās aizsardzības sistēmā, kā rezultātā palielināsies indivīda atbildība par sevi un savu veselību un līdzdalība sistēmas finansēšanā, samazināsies sociālās aizsardzības pakalpojumu pieprasījums un,

nesamazinot sociālās aizsardzības sistēmas finansējumu, būs iespējams uzlabot tā izpildi. Savukārt:

- tautsaimniecības attīstība nespēs nodrošināt būtisku uzlabojumu sociālās aizsardzības sistēmas finansēšanā, tāpēc sistēmas efektivitāte joprojām būs ierobežota, būs grūti apgādāt sistēmu ar labiem speciālistiem (ārstiem, sociāliem darbiniekiem), sociālā sfērā strādājošo algas būs zemas, un no tā cietīs pakalpojumu kvalitāte,
- zemais tautsaimniecības attīstības līmenis saasinās nodarbinātības un darba samaksas problēmas, veicinās likumu pārkāpumus šajās jomās,
- vilcināšanās ar nerentablu uzņēmumu likvidāciju un slēptā bezdarba legalizācija veicinās izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un pastiprinās neprognozējamu papildus izmaksu iespējamību,
- tautsaimniecības pārveidošanas rezultātā palielināsies bezdarbs, tā rezultātā palielināsies nepieciešamība pēc valsts pasākumiem nodarbinātības veicināšanā un sociālās palīdzības bezdarba gadījumā,
- turpināsies sabiedrības noslāņošanās, kā rezultātā palielināsies pieprasījums pēc sociālās palīdzības, ko sniedz valsts, bet it īpaši pašvaldības,
- sabiedrības noslāņošanās, nabadzības paplašināšanās vēl vairāk pastiprinās demogrāfiskās problēmas, to atrisināšanai būs nepieciešami papildus pasākumi ģimenes nostiprināšanai un dzimstības veicināšanai,
- tā kā pat vislabvēlīgākajos apstākļos demogrāfiskā situācija nevar strauji mainīties, turpināsies sabiedrības novecošanās process, kā rezultātā strādājošo skaits turpinās samazināties, saasināsies problēmas pensiju sistēmā.

Nozares hroniskas finansu nepietiekamības bīstamākās sekas ir attīstības problēmu uzkrāšanās līdz tādai pakāpei, ka to atrisinājums prasa papildus līdzekļus.

Nozares administratīvās sistēmas nepilnības ir normāla parādība, kas saistīta ar sociālās sistēmas attīstību un pilnveidošanu, nepieciešamību ieviest jaunas pārvaldības metodes un pieejas, lai nepārtraukti uzlabotu pārvaldības efektivitāti. Pa-

sākumi administratīvās sistēmas uzlabošanai ir paredzēti gandrīz visās sociālās nodrošināšanas apakšsistēmās, bet sevišķi plašus uzlabojumus paredzēts veikt veselības aprūpes sistēmas reformas ietvaros, izmantojot Pasaules Bankas kredīta resursus.

Likumdošanas normu neatbilstība vai neiespējamība esošajā ekonomiskajā situācijā visbiežāk parādās sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēmās saistībā ar pensiju un pabalstu indeksāciju. Līdz šim problēma tiek risināta, ignorējot likuma normas, bet šāda prakse nav pieļaujama ilgstoši.

No jauna ieviesto likumu nevēlamās blakusdarbības piemērs ir sociālo pakalpojumu pieprasījuma nepamatots pieaugums, kura ierobežošanai nākas pielietot papildus pasākumus (piemēram, devīgi bezdarba pabalsti rada situāciju, ka būt bezdarbniekam ir izdevīgāk kā strādāt).

Visās Latvijas sociālās aizsardzības sistēmās reformas ir iesāktas, ir izstrādātas un pieņemtas reformu koncepcijas un galvenie likumi, bet vēl ir jāpieņem galveno likumu darbībai nepieciešamie detalizētie likumi un normas. Tā kā reformu process sakrīt ar Eiropas integrācijas procesu, Latvijas likumos ir iespējams iestrādāt ES kopējās likumdošanas normas. Sociālā likumdošana ietilpst Latvijas un ES likumdošanas saskaņošanas pirmajā kārtā, un tas pastiprina briesmas, ka, saskaņojot atšķirīgā ekonomiskā vidē darbojošos likumus, pieņemtie likumi var izrādīties nepiemēroti. Tāpēc jāpastiprina pētnieciskais darbs, lai novērtētu likumdošanas saskaņošanas sekas.

Latvijas sociālās politikas prioritāros attīstības virzieni paliek nemainīgi, un tie ir:

- iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšana, nabadzības ierobežošana, īpašu uzmanību pievēršot reproduktīvajai veselībai un ģimenēm ar bērniem,
- veselības aprūpes sistēmas un tās finansēšanas sakārtošana un optimizēšana, īpašu uzmanību pievēršot preventīvajiem pasākumiem,
- aktīvās nodarbinātības politikas attīstība un jaunu pieeju ieviešana,
- darba tiesisko attiecību, darba samaksas un darba drošības efektīva regulējoša, kontroles mehānisma attīstīšana un pilnveidošana,
- sociālo reformu turpināšana, sociālā riska savlaicīga novēršana un sociālā riska grupu integrācija sabiedrībā.

Sociālās politikas novitātes, atbilstoši mainīgajiem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem parādās nozarēs, īstenojot kopējās un nozaru sociālās politikas nostādnes.

Tālāk tiks apskatītas nozaru perspektīvas.

10.1. Sociālā apdrošināšana

1) pilnīgojot finansēšanas kārtību, nepieciešamas izvērtēt:

- darba ņēmēju, kuru pastāvīgā dzīves vieta ir Latvija, bet kurus nodarbina ārvalstu nodokļu maksātājs iekļaušana sociāli apdrošināto personu lokā,
 - sociālās apdrošināšanas pakalpojumu piešķiršana neatkarīgi no veiktajām iemaksām ar vēlāku parādu piedziņu,
 - sociālo maksājumu likmes samazināšana uz 33% un sadali starp darba devēju un darba ņēmēju līdzīgās daļās 16.5% katram,
- 2) izstrādāt likuma normas, kas regulē šādus jautājumus:

- sociāli apdrošināto personu, sociālās apdrošināšanas iemaksu, valsts sociālās apdrošināšanas pakalpojumu un valsts sociālās apdrošināšanas stāža uzskaitē,
 - sociāli apdrošinātās personas apdrošināšanas konta atvēršana, slēgšana un tajā iekļaujamā informācija,
- 3) turpināt veidot personu veiktajām sociālajām iemaksām atbilstošu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu sistēmu, iekļaujot tajā jaunu uz dzimumu līdztiesības principu balstītu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu,

4) lai pilnveidotu valsts sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam 1999. gadā paredzēts izstrādāt jaunu likumprojektu "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" ar mērķi:

- saskaņot likuma "Par obligāto sociālo apdrošināšanu bezdarba gadījumam" normas ar citu sociālās apdrošināšanas sistēmas likumu normām, tajā skaitā saskaņot periodu, atbilstoši kura valsts sociālās apdrošināšanas sociālajām iemaksām tiek aprēķināts bezdarbnieka pabalsta apmērs,
- noteikt no Nodarbinātības speciālā budžeta finansējamo aktīvās un pasīvās nodarbinātības pakalpojumu apjomu,
- precizēt apdrošināšanas bezdarba gadījumam pakalpojumu saņēmēju loku,

- noteikt jaunu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu veidu - apbedīšanas pabalstu bezdarbnieka nāves gadījumā,

5) valsts sociālā apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām:

- nodrošināt apdrošināšanas atlīdzības un visus nepieciešamos pakalpojumus nelaimes gadījumā darbā cietušās vai ar arodslimību saslimušās apdrošinātās personas darbaspēju atgūšanai un integrācijai sabiedrībā,
- ekonomiski ieinteresēt darba devējus veikt organizatoriskos, tehniskos, sanitāri higiēniskos un ārstnieciski profilaktiskos pasākumus, kas garantētu drošu darba vidi un veselībai nekaitīgus darba apstākļus,
- nodrošināt vienlīdzīgas tiesības tādām personām, kuras līdz 1997. gada 1. janvārim cietušās nelaimes gadījumā darbā vai saslimušās ar arodslimību, vai, viņu nāves gadījumā, šo personu apgādībā bijušām personām.

6) sociālās drošības shēmu koordinācijā svarīgākie uzdevumi būs:

- paplašināt un precizēt personu loku, uz kuriem attiecas Latvijas sociālās drošības likumdošana (apspriežamās personu kategorijas ir: darba devēji - ārvalsts nodokļu maksātāji, ES darba ņēmēji, kas strādā Latvijā ne ilgāk par 1 gadu, bezvalstnieki),
- novērtēt LR pilsoņu priekšrocību sociālās drošības sistēmā pastāvēšanas lietderību,
- pārbaudīt minimālo garantiju pastāvēšanas ekonomiskās sekas,
- izvēlēties piemērotāko ģimenes pabalsta piešķiršanas principu (vecāku darba vieta vai bērna dzīvesvieta),
- iekļauties TESS programmā, kas nodrošina informācijas apmaiņu elektroniskā formā,
- izveidot administratīvo struktūru, kas spētu pilnvērtīgi piedalīties sociālo shēmu saskaņošanas procesā,
- pievienoties Eiropas Padomes pagaidu līgumiem sociālās drošības jomā (1999.- 2000. gadā).

7) tuvākajā laikā jānodrošina valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras pārziņā esošās informācijas aizsardzība.

10.2. Sociālā palīdzība

Sociālās palīdzības primārais uzdevums ir panākt materiālās palīdzības un pabalstu palieli-

nāšanu, it īpaši ģimenēm ar bērniem, lai tie spētu pildīt paredzētos uzdevumu - garantēt sociālo aizsardzību (minimālus iztikas līdzekļus) iedzīvotājiem, kuri saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības.

2000. gadā sociālās palīdzības prioritātes ir nodrošināt:

- valsts atbalstu ģimenēm ar bērniem,
- vienādas integrācijas iespējas sabiedrībā personām ar īpašām vajadzībām, kompensējot atbilstošo apgrūtinājumu,
- nodrošināt trūcīgiem iedzīvotājiem garantētu ienākumu minimumu

Papildus tiešai pabalsta palielināšanai, vairākiem pabalsta veidiem (valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu un tam pakārtoti apbedīšanas pabalstu, pabalstu aizbildnim par bērna uzturēšanu) nepieciešams ieviest indeksāciju atbilstoši patēriņa cenu izmaiņām. Atlīdzību aizbildnim par bērna uzturēšanu pārskata atbilstoši minimālās darba algas izmaiņām.

Tiek apspriesta iespēja ieviest valsts līdzdalību (papildus pašvaldību finansējumam) pabalsta izmaksā trūcīgo iedzīvotāju ienākumu stabilizācijai.

10.3. Nodarbinātība

1) darba tirgus:

- uzlabot informācijas pieejamību par Nodarbinātības valsts dienesta darbību un paaugstināt tā prestižu,
 - turpināt Latvijas un ES likumdošanas saskaņošanu atbilstoši dokumenta "Pievienošanās partnerība" 4.2. sadaļā noteiktajiem vidējā termiņa mērķiem: izstrādāt darba tirgus politiku, saskaņot darba drošības likumdošanu, ik gadus sagatavot Nacionālo nodarbinātības plānu,
 - veicināt aktīvo darba tirgus politiku,
 - pieņemt likumu "Par palīdzību bezdarba gadījumā",
 - saskaņā ar koncepciju "Par nodarbinātības veicināšanu valstī" Nacionālās trīspusējās konsultatīvās padomes institucionālajā sistēmā izveidot Nodarbinātības padomi,
- 2) darba samaksa:

- īstenot koncepcijā par darba samaksu paredzētos pasākumus: regulāra mēneša darba algas pārskatīšana pirms valsts budžeta projek-

- ta izstrādes, regulāra no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbinieku mēneša darba algu skalas pārskatīšana, darbinieku algu periodiska pārskatīšana un korigēšana, ņemot vērā darba ieguldījumu un rezultātus,
- izstrādāt amatu kvalifikācijas kategorijas saskaņā ar intelektuālā darba un fiziskā darba novērtēšanas metodikām,
 - izstrādāt Ministru kabineta noteikumus par darba samaksas sistēmām no valsts budžeta finansējamo iestāžu darbiniekiem (trīs atsevišķas sistēmas): iestāžu, kuras veic valsts pārvaldes funkcijas, darbiniekiem, iestāžu, kuras sniedz pakalpojumus, darbiniekiem un militārpersonām un ieviest šīs sistēmas ar 2000 gadu,
 - 3) darba tiesiskās attiecības:
 - darbinieku prasījumu garantiju fonda izveidošana,
 - nostiprināt Nacionālo trīspusējo darba devēju, valsts un arodbiedrību sadarbības padomi un tās institūciju sistēmu,
 - pilnveidot darba strīdu atrisināšanas kārtību, izstrādājot Ministru kabineta koncepciju par dažādiem problēmas risinājumu modeļiem, kuri variē no Valsts darba inspekcijas ietvaros darbojošās strīdu komisijas līdz darbs tiesai vai vispārējās tiesas tiesnesim, kurš specializējies darbs lietās: atkarībā no izvēlēta modeļa tiks izstrādāts īpašs likums un citi nepieciešamie normatīvie akti
 - Valsts darba inspekcijas personāla un sociālo partneru apmācības uzlabošana,
 - nelegālā darba samazināšana
 - tiks izstrādāti likumprojekti "Par darba aizsardzību", "Par darbinieku aizsardzību darba devēja maksātnespējas gadījumā"
 - 4) darba aizsardzība:
 - īstenot darba aizsardzības reformu
 - Trīspušu apakšpadomes nolikuma un darbības principu uzlabošana,
 - jaunu likumdošanas aktu izstrādāšana: par drošību darbā ar elektrību, par uzņēmuma iekšējo monitoringu (risku novērtēšana), par apmācību un informācijas sniegšanu attiecībā uz darba aizsardzību,
 - jaunu likumdošanas aktu izstrādāšana industriālo iekārtu drošības jomā: par gāzveida kurināmā sadzīves iekārtām, par sprādzienbīstamā vidē lietojamām iekārtām un aizsardzī-

bas sistēmām, par mašīnu drošību, par spiedientvertnēm, par bīstamo iekārtu sarakstu,

- ES integrācijas aspektā darba aizsardzības politika jāattīsta divos virzienos: valsts darba aizsardzības sistēmas stabilizēšana un aktualizēšana un darba aizsardzības nodrošināšana ekonomiskās darbības sfērā (uzņēmumos).

10.4. Veselības aprūpes sistēma

- pilnveidot un optimizēt primārās aprūpes ārstu tiklu valstī, uzlabojot medicīnisko pakalpojumu pieejamību,
- palielināt prevencijas un agrīnās diagnostikas nozīmi medicīniskajā aprūpē,
- pabeigt reģionālo slimokasu izveidošanu,
- turpināt veselības iestāžu atbilstības novērtēšanu saskaņā ar obligātajām prasībām,
- tiks apstiprinātas medicīniskās tehnoloģijas, kas pilnībā nodrošinās ārstniecisko pakalpojumu kvalitāti, tiks uzsākts darbs pie medicīnisko tehnoloģiju lietošanas standarta izstrādāšanas.

10.5. Sabiedrības veselība

- produktu drošības jomā paredzēts turpināt obligāto prasību izstrādāšanu pārtikas produktiem,
- epidemioloģiskās drošības jomā paredzēts pastiprināt cīņu pret ērcu encefalītu un difteriju, HIV infekciju,
- vides riska faktoru kaitīgās darbības ierobežošanas jomā jāsāk nodrošināt ūdens kvalitātes rādītāju atbilstību ES direktīvas prasībām, jāapgūst jaunas metodes, jāiekārto laboratorijas ar nepieciešamo aparatūru, jāapmāca personāls,
- jāturpina dzeramā ūdens kvalitātes mikrobioloģisko rādītāju izvērtēšana Latvijas pilsētās un rajonos,
- jāpaplašina sabiedrības zināšanas par modernajām tehnoloģijām, kas izstaro elektromagnētiskos laukus, un to ietekmi uz veselību,
- paredzēts katru otro gadu veikt FINBALT veselības monitoringa aptauju Latvijā,
- īstenot Pasaules bankas finansētā projekta "Latvijas veselības reforma" sistēmā izveidotās projekta apakškomponenti "Atbalsts sabiedrības veselības reformai", konkrēti, izstrādāt veselības veicināšanas infrastruktūras

- shēmu un priekšlikumus veselības veicināšanas pasākumu finansēšanas uzlabošanai,
- izstrādāt un pieņemt likumu Par sabiedrības veselību
 - pabeigt vides veselības dienesta pamatreformu - izveidojot Sabiedrības veselības aģentūru (Nacionālā vides veselības centra vietā).

10.6. Farmācija

- turpināt zāļu tirgus sakārtošanu,
- turpināt likumdošanas sakārtošanu atbilstoši ES direktīvu prasībām un Latvijas un ES likumdošanas saskaņošanu, kas vērsta uz zāļu kvalitātes nodrošināšanu, labas ražošanas prakses, labas izplatīšanas prakses un labas aptieku prakses principu ieviešanu.

- veikt pasākumus narkotisko un psihotropo vielu un zāļu legālās aprites kontroles uzlabošanā: uzlabot narkotiku kontroles struktūru darbība narkomānijas situācijas novērtēšanā valstī, jāpastiprina narkotisko un psihotropo vielu ražošanas procesa kontrole, un prekursoru kontrole ražošanā, un citi pasākumi,
 - pārveidot un uzlabot zāļu iegādes kompensācijas sistēmu,
 - izveidot vienotu statistikas datu ieguves un apmaiņas sistēmu farmācijas nozarē,
 - ieviest farmaceitu sertifikāciju.
- Labklājības ministrija paredz turpināt darbu starpsektoru sadarbības veicināšanā, pirmkārt, nozaru stratēģisko attīstības virzienu saskaņošanā.

Pielikumi.

1.Pielikums.

Imunizēto bērnu īpatsvars Latvijā (1996-1998) pa vecuma grupām.					
Infekcijas nosaukums	Bērna vecums (pilni gadi)	Potes	Imunizēto bērnu īpatsvars (% no bērnu kopējā skaita)		
			1996	1997	1998
Tuberkuloze	1	1. pote	99,7	99,6	99,9
Difterija un stingumkrampji	1	3. pote	92,8	91,7	94,3
	3	4. pote	93,4	5,3	96,4
	7(9)*	5. pote	89,9	94,7	94,7
	15	6. pote	83,9	89,1	94,5
	16	6. pote	94,9	96,0	96,1
	Pieaugušie + revakcinācija	3. pote	54,8	69,5	73,7
Garais klepus	1	3. pote	79,8	89,1	90,8
	2	4. pote	82,3	85,5	85,7
	3	4. pote	87,7	92,4	94,4
Poliomielīts	1	3. pote	92,8	91,6	94,0
	2	4. pote	85,9	88,1	88,4
	3	4. pote	93,8	95,5	96,6
	7	5. pote	89,5	93,5	91,2
	15	6. pote	91,9	94,8	96,4
	16	6. pote	93,5	98,2	97,0
Masalas	2	1. pote	95,7	96,6	96,9
	7	2. pote	-	-	84,2
	12	2. pote	84,0	86,9	95,0
Masaliņas	2	1. pote	94,6	96,0	96,5
	12	meitenes	78,2	96,6	88,5
Epidēmiskais parotīts	2	1. pote	95,6	96,3	96,9
	7	2. pote	-	-	69,5
b Hemophilus influenzae	1	-	-	-	89,8
Vīrushepatīts B	jaundzimušie	-	-	-	97,3

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

2. Pielikums

FINBALT veselības monitorings - Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums

FINBALT veselības monitorings tiek organizēts reprezentatīvas iedzīvotāju atlasses pasta aptauju veidā. 1998.gada FINBALT aptauja Latvijā notika no maija līdz augustam. 1998.gada maijā no Valsts iedzīvotāju reģistra tika veikta 3000 respondentu (vecumā no 16-64 gadiem) vienkāršā randomizētā atlase stratificēta pēc teritorijas un vecuma grupas. Aptaujas anketa izveidota ar 87 jautājumiem 9 sadaļās. Izmantojot par pamatu FINBALT veselības monitoringa uzraudzības padomes apstiprināto variantu angļu valodā, anketas tika sagatavotas latviešu un krievu valodā, pārbaudot jēdzienu identitāti un papildinot ar vairākiem Latvijai specifiskiem jautājumiem. Pirmā anketu izsūtīšana notika maija beigās. Pēc mēneša - jūnija beigās neatbildējušiem respondentiem otrreiz tika nosūtīta anketa un atgādinājums. Abās reizēs tika nosūtītas arī apmaksātas aplokšnes atbildei. Jūlija beigās vēl neatbildējušiem respondentiem tika nosūtīts otrais atgādinājums. Augustā - septembrī atbildējušās anketas tika kodētas un dati ievadīti statistiskajā programmā. Datu analīzei izmantota SPSS Windows 7.5 versija.

Pētījuma rezultāti un galvenie secinājumi.

Respondentu atsaucību pētījumā 77,3%, var vērtēt kā pietiekami augstu. Vispārējā rakstura ziņas, kā dzimums, tautība, vecums, pilsētu - lauku iedzīvotāju attiecība labi atspoguļo Latvijas iedzīvotāju demogrāfisko ainu.

Jāatzīmē zems veselības pašnovērtējums - daudz mazāk par pusi respondentu savu veselību vērtē kā labu vai diezgan labu. Dažāda veida objektīvi un subjektīvi veselības traucējumi raksturīgi vairumam respondentu, īpaši sievietēm. Savukārt rūpes par savu veselību, pārbaudot asinsspiedienu un holesterīna līmeni asinīs arī vairāk izrāda tieši sievietes. Pārstiedz zems respondentu īpatsvars, kuri jebkad pārbaudījuši holesterīna līmeni asinīs.

Latvijas pieaugušajiem iedzīvotājiem raksturīgs ļoti zems imunizācijas līmenis pret gripu, difteriju un ērcu encefalītu. Kā īpaši negatīvu var minēt apstākli, ka 20% respondentu pat nezina to vai ir potēti pret šīm infekcijām.

Dati liecina, ka 53,0% vīriešu un 18,4% sieviešu smēķē ik dienas; 8,5% vīriešu un 8,7% sieviešu smēķē pa laikam, bet 38,5% vīriešu un 72,9% sieviešu nesmēķē.

Būtiski mainīt ēšanas ieradumus veselības apsvērumu dēļ cenšas galvenokārt sievietes un pilsētu iedzīvotāji. Satrauc augstais dzīvnieku izcelsmes taukvielu lietošanas īpatsvars lauku iedzīvotājiem. Kā negatīva iezīme jāvērtē pārmērīgais vārāmās sāls lietošanas īpatsvars, īpaši vīriešiem.

Ņemot vērā augsto saslimstības līmeni ar sirds un asinsvadu slimībām, augsto liekā svara un aptaukošanās īpatsvaru populācijā, kā arī nelabvēlīgos uztura paradumus, kā pārsteidzoša vienaldzība jāvērtē ļoti zems fiziskās aktivitātes līmenis visās vecuma grupās.

Ievērojot augsto satiksmes nelaimes gadījumu un tajos bojā gājušo skaitu Latvijā, par ļoti zemu uzskatāms atstarotāju lietošanas īpatsvars.

Infekciju un parazitārās slimības Latvijā 1998.gadā					
Slimības nosaukums	Saslimšanas gadījumu skaits	Saslimšanas gadījumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem	Vidējais gadījumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem 1993.-1997.g.	Salīdzinājums (%) ar	
				pēdējo 5 gadu vidējo saslimstības gadījumu skaitu	1997.gada gadījumu skaitu
Vēdertīfs	0	0	0.14	-100	-100
Salmoneloze	1 106	44.6	37.26	20	59
Šigelozes	325	13.11	39.18	-67	84
Epoānas orgānu tuberkuloze	1 734	69.92	48.45	44	8
AZI ar noteikto etioloģiju	1 042	42.02	18.97	121	34
AZI ar nenoteikto etioloģiju	1 159	46.74	54.03	-13	-8
Leptospiroze	32	1.29	2.93	-56	19
Jersiniozes	102	4.11	8.43	-51	-14
Stinguma krampji	1	0.04	0.08	-50	-67
Difterija	67	2.7	6.16	-56	60
C. diphtheriae nēsātāji	71	2.86	3.96	-28	196
Garais klepus	149	6.01	3.9	54	-2
Skarlatīna	1 093	44.07	*	*	29
Meningokokku infekcija	37	1.49	1.78	-16	-8
Sifiliss	2 599	104.8	85.2	23	-14
Gonoreja	1 237	49.88	112.01	-55	-27
Trakumsērga	0	0	*	*	*
Masalas	3	0.12	0.57	-79	-25
Masaliņas	142	5.73	*	*	-76
Epidēmiskais parotīts	36	1.45	5.7	-75	-89
AIDS	11	0.44	0.13	241	267
HIV	163	6.57	0.59	1014	552
Ērču encefalīts	1 029	41.49	39.77	4	18
Laima slimība	583	23.51	7.4	218	62
Vējbakas	7 216	290.98	*	*	3
Vīrushepatīti	2 418	97.51	118.3	-18	-14
akūts A hepatīts	1 601	64.56	96.16	-33	-30
akūts B hepatīts	398	16.05	17.12	-6	6
akūts C hepatīts	168	6.77	2.78	144	65
HbsAg nēsātāji	544	21.94	19.74	11	5
Malārija	4	0.16	0.13	24	0
Difilobotriozes	28	1.13	*	*	40
Trihinelozes	15	0.6	1.92	-69	-25
Askaridozes	798	32.18	41.8	-23	-28
Trihocefalozes	13	0.52	*	*	-48
Enterobiozes	17 481	704.92	985.62	-28	19
Utainības	2 347	94.64	140.96	-33	-11
Kašķis	2 119	85.45	111.3	-23	-21
ARVS	455 550	18 369.91	12 179.54	51	4
Gripa	45 227	1 823.76	2 038.49	-11	-44

Datu avots: Nacionālais vides veselības centrs

3.Pielikums

Pamatrādītāji, kas raksturo veselības aprūpes pieejamību un preventīvā ārstnieciskā darba kvalitāti			
	1996	1997	1998
Apmeklējumu skaits (uz 1 iedzīvotāju)	4.3	4.5	4.6
Saslimstība ar aktīvu tbc uz 100 000 iedzīvotājiem	59.0	68.4	74
Tajā skaitā - BK+	31.8	38.0	40.6
Ļaundabīgo audzēju diagnostika:			
• IV stadijas īpatsvars (%)	26.9	26.3	25.4
• Vizuālo ļaundabīgo audzēju III un IV stadijas īpatsvars (%)	32.4	31.9	30.3
Ļaundabīgo audzēju atrade pie profapskatēm (%)	3.1	1.9	2.0
Operēti (uz 100 000 iedzīvotājiem):			
• Čūlas perforācija	29.9	27.7	24.2
• Asiņošana no gremošanas trakta	16.3	17.6	12.2
Alkohola psihozes (pirmreizējas)			
Uz 100 000 iedzīvotājiem	39.7	34.7	38.9
Iedzīvotāju mirstība (uz 100 000 iedzīvotājiem):			
• Darbspējas vecumā	566.0	539.1	549.1
• no akūtas pneimonijas	16.9	15.8	17.6
• no čūlas slimības	6.1	6.8	6.1
• no tuberkulozes	10.8	12.5	13.3
Mātes mirstība uz 100 000 dzīvi dzimušiem	40.4	42.5	43.2
Zīdaiņu mirstība ¹ ‰	15.8	15.2	14.7
Perinatālā mirstība ² ‰	15.7	14.0	15.2

Datu avots. Labklājības ministrijas Medicīnas statistikas birojs

4.Pielikums

Jaunpiešķirto pensiju skaita dinamika				
	1995	1996	1997	1998
Kopā pensijas	39 306	36 163	32 838	28 244
% pret iepriekšējo periodu	91,3%	92,0%	90,8%	86,0%
t.sk.:				
Vecuma pensijas	26 685	23 983	23 395	19 284
% pret iepriekšējo periodu	99,6%	89,9%	97,5%	82,4%
Invaliditātes pensijas	8 527	8 673	6 687	6 182
% pret iepriekšējo periodu	85,8%	101,7%	77,1%	92,4%
t. skaitā:				
I grupa	635	569	482	456
% pret iepriekšējo periodu	77,5%	89,6%	84,7%	94,6%
II grupa	5 102	5 066	3 954	3 407
% pret iepriekšējo periodu	77,1%	99,3%	78,0%	86,2%
III grupa	2 790	3 038	2 251	2 319
% pret iepriekšējo periodu	111,4%	108,9%	74,1%	103,0%
Apgādnieka zaudējuma pensijas	3 213	2 423	2 099	2 127
% pret iepriekšējo periodu	90,1%	75,4%	86,6%	101,3%
Izdienas pensijas	565	526	342	431
% pret iepriekšējo periodu	114,4%	93,1%	65,0%	126,0%
Pensijas pēc speciāliem lēmumiem	316	558	315	220
% pret iepriekšējo periodu	-	176,6%	56,5%	69,8%

Jaunpiešķirto pensiju vidējo apmēru dinamika (Ls, faktiskās cenās)				
	1995	1996	1997	1998
Kopā pensijas	33,59	36,02	43,24	50,61
% pret iepriekšējo periodu	120,20%	107,20%	120,00%	117,0%
t. skaitā:				
Vecuma pensijas	34,74	36,48	45,44	53,48
% pret iepriekšējo periodu	120,20%	105,00%	124,60%	117,7%
Invaliditātes pensijas	31,56	35,60	36,42	42,59
% pret iepriekšējo periodu	109,8%	112,8%	102,3%	116,9%
t. skaitā:				
I grupa	34,84	40,24	44,28	4,77
% pret iepriekšējo periodu	100,4%	115,5%	110,0%	123,7%
II grupa	32,49	37,01	40,29	48,23
% pret iepriekšējo periodu	110,2%	113,9%	108,9%	119,7%
III grupa	29,11	32,39	27,94	31,91
% pret iepriekšējo periodu	117,0%	111,3%	86,3%	114,2%
Apgādnieka zaudējuma pensijas	27,57	30,44	28,90	33,73
% pret iepriekšējo periodu	111,8%	110,4%	94,9%	116,7%
Izdienas pensijas	31,49	31,81	102,09	117,24
% pret iepriekšējo periodu	110,2%	101,0%	320,9%	114,8%
Pensijas pēc speciāliem lēmumiem	55,67	50,84	56,60	57,73
% pret iepriekšējo periodu	-	91,30%	111,30%	102,0%

AVOTI, LITERATŪRA

1. Eglīte P., Pavlina I., Markausa I.M., Gņedovska I., Ivbulis B., Zariņa I.-B. Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par Latvijas Republikas Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem, Rīga, 1999

2. Epidemioloģijas biļetens. Nacionālais vides veselības centrs. Rīga, 1998

3. Labklājības ministrijas Sociālās politikas lietišķo pētījumu rezultāti 1998.gadā. FINBALT veselības monitoringa - Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētīšana. Rīga, 1999

4. Labklājības ministrijas sociālās politikas lietišķo pētījumu rezultāti 1998.gadā. Rīga, 1999

5. Latvija pārskats par tautas attīstību. Apvienoto nāciju attīstības programma. Rīga, 1998

6. Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1998. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1998

7. Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1997. LR Valsts statistikas komiteja. Rīga, 1997

8. Latvijas statistikas gadagrāmata 1998. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1998

9. LR Medicīnas statistikas gada grāmata. Veselības statistikas, informācijas un medicīnas tehnoloģiju centrs. Rīga, 1999

10. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens #4 1999. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1999

11. Nacionālā vides veselības centra darba analīze un rezultāti par 1998.gadu.

12. Nodarbinātības valsts dienesta gada pārskats. Rīga, 1998

13. Sociālie procesi Latvijā. Analītisks apskats. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1998

14. Valsts darba inspekcijas gada pārskats. Rīga, 1998

15. Valsts iestādes "AIDS profilakses centrs". 1998.gada darba publiskais pārskats. Rīga, 1999

16. VBO Profesionālās karjeras izvēles centra darba gada pārskats. Rīga, 1998

17. Vides veselības rīcības plāns Latvijai. Labklājības ministrija, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Rīga, 1998

18. Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījumu rezultātiem 1998. gadā. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 1999

LABKLĀJĪBAS MINISTRIJAS NEPUBLICĒTIE MATERIĀLI

1. Atskaite par Latvijas Pārtikas centra darbu 1998.gadā. Rīga, 1999

2. Atskaite par sociālās aprūpes institūciju darbību 1995.-1998.gadā. Rīga, 1999

3. Bezpeļņas organizācijas valsts uzņēmuma "Latvijas sertifikācijas centrs" 1998.gada darbības pārskats. Rīga, 1999

4. Bezpeļņas organizācijas valsts uzņēmuma "Veselības veicināšanas centrs" gada atskaite. Rīga, 1998

5. Pārskati par bāriņtiesu un pagasttiesu darbību 1997.-1998.gadā. Rīga, 1999

6. Pašvaldību sociālās palīdzības dienestu 1996.-1998.gada pārskatu apkopojumi. Rīga, 1999

7. Valsts Farmācijas inspekcijas gada atskaites 1997.-1998.gads. Rīga, 1999

8. Valsts sanitārās inspekcijas atskaite par 1998.gada darbu. Rīga, 1999

9. Valsts Zāļu aģentūras gada pārskati 1997.-1998.gads. Rīga, 1999

10. Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas 1996.-1998.gada darba analīzes. Rīga, 1999

11. AN Iedzīvotāju fonda un Labklājības ministrijas pasūtīta aptauja "Reproduktīvā veselība un uzvedība" (1997),

Autorkolektīvs

Izstrādes vadītāja	Gunta Robežniece , Sociālās politikas attīstības departamenta direktore
Konsultante un redaktore	Raita Karnīte , ekonomikas zinātņu doktore (Latvija)
Konsultanti:	Kriss Neiburgs (Chris de Neubourg), Māstrihtas Universitātes ekonomikas profesors, (Nīderlande) Franciska Gassmann (Franziska Gassmann), Māstrihtas Universitātes ekonomikas doktorante, (Nīderlande)
Sadaļu autori:	Ieva Arāja – Sabiedrības veselības departamenta Vides riska faktoru pārraudzības nodaļas vecākā referente Laura Eiduka – Bērnu un ģimenes nodaļas vecākā referente Aina Kromāne – Darba departamenta Nodarbinātības politikas vecākā referente Anda Livkiša – Sociālās palīdzības departamenta Sociālās palīdzības politikas un prognozes nodaļas vadītājas vietiece Silvija Pablaka – Ārstniecības departamenta Veselības aprūpes pārraudzības nodaļas vadītājas vietiece Sandra Stabiņa – Sociālās apdrošināšanas departamenta Ekonomiskās analīzes un prognozes nodaļas vadītājas vietiece Elza Vaško – Farmācijas departamenta Zāļu monitoringa nodaļas vadītājas vietiece Linda Ziverte – Sociālās politikas attīstības departamenta Sociālās politikas nodaļas vadītāja
Vāka autore	Anita Nīpāne